

11/9

Morutapuô II

Obtainable at The Book Depot, Box 76, Rustenburg

Morutapuô II.

Lokwalô

Iwa boraro Iwa go ithuta go buisa.

Lo kwaletswe Barutwa ba seëma

sa IV.

Kgatisô ya I.

kwadilwe ké bakwadi ba Missione ya Hermannsburg

1945.

Keteletsopele.

Lokwalōnyana lwa Morutapuō I lo setse lo re
boleletse go re, Morutapuō wa pele'o fetotsê dikwalō-
nyana di le pedi, ebong Morutapuō I le Moruta-
puō II. Morutapuō I o re tsiseditse mefuta e le
menê ya Mafoko ebong Leselō le Letlhaodi le Le-
badi le Letlosa. Mafoko ao ké a a laolwang ké
Leselō. Morutapuō II êna o tlaa re itsise ka ga
mafoko otlhe a mangwe a puō ya Setswana.

94(1) 14/58

Bantu Studies Dept.

1. Tirô - ké Lesegô.

E rile batho ba ntlha ba sena go leofa, Lefoko la Modimo la a re: Modimo wa raya Adam wa re: E re ka O reeditse kodu ya mosadi wa gago, mme O jelê ga setlhare se ke se go iditseng, ka re: O se je ga sôna, mmu o rogi-lwe ka ntlha ya gago, mme O tlaa ja ga ôna ka thekisêgô ka malatsi otlhe a botshelô jwa gago; o tlaa go ungwêla mmitlwa le masitlwane, mme O tlaa ja merôgô ya naga, mme O tlaa ja dijô ka mofufutsô wa sefathêgô sa gago." Ka fa mafokong ao, dilô tse e ne e le thogô gongwe re ka re petsô. Mme ha re ka di leba sentlê re tlaa fitlhêla ha le mo go yôna petsô e, go ntse go tletse lesegô fêla. Le yôna tirô e e kaiwang ha ka go re: O tlaa ja dijô ka mofufutsô wa sefathêgo, ké go re ka tirô, le ha bontsi jwa batho ba fitlhêla e le petsô fêla, e ba sa boneng mole-mô opê mo go yôna, le ha go ntse jalo ké namane e tona ya lesegô. A re ke re akanyê: Ha go ka bo go se na tirô mo lefatsheng, go ka bo go ntse jang? Ha O leba batho ka fa ba itsholang ka teng, O tlaa ne O fitlhêla batho ba ba dirang thata letsatsi lotlhe, e le bôna ba ba se nang letshwenyo lepê mo go ba bangwe, mme ba ba sa direng sepê bôna e le bôna, ba ba dirang tse di bosula, ba bile ba itsege, ha ba tletse letshwenyo mo go ba bangwe. Tôta le mo bosigong e le bôna ba ba lalang ba kgarakgatshêga, ba utswa, ba bolaya ba bangwe le jalo le jalo. Go tswa kae, ha go ntse jalo?

E sa le jaaka motho a leofa, nama ya gagwê e fitlhêla boleo bo e natefêla, bo e kga-tlha, mme yôna e bo batla, e bo tsoma. Ha jaanong nama eo e ka lapisiwa ka tirô, foo ka e

tlaa bo e lapile, e dirise bosigo go itapolosa ka jôna ka go rôbala le go bo sola molemo jalo. Mme ha e tlhotse e sa dira sepê e tlaa bo e le go re, maitsiboya ga ya lapa, mme ka e sa lapa, ga e batle borôkô, ga e ye go rôbala, mme e tlaa lala e kgarakga, tshêga gore e itlosê bodutu. Mme ka e bile e sa bonwe, e tlaa simolla go tsêna mo go tse di bosula, tse e di ratang, e di eletsang, e ntse e ikgomotsa ka go re: go bonye mang, ga go itse opê. Jalo go se dire sepê e be e le gôna go tsentseng motho mo tseleng eo, le mo mekgweng eo ya boleo.

Gapê: Tirô ya fufudisa, mme mofufutsô o, oa nkgâ. O nkgisiwa ké eng? Ha O akanya, O ka lemoga go re ké eng. E sale jaaka motho a leofa, loso lo a lo itsisitsweng kwa pele, ha lo tlaa mo tshwara, lo tsêna mo ditshikeng tsa gagwê, le mo mading a gagwê, le mmokong wa gagwê. Ga go tlhole go le sepê sa tsôna tse, se se itekanetseng gotlhe gotlhe, mme modi wa loso o mo go tsôna; mme modi o, o medisa eng, ha e se loso, ka e le modi wa lônâ? Ha jaanong motho a ntse fêla, a sa dire, a sa fufule, ya be e le go re, modi o, o bôna tse di o godisang le go o tiisa, mme ga go na kgoreletso epê e e o thibêlang go mela le go gola le go tiya. Mme ha motho a dira, a itshwenya, wa be a fufudisa mele wa gagwê mme mofufutsô wa gagwê o omedise o swabise modi oo wa loso gore o se gole ka bonakônakô, o ntshe malwetse le dilô tse dingwe tse di jalo, tse di akofisang loso go tshwara motho. Ké ka moo, ha mofufutsô e le selô se se nkgang thata thata jaana, ka e le o o ntshang tse di bosula, tse di bolayang.

Gapê: tirô ké selô se se busetsang motho sengwe. Mme motho yo o busediwang ké yo oa tleng a nne le se a ka phelang ka sôna, mme a se ke a tlhoke go kopa. Mme ha motho a sa dire, a ntse a ntse fêla, a arametse letsatsi ka letsatsi lotlhe gongwe a orile mollo fêla, gongwe

a robetse fêla, ga a kitla a bôna se a ka phe-
lang ka sôna. Mme ka motho a sa kake a nna
fela a saa je, gongwe a sa apare, ha jaanong a
bôna a se na sepê se a ka se jang gongwe go
se apara, a simolle go kopa, mme ka a sa lapisa
mmele wa gagwê mo motshegareng ka tirô, a
simolle go tsamaya bosigo a kgarakgatshêga le
metse ya batho, a tshwerwe ké tlala, mme e re a
bôna go sé opê yo o mmônang, a phunye ntlo e
a gopolang ha a ka bôna sengwe mo go yôna,
a leke go se utswa, mme a tswe legodu jalo, le
ka mosô le khutlêlang mo tlung ya kgolêgô.

Mme tsòtlhe e le go re di tswa kae? Di
tswa mo go nneng-fêla, motho a sa dire sepê.
Ké teng koo, kwa magodu le dinokwane le dikê-
bêkwa le batho ba ba ntseng jalo ba simologi-
leng teng go nna ba ba jalo.

Ka moo rure re ka re: Tirô ké lesegô, mme
re ka itumêla ha re itekanetse go ka dira, mme
e bile re na le tirô.

I. Ldira (Verb).

Mo Lokwalônyaneng la Morutapuô I re
ithutile mafoko a le manê a Setswana ebong Le-
selô, le Letlhaodi, le Lebadi, le Letlosa. Mafoko
ao ké a a laolwang ké lefoko la ntlha ebong Le-
selô. Leselô e bile ké lefoko le le sa kakeng la
tlhókafala mo mmolelong opê, ha e sé gore
maêmô a lônâ a tseiwa ké Letlosa, moemedi wa
Leselô. Go sa nna jalo mmolêlô mongwe le mo-
ngwe o tshwanetse oa bo o na le Leselô. Motho
oa tsamaya, kgomo ea fula, setlhare sea tlhoga,
le jalo le jalo. Mafoko a: Motho, le kgomo, le
setlhare ga se a a ka tlhókôfalang mo mebole-
long e. Mme jaaka Leselô e le lefoko le le
tshwanetseng go nna teng mo mmolelong mo-
ngwe le mongwe, jalo gô na le lefoko le lengwe
gapê le, le lônâ le sa ka keng la tlhókôfala mo

mmolelong opê. Lefoko le ké le re tlaa le bitsang: LEDIRA. Mmolêlô mongwe le mongwe ké o o simololang ka go bua ka ga selô sengwe. Lefoko le le bolêlang selô seo, ké lônâ le re le bitsang LESELÔ, jaaka Morutapuô I a setse a re rutilê. Mme mmolêlô mongwe le mongwe e bile ké o o nang le go re bolêla se selô seo se se dirang gongwe se se dirileng gongwe se tlaa se dirang. Ké ka moo ha lefoko leo, le le re itsiseng se selô seo se se dirang, re le bitsang Leditra. Mo mebolelong ele: Motho oa tsamaya, kgomo ea fula, setlhare sea tlhoga, mafoko a: "Tsamaya", le: "Fula", le: "Tlhoga" ké a a bolêlang se motho, le kgomo le setlhare di se dirang, jalo ké ôna a re a bitsang Madira. Bolêlang Madira a mangwe a Lo a itseng.

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a fitlhêlang mo kgaolong e Lo tswang go e buisa, ya Tirô ké lesegô.

2. Go Dira le go Sebetsa.

Re utlwile ka fa tirô e leng lesegô ka teng, fêla lefoko le la tirô ké lônâ le le belaetsang gore a rure le lekanye go bolêla se motho o se kayang ha a re: Go dira. Selô se se belaetsang gore a le lekanye ké ka gonne ha re ka botsa motho go re: O letse o dirang. le ha a na a robetse re tlaa utlwa a re: Ke letse ke robetse, gonne go rôbala le gônâ ké go dira. Selô se sengwe se se supang ha lefoko la: "go dira" le sa lekana, ké ha ea re le ntse le le teng, le sa dirisiwe thata mo tirong ya go dira ka diatla. Foo re utlwa bontsi jwa Batswana ba re, "go bêtêka" gongwe ba re, "go sebetsa". Ha lefoko la go dira e ka bo e le le lekanyeng, a ba kabo ba dirisa mafoko a mabedi a, a e leng a seeng mo go bônâ?

Mme ha e le gore rure lefoko le la "go dira" ga lea lekana go bolêla se tōta se kaiwang, ebong go dira ka diatla, foo rure go tlaa bo go tshwanetse go yoo adima go sele, gongwe re ka re go batla mafisa. Mme kana re tlaa a tsaya kae? Mafoko a Motswana ka jeno o a dirisang go bolêla "go dira ka diatla, ké a le mabedi, ebong go bêrêka le go sebeta. Mafoko a, ka bobedi jwa ôna, ké a seeng; la ntlha ké la seburu mme la bobedi lōna ké la sesotho. Ha jaanong e le gore re tswanetse go yoo adima lefoko lengwe go bolêla go dira ka diatla, ka rona ka nosi re le tlhōka mo puong ya setswana, tōta re na le go tsaya lefe, la mafoko a mabedi a?

Motswana ha a isa kgomo ya gagwê mafisa, ga a ka ke a e isa go yo a leng moeng mo go êna, a ise a tlhoboge mo go ba e leng ditsala le ba losika lwa gagwê. Ka moo, ha e le gore re na le go dirisa lefisa fa, re tlaa nna le go yoo adima mo go ba e leng ditlogolo tsa rona, bana ba ga rrangwanaarona, ebong Basotho, mme e seng mo Maburung, ba e leng batho basweu. A gê re itlwaetse go re: go sebeta, mme eseng go bêrêka, ha re bua ka ga go dira ka diatla. Eh, a e nnê selô se re se itlwaetsang ka gale, gore kwa re tlhōkang lefoko teng mo segaetshong, re se ka ra itlhaganêla go tsenya lefoko la puô ya batho basweu fêla boemong jwa lōna mo setswaneng, e ka tla ya nna go senya puô e ntlêntlê ya rona. Mme foo a re lekeng pele go batla lefoko, le le lebanyeng, mo dipuong tsa batho ba re leng losika le bōna ntlheng ya bomorafe, gongwe bosetšaba. Mme ha e le gore le tlhokiwa le mo dipuong tsotlhe tsa batho ba merafe e mentsho, ké gōna re ka yang go le adima mo puong ya batho basweu.

II. Mefuta ya Ledira: a) Lefetetsa.

Madira a na le mefuta ya ôna. Mofuta wa ntlha wa Madira re ka o lemoga ka mmolêlô o: "Sebele o rêma setlhare." "Rêma" ké Ledira le le fetetsang modirô wa go rêma kwa Ledirweng le: "setlhare" (Object). Ka mofuta o wa Ledirweng e le o o fetetsang modirô kwa pele, jaaka re bôna, jalo, ké mofuta o re tlaa o bitsang: "LEFETETSA" (Transitive). "Mafetetsa a mangwe a a jalo ké a: Tshose o RATHA khudu, Mpya e LOMA Ipeleng. Bolêlang Madira a mangwe a Lo a itseng a mofuta wa Lefetetse. Tlhaolang Madira otlhe a mofuta o wa Lefetetsa mo kgaolong e Lo e buisitseng. Batlang mo go yôna kgaolô, e Lo e buisitseng, Madira otlhe a e seng a mofuta o wa Lefetetsa.

3. Mesebetsi ya Motswana.

A. Mesebetsi ya Monna.

Ha re akanya go re, lefoko la go sebetsa gongwe la mosebetsi ké le Motswana o se nang nalô go ka re gopotsa go re, a jaana rure Motswana o na a itse go sebetsa gongwe go dira tirô ya diatla. Mme le ha lefoko le, le ne le se teng mo setswaneng, tirô ya diatla yôna e ne e sa tlhokiwe. Batswana ba tlwaetse go aga mo metseng e megolo. Selô se, se ne se ntse se dira, gore dikgomo di tlhokê bofulô fa gaufe le metse, ka ntlha ya bontsi jwa tsôna. Jalo di ne di a tle di ye go batlêlwa bofulô kwa kgakajana. Fa gongwe e be e nne mo di sa kakeng tsa lala mo gae, mme di tshwanetseng tsa agêlwa meraka koo, gaufe le bofulô jwa tsôna. Foo e ne e le basimane le makau a a tlaa agang teng, mmôgô le tsôna, gore a di tlhokô-mêlê. Mme le ha di ne di nna mo gae, tisô e

ne e lebanye le basimane. Ba bagolwane e ne e le ba ba disitseng dikgomo, mme ba ba bôtšana bôna sa bôna e ne e le go tlhola ba lebeletse dipodi le dinku le dinamane. Maitsi-boya le mo mosong, ha di ise di bolle, ba ne ba phakêla ba di gama, kgwêbana tsa nakakgolo.

Ha jaanong ba sena go rupa, mme ba ka ne ba le segô ka go nna le bomonnaabôna, foo e bee bôna bao ba ba simololang go tsenngwa mo tirong ya madisô. mme ba ba alogileng bôna, ka jaanong e le banna, ba wele mo mesebetsing e e tshwanetseng ba ba jalo. Mme mesebetsi e e leng ya banna yôna ké efe? Mesebetsi ya banna e ne e le go suga matlalô a mefutafuta, fêla ka fa a batlêgang ka teng go ntshiwa diaparô gongwe malaô, gongwe dikobô. Ha e le matlalô a diaparô, a diope, le ditshega, le mesese, foo e tlaa re monna a sena go a suga, a boe a di roke, ka tlhale ya mosifa wa mokwatla wa phôlôgôlô, gongwe go di bitiêla, ha di ka ne di gagogile. Mosebetsi oo ké o banna ba neng ba le ditswerere tse dikgolo thata mo go ôna, mme merokô ya bôna le bontlê jwa matlalô a ba a sugileng, ké dilô tse di kgatlhang go lejwa, fêla jaaka melodi ya basimane, ha ba gama e le e e kgatlhang go utlwiwa. Mosebetsi o mongwe o o sa leng o ithutiwa go dirwa ké Motswana a sa le mosimane yo o disitseng dikgomo gongwe dinamane, ké wa go loga tlhoro gongwe kuane.

Mme bogolo tirô ya banna e ne e le go tsoma le go tshabana, go lwêla dikgomo le ntlo le mosadi le bana. Botswerere jwa go tsoma, le go konopa ka molamu gongwe ka lerumô le bopelokgale jwa go sé tshabe dira, ké dilô tse Motswana o di rutilweng le go di tlwaediwa, jaaka a rupisiwa. Ké tsôna ditirô tse dikgolo tsa Motswana.

Mosebetsi o mongwe gapê wa monna wa Motswana e ne e le wa go thula le wa go betla. Dilô tse Motswana o neng a di betla ké petlwa-

na ya logong e e neng e bidiwa sekôkô, e mosadi wa gagwê o nang a lema ka yôna. Gapê dilô tse o nang a di betla ké mesamô ya logong e o nang a e sama mo bosigong ha a robetse, le dinnô tse o nnang mo go tsôna mo gae le mo lekgotleng le kwa merakeng. Gapê e ne e le maoswana le megopo le megotšana le dithopo, tsa go nosa dikgomo kwa didibeng, le kika le metshe ya yôna, le tsotlhe tse dingwe tsa dikgong, jaaka kgamêlô le tse di jalo. Mme monna wa Motswana e bile o na a itse go thula tshipi. Mme tshipi e, ka e sa tlhoge, e sa gole jaaka ditlhare, mme e nna mo majeng, e ne e le gore, ha a rata go e thula, o na a na le go e dira pele ka go gakolosa majê a tshipi ka mollô o o bogale o a o futsêlang ka moubô o a o dirileng ka letlalô la kgomo. Jaanong ha a sena go gakolosa matlapa a, a tshipi le go kgaoganya tshipi le ôna, a tsee tshipi eo a e thule dithipa le marumô le tse di jalo. Motswana o ne a sebetša.

Mefuta ya Ledira: b) Leséfetetsa (Intransative).

Mofuta wa bobedi wa Ledira ké o o ka lemosêgang, ha motho a leba mmolêlônyane o: "Pitsa ea BELA". Lefoko le: "BELA" ké Ledira, mme ga le fetetse modirô wa go bela kwa sedirweng, gonne go bela ga go ye gopê, ga re ka ke ra re: Metsi a bela mang, gongwe a bela eng, jaaka mo mafokong a e leng Mafetetseng. Foo motho a ka re: Ntja e loma mang, gongwe Tshose o ratha eng, gongwe Sebele o rêma eng? Fano Ledira le: "**bela**" ké le le sa diráfa-leleng opê, mme le sala fa le beilweng teng, ga le fetisetse sepê kwa pele. Ké ka ntlha ya moo re le bitsang LESÉFETETSA (Intransitive).

Maséfetetsa a mangwe a a jalo ké a: Pula ea NA; Mositwê o ROBETSE Kgôlê e KGAOGI-

LE. Mafoko a: Na, le: Robetse, le: Kgaogile ké Madira a e leng Maséfetetsa.

Tlhaolang Madira otlhe, a e leng Maséfetetsa mo kgaolong e Lo e buisitseng. Batlang mo go yôna kgaolô e Lo e buisitseng e, Madira otlhe a e leng Mafetetsa.

B. Mesebetsi ya Mosadi.

Ga sé monna wa Motswana fêla yo o neng a na le mesebetsi; nyaya, Mosadi wa Motswana e ne e ntse e le senatla se segolo ntlheng ya go mesebetsa. Ga go mosadi opê wa Motswana yo o sa rutiwang ké maagwe go sebetša go tswa bonnyeng jwa gagwê. Sa pele ké go bêtêga kana. Fa gongwe O ka ba wa fitlhêla ngwana yo o belegweng a batla a lekana le mmelegi wa gagwê, mme O gakgamale go re, o na le thata e kana kang, ha a ka bêtêga ngwana yo o kanakana letsatsi lotlhe a sa lape, etswe a tsêwa ké nmaagwê fêla ha a moo fa. Se sengwe se ngwanyana wa Motswana o nang le go se dira ka letsatsi le lengwe le le lengwe, ké go fêela ntlo le lelapa, le go fala dipitsa, le go rwalla le go ya noxeng gongwe sedibeng. Mme ha O ka leba morwalô o a tlaa tlhagang a o rwele go tswa koo, le yôna gapê O gakgamale go re, o tsere kae thata e e kanakana; bogolo ka a tla a rweledil ô tseo ka tlhôngô, a bile a sa di tshwara ka seatla sepê. E, fa gongwe O be O fitlhele tlhôngô e sikare kgô ya metsi, mme diatla le tsôna di rwele likgong gongwe dilô tse dingwe tse di batlêgang. Le go fêela ga gagwê ké go go ntlê, go go kgaatlhang motho go go leba. Mme ha a sena go e fêela, ntlo le lelapa, a boe a di kgape ka bolôkô jwa kgomo, gore di be di nnê dintlê, li na le mebala e e utlwanang mmôgô, go sa bone sepê sa yôna. Le go gotsa mollô wa go apaya dijô, e ne e le mosebetsi wa banyana, ha banna ba sena go o fetlha pele. Ha jaanong

mollô o gotsitswe, ngwanyana e be e le go re, o tlaa nna le go tlhatlêga pitsa le go apaya dijô tsa bogôbê gongwe tsa mosôkwane gongwe ting gongwe dinama tse di metsi gongwe tsa magwapa, tse di omisitsweng. Bupi bo a apaya yang bogôbê le ting le mosôkô ka jôna le bônâ ké bo a bo sidileng pele ka lentswê la tshilô mo lelwaleng. Ha dijô tse di sena go butswa, e be e le êna yo o tlaa di tsholêlang mo megopong a di bee gore di fôlê pele, a itse go di isa go borraagwê, ba ba tlaa di jang gongwe kwa go bommaagwê.

Dilô tsotlhe tseo ké tse ngwana wa Motswana a setseng a di ithuta gongwe a di rutiwa, a sa le monnye fêla. Ké ka moo a leng setswerere se segolo mo mosebetsing wa dilô tseo. Ha jaanong e le sebaka sa go tthagola, o tlaa ya le mmaagwê kwa masimong, e le go re, teng koo ha a sa le monnye a lebêlêlê ngwana, mme ha a setse a le mogolwane, a thusê mmaagwê go tthagola. Ké êna mothusi yo mogolo wa go mmaagwê le mo go lemeng, le go leta dinônyane, gore di se je mabêlê kwa masimong ngwanyana wa Motswana.

Mme ha jaanong a ntse a golêlapele mmaagwê a simolle go mo ruta go loga ditlalatlana le go bopa dinkgô, le go dira ditirô tsotlhe tse dikgolwane tseo, jaaka go aga ntlo ka go bopêlla mmu wa yôna le go agêlla lelapa la yônâ ka metlhakolwane le matlhakwana a mangwe a a rulagannngwang sentlêntlê. O na a ithuta jalo a sa itsHEME botlhale.

Ka ngwanyana wa Motswana a le yo rutiwang dilô tsotlhe tseo, a sa le ngwanyana yo monnye fêla, ké ka moo ha e re a sena go gola a fitlhelwe a le senatla se segolo mo ditirong tsotlhe tsa basadi; mme ha jaanong a tlaa ya go nyalwa, monna a bo a itse go re, ke tseretswerere se segolo, se se tlaa lebêlêlang gore tsotlhe tsa me tsa ntiheng ya ntlo di tlaa siama

ga go nke go fosêga sepê. O itse mesebetsi ya gagwê rure Mosadi wa Motswana, ka a ithutile a sa le monnye, a êtwa pele ké mmaagwe êna a mo setse moragô.

Mefuta ya Ledira: c) Ledirasedirwa.

Mofuta wa boraro wa Ledira ké o motho a ka o lemogang, ha a leba le go êlatlhôkô mmo-lêlônnyana o: "Ba re setse moragô". Mo mmolê-lônnyaneng o Ledira le: "SETSE" ga le kgone go dira le le nosi, mme le ka utlwala fêla ha le kopantswê le Sedirwa. Ké ka moo ha re le bitsa Ledirasedirwa. Madirasedirwa a mangwe ké a: Ba ITSHEMA molato, O NKAYA lesilo, ke IPÔNA molato.

Bolêlang Madirasedirwa a mangwe a Lo ka neng Lo a itse.

Tlhaolang Madirasedirwa otlhe a a mo kgaolônnyaneng e lo e buisitseng. Batlang mo go yôna Madira otlhe a e leng Mafetetsa, le a e leng Maséfetetsa.

4. Dijô le Dinô le Diaparô tsa Batswana.

A. Dijô tsa Batswana.

E rile motho wa ntlha, Adam o a sena go leofa, ya nna dilô di le pedi tse re fitlhêlang Modimo o mo thusa ka tsôna. Selô sa ntlha e ne e le go mo dirêla diaparô; mme selô sa bobedi sôna e ne e le go mo raya O re: "O tlaa ja dijô tsa gago ka mofufutsô wa sefathhêgô sa gago". Dilô tse pedi tse ké tse di re bontshang, go re, dijô le diaparô (e le) ké dilô, tse motho o di batlang go phela ka tsôna. Ké ka moo, ha le êna Morêna wa rona, kwa a kaêlang batho teng,

gore ba se ledisiwe ké khumanêgô, a buang teng ka ga tsôna dilô tseo, a rê: "Lo se ngôngôrêgê. Lo a re: re tlaa jang, re tlaa nwang, mme re tlaa ikapesa kang?" Dijô, le dinô, le diaparô ké dilô tse motho mongwe le mongwe a di batlang gore a phelê. Mme ga go na motho opê yo o ka phelang kwa ntlê ga goo ja, le goo nwa, E tôta le tsôna diaparô ké dilô tse re di fithêlang mo merafeng yotlhe, le ha e ka ne e le e e boetseng kwa moragôragô thata jang; sengwe nyana sa diaparô le mo go e e jalo rê tlaa nne re se fithêla.

Ha e le ntlheng ya dijô re ka re, go na le merafe e e batlileng e intsha diphôlôgôlô fêla ka go tshela fêla ka diboko le ditshôswane, le digwêtenyane di sekae, jaaka Masarwa a dira. Merafe e e sa ntseng e leka go iphedisa ka temô re ka e kaya e le merafe e e sa ntseng e le kwa pele. Mme ha le yôna temô e sa tlhole e itsege, foo re ka re morafe oo, o batlile o latlha botho, o nna merafe-se-ka-phôlôgôlô.

Kana dijô tsa Batswana e ne e le eng? Mosadi wa Motswana o ne a lema, a jala mabêlê le ntshê, le magapu, le maphutshe. Dilô tseo ké tsôna tse Batswana ba neng ba phela ka tsôna bogolo ka mabêlê. Mabêlê a, e ne ea tle e re a budule kwa masimong, a rojwe, a phothwe, mme a tsenngwe mo difaleng. Jaanong mosadi wa Motswana o tlaa nne a itse go gêlla teng, a sila, a apaya bogôbê, gongwe mosôkô, gongwe ting, fela ka fa êna a itseng go siametse ba ntlo ya gagwê ka teng. Dijô tseo tsa bupi jwa mabêlê Motswana o tlaa dii ja a di šhabile ka nama e a e besitseng mo mollong, gongwe a e apeile ka pitsa ya letsopa. Gongwe o tlaa di šaba ka maši a lekuka, a a themileng a a thata, ka metsi otlhe a dule mo go ôna, jaanong a fêla a omile, a se metsi, kapô maragaraga. E ne e le tsôna dijô tse dikgolo tsa Motswana. Nama e o tlaa šabang ka yôna, ha motlhamongwe a ka

ne a bolaile phôlôgôlô, mme a fitlhêla e le ntsi, a sa ka ke a e kgôna, a e loke, a e omise, a e ntshe magwapa, a o tlaa šabang ka ôna, ha a ka tloga a tlhokile nama e metsi.

Dilô tse dingwe tse Motswana o neng a dii ja, ké maungô a ditlhare, jaaka mmilô, le mmupudu, le motlhatswa, le mmola, le moretlwa, le mmoôpyane, le maungô a mangwe a ditlhare, a a monatenate. Tôta le digwêê di teng, tse Motswana o nang a dii ja, ka a di itse tsotlhe tsotlhe, mme a di lemogile, ha e le tse di ka jewang gongwe nyaya. Basimane ha ba ile go disa ba ne ba ntse ba phela ka maungô a ditlhare, le ka digwêê, jaaka bo tshuge e e neng e besywa, mme e be e le monate, jaaka makwele, le tse dingwe. Le mae a dinônyane ha ba ne ba ka a bôna, ba ne ba a besa, ba a dikolositse bolôkô jo bo metsi jwa kgomo, mme e re a budule, ba obole bolôkô boo, mme ba je maye ao. Go no go sé setlhogi se Motswana a sa se itseng gore a se na le go jewa, kampo nyaya; mme dijô tse dikgolo tsa bôna e ne e ntse e le kapêô ya mabêlê, e a e šabileng ka nama gongwe ka maši.

Dijô tsa gagwê re ka re kooteng Motswana o na a di loka ka letswai. Selô se se gopotsang ha a ne a di loka, ké ka gonne setswana se na le lefoko la "go loka". Selô se sengwe se se gopotsang jalo, ké ka gonne Batswana ba ne ba dira magwapa, mme magwapa ga a kake a siama, ha a sa lokwa ka letswai, a ka bôla, gore a sé tlhole a kgônwa go jewa. Jalo re ka re Motswana o ne a natefisa dijô tsa gagwê ka letswai, le go di boloka ka lônâ gore di se senyege fêla.

Mabêlê a gagwê le ôna o ne a a boloka gore a se jewe ké tshupa. Ha a sa bôna letlôtlô, o na a tshêla fêla mo sefaleng, mme a boloka fêla peo e o tla dikang a e jetse. Yôna, le ha go ka ne go le tlala, o na a ntse a e sadisa, a sa ee je. Mme ha go le letlôtlô, mabêlê

a sa tlhōkafale a ne a a tle a bolokiwe, ka go êpêlwa mo lesakeng la dikgomo, kwa a dirêlwang sefala teng mo teng-teng ga lōna. Go no go epiwa mosima o o lekanyeng mabêlê a a bonyweng, o kgapiwe gore o nnê bolêta mme mabêlê a tshelwe mo teng ga ôna mosima oo, mme o katêlwe gapê.

Motswana rure o na a lemogile dilō tse di ntsi, a itse go ithusa.

Mefuta ya Leditra: d) Letlatsaledira.

Go sa ntse go na le mafokonyana a Motswana o a kōpanyang le Madira a mangwe go ntlafatsa le go tlatsa puō, gore go utlwale sentlê ka fa motho o bolêlang ka teng gongwe se a se bolêlang. Mafokonyana ao ké a re ka a bitsang Matlatsamadira. Ké mafoko a a tshwanang le a: "O FÊLA O gannê; gongwe: pula e tlaa TLOGA ee na, re ITSE go lema; gongwe: o BATLILE aa swa". Legale mafokonyana otlhe ao ebile ké a fa gongwe re ka a dirisang a le nosi, a sa pata Leditra le lengwe, mme e le Madira a a tlatseng a a itekanetseng, mme foo mmolêlō wa ôna e tlaa bo e le o sele, eseng o o kayang se se kaiwang fano, jaaka mo mebolelong e: "Dijō dia fêla; gongwe: Tloga foo; gongwe: Kea go itse; gongwe: Ke batlile dikgomo".

Mme e bile go na le Matlatsamadira, a a sa kakeng a bolêla a le nosi, a sa pata Leditra. A dirisiwa fêla mmôgō le Leditra, le a le patang le go le thusa gore le kgônê go bolêla, se motho tōta o ratang go se bolêla, jaaka: Ke NE ke rêka; gongwe: Ke NE ke rekile; gongwe: Ke NE ke SA reke; gongwe: Ke NE ke SA reka; gongwe: Ke TLAA rêka; gongwe: GA NKE ke rêka; gongwe: Ke NE ke SENKE ke rêka; gongwe: NKABO ke rekile, le jalo le jalo. Mafokonyana otlhe a: NE, le SA, le TLAA, le GA, le NKE, le SE NKE, le NKABO ke Matlatsama-

dira, a a tlatsang Leditra, a le thusa go bolêle se motho tōta o ratang go se bolêla, gore sa utlwalê sentlê. Re sa ntse re tlaa kōpana le Matlatsamadira gapê kwa pele, ka go ithuta go re, a thusa Leditra jang gongwe ntlheng efe.

Tlhaolang Matlatsamadira otlhe a Lo a bōnang mo kgaolonyaneng e lo e buisitseng ya Dijō tsa Batswana.

Ntshang mo go yōna tema eo Mafetetsa, le Maséfetetsa, le Madirasedirwa a Lo a bōnang mo go yōna.

Bopang mebolêlô ka mefuta eo ya Madira a mangwe a a seong mo temeng eo, e Lo e buisitseng.

B. Dinō tsa Batswana.

Ga go na sepê se se utlwisang motho botlhoko jaaka lenyōra. Morêna wa rona o kile a nna malatsi le masigo a le masomê a le manê mo felong ga dikaka, a saa je, mme a tshwarwa ké tlala. Le ha go ntse jalo tlala eo, ga ya ka ya mo kgōna go mo ledisa ka mafoko a a supang ha e mo tlaleditse. Mme mo sefa-paanong gōna, kwa a tshwerweng ké lenyōra teng, re utlwa go twe, o na a re: Ke nyorilwe. Lenyōra ké selô se se botlhoko, se se tshabegang. Motho a ka kgōna go phela sebaka se seleele, sa malatsi a le mantsi a ntse a saa je, ha fêla a ka nwa metsi, mme kwa ntlê go metsi gōna ga a ka ke a tshwarêlla malatsi a le mantsi a ise aa swe. Go a twe Me-Swineg, motho mongwe wa kwa Irland, yo o neng a itatsa le tlala, a sa je sepê, o phetsê jalo malatsi a le 72, a itse goo swa. O kgōnne boleele bo bo kalo fêla ka gonne goo nwa, a ntse aa nwa. Ga go sepê se se ka phelang, ha se saa nwe.

Dinō, tse Modimo o di diretseng dilō tsotlhe go iphedisa ka tsōna, ké metsi. Diphedi tsotlhe, le ditlhogi tsotlhe ké dilō tse di sa ka keng tsa

kgôna go phela, ha di sa bone metsi a di a nwang. Mme jaaka merafe yotlhe e ne ya itirêla dinô tse dingwe, tsa ba di nwang kwa ntlê go metsi, jalo Batswana le bôna ba itiretse dinô tse di jalo. Dinô tseo ba di itirêla ka dijô, tse ba nang natsô. Re utlwile go re, dijô tsa Batswana e ne e le mabêlê le maungô a ditlhare. Dilô tse ba ne ba simolola go di fetola go itirêla dinô ka tsôna. bogolo ka mabêlê. Senô se ba se itiretseng ka mabêlê, ké se ba se bitsang bojalwa. Bojalwa jwa Batswana e ne e le senô se se thusang thata thata. Ga go na senô se se gaisang bojalwa jwa setswana ntlheng ya go tlosa lenyôra la motho. Batswana ba agile mo lefatsheng le le bothitô. le rure motho oa tleng a khalege mo go lônâ, gore e be e ne ekete o omeletse. Ka moo bojalwa bo ne bo na le thusô e kgolo.

Mme bojalwa jwa setswana e bile bo ne bo na le thusô ntlheng ya matlhoko a mangwe, a a tleng a tshware batho. Le ka jeno dingaka di sa ntse dia tle di alafe matlhoko a mangwe ka go nwisâ molwetse bojalwa jwa setswana, jaaka mo bolwetseng jo bo bidiwang jwa sukiri, le mo malwetseng a mangwe a mala. Ha ka jeno go twe: Bojalwa jwa setswana bo ne bo na le thusô, mme go sa twe: Bo na le thusô, ké ka gonne boa ka jeno bo sa tlhole bo tshwana le jwa dipaka tsa pele, ka bo tlhakanngwa le dilô tse di nang le bothole. Bojalwa jwa setswana bo bo sa ntseng bo dirwa jaaka bojalwa jo Batswana ba neng ba bo nwa pele, le ka jeno bo sa ntse bo na le thusô eo, fêla jaaka mo dipakeng tsa jale.

Senô se sengwe se Motswana o neng a se nwa go simologa ka bonnye jwa gagwê ké maši a kgomo le a podi. Maši ke selô se se monate thata thata, mme e bile ké selô se se molemô, se se fodileng, le se se tiisang motho; e, ké senô se se dirilweng ké Modimo; mme e

seng motho. Lefoko la Modimo le lōna le supa molemō wa maši, ha le bua ka ga lefatshe la Kanaane, ka go re: ké le le tshologang maši le dinotshe.

Batswana ba ne ba ruile dikgomo le dipodi, mme bana ba bōna ba ne ba gola ka maši a tsōna, a ba a fiwang ka segō. gongwe ba a ikga-mêlang mo ganong, bogolo maši a a mafurafura a morokotso wa dikgomo tsa dinamane tsa ma-sôlê. Maši mo Batswaneng rure a ne a sa tlho-kiwe, e nê e le selô se bana ba golang ka sōna le se bagolo ba se itumêlêlang, ha ba utlwa monate wa sōna ka go see nwa, gongwe go šaba dijô tsa bōna ka sōna gongwe go futšêla ka sōna maungo a ditlhare, jaaka a moretlwa, le a mangwe. Dinô tseo, ké tsōna tse Motswana o neng a di itse thata thata, mme a di rata, a phela ka tsōna, ebong bojalwa, le maši. Ka jeno le bōna Batswana ba itlwaeditse dinô tse di ntsi tse di sa fôlang, jaaka bojalwa jwa bōna jwa pele le maši. Dinô tse dintsi tse ba phelang ka jeno ka go di dira, ké tse di tletseng botlhole, tse di lwatsang; mme ha batho ba tsamaya baa swa ka bonakô jaana, ba sa tlhole ba tsofala jaaka pele, ké ka ntlha ya tsōna dinô tse tsa ka jeno. Ha batho ba ka simolola go tlogêla dinô tse dintsi tsa ka jeno, ba boêla gapê kwa dinong tsa metlha ya pele, go ka fitlhelwa le phodisêgô le boitekanelô di boa, di tla gapê mo go ba bantsi ba bōna.

III. Phetôgô ya Leditra: (Inflexion).

a) Phetôgô ya Leditra ka tsela ya Tira.

Re setse re utlwile, ha Leditra le ka nna Lefetetsa gongwe Lesêfetetsa. Lefetetsa lengwe le lengwe le ka tsamaisiwa ka tsela tse pedi, ebong ka tsela ya Tira (Active Voice) le tsela ya Tirwa (Passive Voice). Tsela ya Tira, ké ya ha selô, se e leng sediri, go bolêlwa se selô seo se se dirang, jaaka ha go twe: O BATLA thipa, gongwe: Ke

BITSA Thete. Mafoko a: BATLA, le: BITSA ké Mafetetsa a a dirisiwang fa ka tsela ya Tira.

Tlhaolang Mafetetsa otlhe a Lo a fitlhêlang mo kgâolong e Lo e buisitseng ya: Dinô tsa Batswana, mme a tsamaya ka mokgwa wa Tira.

Tlhaolang Mafetetsa otlhe mo go yôna kgao-lo eo, a a sa tsamayeng ka tsela ya Tira, mme Lo a bolêlê ka tsela e ya Tira.

C. Diaparô tsa Batswana.

Seaparô ké selô se Modimo ka nosi o se nei-leng batho, ha ba sena go wêla mo boleong, jaaka go kwadilwe mo go Genese 3, 21 go twe: Jehova Modimo wa dirêla Adam le mosadi wa gagwê diaparô tsa matlalô; oa di ba apesa.

Ké ka moo, re sa fitlheleng morafe opê mo lefatsheng, o re ka reng ga o na sepê-sepê se se gopodisang seaparô. Ka jeno merafe e mentsi e dirisa diaparô bogolo go ikgaba le go intlafatsa ka tsôna. Mme ga sé sôna tôta, se Modimo o neng o se batla, ha o naya batho diaparô, gongwe re ka re: Batho ba ne ba sa neiwa diaparô go nna mekgabô mme ba ne ba di diretswe gore bosai-katega jwa bôna bo bipiwê ka tsôna. E ne e le sôna se Modimo o neng o se batla ha o ba direla diaparô tsa matlalô, o di ba apesa.

Batswana le bôna ba ne ba na le diaparô. Diaparô tseo le tsôna bogolo di ne di dirwa ka matlalô. Ha re leba mokgwa o ba neng ba di apere ka ôna re ka re: Batswana le bôna diaparô tsa bôna di ne di dirisiwa ké bôna gore bosai-katêga jwa bôna bo bipiwê ka tsôna, le ha tse dingwe-nyana di ne di dirisiwa go iphemêla ka tsôna mo dipuleng le mo serameng le mo go tsotlhe tse di ntseng jalo.

Diaparô tsa Batswana di ne di se dintsi thata, e le ka gonne ba agile mo lefatsheng le le bothitô, ba sa bolawe thata ké seramê, se ba tlaa bong ba ne ba na le go iphemêla mo go sôna.

Mosimane ha a simolola go tsamaya o na a

tswesiwa seope se se segiwang mo letlalong le le sugilweng la potsane gongwe la sephetsana se sengwe se se ntseng jalo. Seope ké se mosimane o tlaa se aparang go ya bogolong jo e ka neng e le jwa dinyaga di le lesomê go ya di le lesomê le metsô e le merâro gongwe e le menê. Go tswa foo o tlaa simolla go apara tshega ya letlalô le le bolêtalêta, le le sugilweng sentlê la phuduhudu gongwe la sephetsana sa mofuta o o kalo. Kwa ntlê go seope le tshega go ne go ntse go fitlhêlwa Motswana a apere kobô ya letlalô la nku, gongwe la podi, gongwe la sebatana le sebatana, ha e le Motswana wa mohumi.

Ha e le ngwanyana, ha a simolla go tsamaya o na a apesiwa makgabe a a dirilweng ka megalanyane gongwe molodinyana a a otlhilweng ka bogôkgwê, mme a a kôpantsweng kwa godimo ka go rokêllwa mo kgoleng e re ka reng ké segatlhô se se gatlhêlwang mo lethekeeng goré dithatswana tseo tsa megalanyana gongwe tsa malodinyana di lêpêllê kwa tlase. Fa gongwe dithatswana tseo, dine dia tle di kgabisiwe ka go di follêla ditalama le dilô tse dingwe tse di phatsimang gongwe tse di nang le mebalabala.

Ha jaanong ngwanyana yoo a godile, a ye go apesiwa mesese ya kwa pele le ya kwa moragô, mme e nne tsôna ditswalô tsa gagwê, go ya go ile. Kwa ntlê go tsôna le êna mosadi o na a apere kobô, bogolo mo marigeng ha go le tsididi.

Ditlhako tsa monna le tsa mosadi e ne e le bo mphetšane, ba letlalô la thamo ya pôô, gongwe la letlhaa la yôna, tse di segilweng go lekanyelediwa lonaô lwa motho, di tsentswe letlalônyane mo matlhakoreng a lonaô le fa gare ga monwana o mogolo le menwana e mengwe. Jaanong go tsenngwe kgôjana mo matlalônyaneng ao e e tlaa potolosiwang kwa seretheng gore e yê go tshwarwa ké mosifa wa kwa moragô. Ké sôna setlhako sa Motswana, se se bidiwang mphetšane.

Kuane ya gagwê e o neng a e bitsa tlhoro, o ne a e loga ka nosi ka go e faga ka bojang jwa Mosêka le go e loga ka kgobati ya moretlwa.

Bolaô jwa Motswana e ne e le jwa letlalô la kgomo, mme kobô yôna e le ya matlalô a di-nku gongwe a dibata le dibatana. Ké tsôna diaparô tsa Motswana tseo.

b) Phetogô ya Ledira ka tsela ya Tirwa.

Phetogô ya Ledira ka tsela ya Tirwa ké e e bolêlang se selô se se dirwang, jaaka: Kgomo ea tlhajwa, gongwe motho oa tlhapisiwa. Ka moo le ôna ké o o ka ipontshang fêla ka Lefetetsa mme eseng ka gopê ka Leséfetetsa, gonne ga go ka ke ga twe: Kea tsamaiwa, ka gonne TSA-MAYA e le Leséfetetsa, mme go ka twe: Kea batliwa, ka gonne BATLA e le Lefetetsa.

Tlhaolang Mafetetsa otlhe a Lo a fitlhêlang mo temeng e Lo tswang go e buisa, a a tsamayang ka tsela ya Tirwa.

Tlhaolang Mafetetsa otlhe a kgaolo e Lo e buisitseng a a tsamayang ka tsela ya Tira; mme Lo a bolêlê ka tsela ya Tirwa.

Bolêlang Mafetetsa a mangwe a Lo sa a fitlheleng mo kgaolong e, mme Lo a tsisê ka tsela ya Tira le ka tsela ya Tirwa.

5. Tshwannô ya Motho go Mong ka êna.

Goa ratwa, le gôna goa ratêga go tlotla botlhe ba e leng ba bagolo go rona, kapô ba ba beilweng go re êtapele. Mongwe le mongwe yo o batlang go tlotliwa, gongwe go tlotlêga, o tshwanetse go êlatlhôkô go itlotla ka nosi, le go tlotla mongwe le mongwe ka êna, yo mogolo le yo mmôtlana. Ga aa tshwanna go lapa, gongwe go lapisiwa ké go dira jalo, gonne o ka tla a

lapisa botlhe, ba ba neng ba ka mo tlotla. Ha Motswana a re: "Susu ilêla Suswane, O tlê O bônê Suswane a go ilêla," o raya go re, ba bagolo ba tlotlê ba babôtlana, gore le bôna ba tlê ba ba tlotlê.

Motho o dirilwe, gore a phelê le ba bangwe. Mme mo bophelong jwa bôna go tshwanetse, le gôna goa patelesêga, gore phapaang kapô kgotlhang e nnê teng mo gare ga bôna. Mme e re ka a filwe tlhaloganyô e e fetang ya dibopiwa tsotlhe tse di mo lefatsheng, o ne a lemoga go re, a ka phala le mong ka êna ka kagisô ka go dira tsela e a neng a tshwanêla go baakanya diphapang tsa bôna ka yôna. Pele o na a ithuta se se neng se tsisa phapaang le mofuta wa phapaang e nngwe le e nngwe le phêllô ya yôna, mme a lemoga ha diphapaang di sa tshwane, le gôna di sa lekane. Go tse di ka dirang, gore batho ba tlhônê, kapô ba tlhônêgê, le tse di ka dirang, gore motho a eletse go bolaya yo mongwe.

E rile a sena go lemoga dilô tseo, a ipotsa, a re: "Go tlaa dirêgang ka nna? Ke tshwanetse ka dirang? A ke se ka ka lapa! Ke tshwanetse go batla mokgwa o nka o dirisang go agisa batho ba ba fapaanang, gore ke bolokê bophelô jwa bôna le kagisô." Mme a êma, a batla, a bôna. A bôna mokgwa o a ka o dirisang go tshegetsa kagisô le tshiamô; a ba a bôna le tsela ya go dirisa mokgwa oo. Mokgwa oo, o na a o bitsa molaô, mme tsela yôna a e bitsa lekgotla. Lekgotla ké eng? Ké setlhôpha sa banna ba ba kgethilweng go dirisa molaô, le go siamisetsa ba ba foseditsweng, le go utlwisisa botlhoko ba ba foseditseng ba bangwe.

Banna ba, ha ba sekisa, ga baa tshwanna go dira sepê sa maikutlô a bôna. Ba tshwanetse go bolêla se molaô o se batlang mo go mongwe le mongwe, le se molaô o se dirang ka mongwe le mongwe, yo o paletsweng ké go dirafatsa ke-

letso ya ôna. Go dira jaana, go ipoloka bôna; gobane, ha e ka re mo katlholong ba tlola molaô ka go dirisa maikutlô le keletso ya bôna, molaô o ka boa wa ba bitsa, gore ba arabêlê ditirô tsa bôna. Ké gôna ka metlha Mmusô o kgêthang banna ba ba itsegeng ka tshiamô ba ba itlotlang, ba ba rutegileng ka fa molaong wa lefatshe le wa legodimo. Ké bôna ba ba tshegeditseng kagisô ya lefatshe ka go sireletsa ba ba bokoa mo go ba ba dikgoka.

(c) Phetôgô ya Ledira ka tsela ya Tiratirêga.

Tsela ya boraro ya phetogô ya Ledira ké e re ka e bitsang ya Tiratirêga. Gonne ha go twe: Maru aa DUMA, ke go re maru legalê a dira sengwe, aa duma, mme ga O kake Oa re: A duma eng? Le ha go duma e le selô se maru a se dirang, ké go dira ka mokgwa wa go dirêga eseng wa go dirafalêla yo mongwe gongwe se sengwe. Ké ka moo ka mokgwa o wa phetogô ya Madira bogolo re ka o bitsang mokgwa wa tiratirêgâ. Tsela eo ke e e dirafalang fêla ka Madira a e bile e leng Maséfetetsa E, re ka re Maséfetetsa otlhe ké a ôna tsela e ya Tiratirêga.

A mangwe ké a: Pula ea NA, le: Motho o EME.

Tlhaolang Madira otlhe mo kgaolong e Lo e buisitseng a a tsamayang ka yôna tsela e ya Tiratirêga. Bolêlang a mangwe gapê a Lo sa fitlheleng mo kgaolong eo.

6. Mekgwa ya go Dumedisanya.

A. Mo merafeng e mengwe.

Merafe yotlhe e na le mekgwa ya yôna. Mekgwa eo ké e e fapaanyeng mo dilong tse dintsi thata. Mekgwa ya go dumedisanya le yôna ké e re e fitlhêlang mo merafeng e le mentsi

thata, mme le yôna ké e e fapaanyeng mo-
ntsing jwa merafe. Go na le merafe e mentsi e
e dumedisanyang ka go naana diatla. Bogolo
ké merafe ya lotsô lwa Bagermania e e dirang
jalo, ebong merafe ya Manyesimane, le Baduitse,
le Mahollandere, le Baskandinavia. Go tswa mo
dinyageng tsa bo 1400 merafe eo, e bile e ne ya
simolla go folosa kuane ka seatla sa molêma, ha
batho ba naana diatla tse di siameng. Selô seo,
sa go folosa kuane ké se se simolotsweng ké ba
babôtlana, ha ba dumedisa ba bagolo, ké go re,
ba ba tlotlêgang bogolo go bôna.

Ha batho ba morafe wa Maturka ba dumedisanya, ba fapaanise mabôgô mo sehubeng, ba inamise ditlhôgô. Batho ba merafe ya Baslawia, bogolo Marussia, ba tlwaetse go atla diaparô tsa yo ba mo dumedising, gongwe ditlhako tsa gagwê. Moarabia ha a dumedisa yo mongwe a bee seatla sa molêma sa gagwê mo sehubeng sa gagwê. Batlotlegi ba Baarabia bôna, ha ba dumedisanya, baa tle ba atlane.

Mokgwa o o gakgamatsang bogolo wa go dumedisanya ké wa batho ba lefatshe la Lappland; gonne batho ba lefatshe leo, foo ba tle ba kôpanye dinkô tsa bôna, ba di gatalalane, ké go re, mongwe le mongwe wa bôna a gatelle nkô ya gagwê mo go ya yo mongwe. Mokgwa o o batla o tshwana le wa Matšaina, gonne bao ba tlwaetse go gotlhana dinkô tsa bôna ha ba dumedisanya. Batho ba lefatshe la Lappland baa itsege, e le batho ba tshimologong ya bôna ba tlholegileng kwa lefatsheng la Asia, mme ba tloga ba fudugêla kwa Europa. Ha jaanong mokgwa oo wa bôna wa go dumedisanya o batla o tshwana le wa Matšaina, ba le ka jeno ba sa ntseng ba agile kwa Asia, a ga sé selô se se ka re go-potsang go re, mo dipakeng tsa bogologolo kooteng ba ne ba bapile kwa Asia, jaaka ba sa ntse ba agile teng?

Mme jaaka mekgwa ya go dumedisanya e

le e e fapaaneng mo merafeng, jalo le mafoko a ba dumedisanyang ka ôna le ôna ké a a fapaanyeng mo merafeng eo, Bajuda ba bogologolo ba ne ba dumedisanya ka go re: Šalom Letša ke go re: A kagisô e nne le wêna. Bagerika ba ne ba re: Gairê, ké go re: Itumêlê. Barôma bôna ba ne ba re: Avê! ké go re: Phela! gongwe ba ne ba re Valê! ké go re: Tsamaya! mme ba ne ba raya: Phela sentlê! gongwe: Tsamaya sentlê!

Batho ba lotsô lwa Bagermania le ka jeno ba sa ntse ba dumedisanya ka go eleletsana go re, sebaka seo, ba leng mo go sôna, e nnê se se molemô. Banyesimane ba re: Good morning. gongwe: Good day, gongwe: Good afternoon! gongwe: Good evening! Ha ba bua jalo ké go re, ba kaya go re, sebaka seo sa mosô, gongwe sa motshegare, gongwe sa thapama, gongwe sa maitisiboa, e nnê se se molemô. Ba bua jalo ha ba kôpana, mme ha ba tlogêlana gôna baa tle ba re: So long, ké go re: Go ya koo! Baduitse bôna baa tle ba re: Auf Wiedersehen! mme Maburu ôna a re: Tot siens! ké go re: Go ya re be re bônânê; ké go re: Phelang sentlê go ya re be re bônânê, gongwe re kôpana gapê.

Baarabia bôna ba dumedisanya ka go re: Selam alaikum! ké go re: A kagisô e nne le wêna, mme modumedisiwa êna a arabe ka go re: Alaikum es selam, ké go re: Le wêna o nnê le kagisô.

IV. Mekgwa ya Ledira: a) wa Tumêllô.

a) Mokgwa wa Tumêllô.

Mokgwa wa Tumêllô wā Ledira ké o o tsamayang jaana: Kea utlwa, Ba robetse, Re setse re lemile, Rea tle re kwale, Tlaa kwano! Pitse e e bonyweng, Go utlwana. Tsotlhe tseo ké tse

di dumêlêlang gongwe di tlhômamisang go re, selô se dira jaana le jaana. Ké ka moo mokgwa oo wa go dirisa Ledita e le o re o bitsang wa go dumêlêla; gongwe wa Tumêllô.

Tlhaolang Madira otlhe a a mo kgaolong e Lo e buisitseng mme a tsamaya ka ôna mokgwa oo wa tumêllô.

Tlhaolang otlhe a a mo go yôna a a sa tsamayeng ka mokgwa wa tumêllô mme Lo a bolêlê ka mokgwa wa tumêllô.

Bolêlang a mangwe a Lo a itseng mme Lo sa a fitlhêla mo kgaolong e.

Mekgwa ya go Dumedisanya.

B. Mo Batswaneng.

Batswana le bôna ba na le mokgwa wa bôna wa go dumedisanya. Bogolo ba ne ba ntse ba tlwaetse go dumedisanya fêla ka mafoko, ba sa nêêlane diatla. Mme ha Motswana a dumedisayo mogolo gôna, ké gôna o nang aa tle a ise mabôgô kwa pele a kôpanye diatla, menwana e lebile kwa pele gongwe a itaane diatla a di lebitsitse jalo.

Mme e bile Batswana ba ne ba na le mafoko a ba dumedisanyang ka ôna, ha ba gôrôgêla gongwe. Fop mogorogi o na a dumedisaba o ba gorogetseng ka go re: Dumêla! gongwe: Dumêlang, ké go re: Ntumeleng, Lo se ka Lo mpe-laêla, mme lo inkanyê. Ka go' bua jalo ba ne ba rata go raya yo ba mo gorogetseng go re, ba tsile ka kagisô, ga baa tla ka ntwaga, gongwe ka se se utlwisang botlhoko. Selô seo sa go inkanyisa batho ba go gôrêgêlwang go bôna, re se fitlhêla le mo go bôna ba ba gorogetsweng, gonne ha ba nêêla moetedi wa bôna dijô, foo, yo o etetsweng o na aa tle a tsee pele go sé kae ga dijô tse a di tsisetsang moeng wa gagwê, mme a di ise ganong, a dii je, gore moetedi wa

gagwê a lemogê jalo, go re di siame, di sena botlhole, mme jalo a dii je ka pelo e e sa boifeng sepê, ka a itse go re, dijô tseo ga di na botlhole, ga di nke di mmolaya.

Mme ha Motswana jaanong a ya go bolola gapê, a dumedise ba o ba tlogêlang ka go re: Salang pila! gongwe Salang sentlê. Mme bôna ba mo arabe, ka go re: Tsamaya sentlê! gongwe: Tsamaya pila.

Jalo re ka re: Tumedisô ya Motswana ha a gôrôgêla gongwe, e ne e ntse e le maipolêlô, a o supang ka ôna maêmô a gagwê go bôna ba o gôrôgêlang kwa go bôna, gore o tsile ka kagisô, mme ga aa tla ka tlabanô; o tsile ka tsalanô mme ga aa tla ka letlhôô. Tumedisô ya yo o bololang yôna, ké keleetso ya go eleletsa yo o salang lesegô mo go saleng ga gagwê; mme ntlheng ya yo o salang ké keleetso e ka yona o eleletsang yo o tsamayang, lesegô mo loetong lwa gagwê, go re a se dirafalelwe sepê se se bosula.

Lefoko la go re: Dumêla, ha motho a tsêna golô gongwe, ké le le dirileng, gore tsotlhe tseo di bidiwê: Tumedisô, gongwe: Madume. Mme tumedisô ga sé fela selô sa motho ha a gorôga; nyaya, le ha a bolla, goa tle go twe: Motho wa dumedisa. Mme tumedisô eo, ya motho ha a bolla, fa gongwe e bile ea tle e bidiwe: Masadisapila, ka e le e motho yo o bollang o buang mo go yôna a re: Sala pila! gongwe Salang pila.

Mekgwa ya Ledira: [b) wa Tatolô.

Mokgwa wa Tatolô wa Ledira, ké o o tsamayang jaana: Ga ke utlwe, Ga O nke O bua, Ga baa rôbala, Ga re ise re leme, Ga re ke re kwala, Se tle kwano! Pitse e e sa bônwang, gongwe: Pitse e ga ya bônwa. Go se utlwane.

Tlhaolang Madira otlhe a a tsamayang ka mokgwa wa Tatolô mo temeng e Lo e buisitseng,

Lo bopê mebolêlô e Lo a tsisang mo go yôna ka mokgwa wa tumêlêlô.

Tlhaolang mo go yôna temana eo, Madira otlhe a a bolêlwang teng ka mokgwa wa Tume-
lêlô; Lo a fetole, a tlê ka mokgwa wa Tatolô.

7. Go Botsana Bophelô.

Ha batho ba se na go dumedisanya, foo bontsi jwa bôna bo tlwaetse gore, ha e le ba ba itsaneng, ba êmê pele, ba botsanyê bophelô. Baduitse potsanô eo ba tlwaetse go e dira ka go re: Wie gehts? ké go re: Go tsamaiwa jang? Banyesimane bôna ba tlwaetse go re: How are you? gongwe: How do you do? ké go re: O, ntse jang? Batswana bôna ba ne ba ntse ba tlwaetse go botsana maphelô ka go re: O tsogile jang? gongwe: O phela jang? Mo dipakeng tseno tsa boša potsô eo ga e tlhole e utlwiwa thata. Ké lesongwana fêla la Batswana, le le sa ntseng le botsana maphelô ka go rialo. Bontsi jo bogolo jwa bôna ké bo ka jeno bo botsanang maphelô ka go re: O kae? Ha motho a ka akanya potsô e ya go re: O kae? a ka fitlhêla go re, ekete ké ya bosilo; gonne, a motho a ka botsa yo mongwe a re: O kae, etswe a mmôna a eme fa pele ga gagwê? Mme potsô eo ga sé e e rayang go re: O fa kae, mme e le go re, O agile fa kae ka jeno?

Selô se se dirisitseng Batswana go fetola potsô e ntlê ele, ya go re: O phela jang? gore ka jeno ba botsana maphelô ka potsô e e senang boteng bopê jaana, ya go re: O kae? kooteng ké ka gonne Batswana ka jeno ba sa tlhole ba na le maagô a tlhômamô. Metse ya bôna le ka jeno e sa le teng, mme kana ké selô se se utlwi-sang botlhoko thata jang, ha re e fitlhêla e tletse matlôtla jaana? Letlôtla kana ké ntlo e go sa tlholeng go agile motho opê mo go yôna, e fa gongwe dipôta tsa yôna di setseng di olê, mme

di tlôtla fêla ka ga dipaka tse dintlê tse di sa bolong go feta, kwa batho ba neng ba sa ntse ba agile mo go yôna teng, go sa ntse go tshwerwe kgang, go tshêgwa, go itumêlwa. Gonne go tlôtla ké go tsaya kgang, le go bolêla se se dirafetseng. Ké ka moo ha ntlo e e jalo e bidiwa letlôtla, ka go sa tlhole go na le batho ba ba ka tsayang kgang mo go yôna, e le dipôta tsa yôna fêla, tse di sa ntseng di ka tlôtla, di bolêla ka ga dilô tse di sa bolong go feta.

Mme beng ba matlôtla ao, bôna ba ile kae? Bontsi jwa bôna ea bo e le ba ba ileng kwa metseng e megolo ya batho basweu. Mme e le go re, ba ile teng ba gôgwa ké eng? Ba bangwe ké ba ba isitsweng ké tlala, e ya tleng e eme kwa magaeng, ha dipula di saa ne, leuba le gateletse, le bolaile dijalo tsotlhe tse di neng di ikantswê, ha di tlaa phedisa batho. Mme ka go ya teng ka ngwaga mongwe le mongwe, go yoo batla tirô, batho bao ba tlwaêla metse ya batho basweu, ba tsaya ntlo, ba hudugêla teng, kwa moragô ga sala letlôtla fêla. Tirô ya teng e e ba phedisang, e ba kgathile, ba ba ba lebala legae. Jaanong go lema le go tlhagôla le go leta le go kotula, le ditirô tsotlhe tsa legae, tse ba neng ba di tlwaetse, ba di lebetse, ga ba tlhole ba di gopola, mme bana ba bôna ga ba tlhole ba di ithuta. Ba golêla kwa metseng ya batho basweu, kwa ba ithutang dilô tse dintsi tsa metse eo teng, mme tsa segaabôna tsôna di lebalwe gotlhe gotlhe.

Ba bangwe ba ba neng ba agile mo mafatsheng a batho basweu, le bôna ga ba tlhole ba na le boagô, ka gonne mafatshe ao ka jeno a pitlaganye; dikgomonyana tse ba sa ntseng ba di ruile, ga di tlhole di bôna bofulô. Jalo ba tswe fa, ba ye go sele, ba tlhole teng dikgwedinyana gongwe dinyaganyana, ba bo ba setse ba hudugêla go sele gapê. Ké ka moo ha go sa tlhole go bodiwa matshelô ka go re: O tsogile jang? mme go twe: O kae?

Mekgwa ya Ledira: c) wa Potsô.

Mokgwa wa potsô wa Ledira ké o o tsamayang jaana: A kea utlwa? A O tlaa bua? A ba robetse? A re se tse re lemile? A rea tle re kwale: O agilê fa kae ka jeno? le jalo le jalo.

Tlhaolang Madira otlhe a a tsamayang ka mokgwa wa potsô mo temeng e Lo e buisitseng e.

Tlhaolang Madira otlhe mo go yôna a a bo-lêlwang ka mokgwa wa Tumêlêlô gongwe wa Tatolô.

8. Go Tshola Baeng.

Karolô 1.

Lefoko la Modimo le re ruta go tshola baeng ka go sé ngongorege. Mme ka re le bakresetê, e bile re rata go phela sekresetê, lefoko leo le na le go nna mosupatsela wa rona. o re dirang ka fa o re supetsang ka teng. Re ka nna bakresetê ba nnete fêla, ha re tsamaya tsela e le e re supetsang. Bogologolo e ne e le selô se se tlwaetsweng mo bontsing jwa merafe go tshola baeng ka boitumêlô motho a sa mômure. Re ka lemoga ka Abrahamo go re, go tshola baeng ka go se ngongorege ké se se dirafalang jang. Kana o na a itumêla thata thata jang! A ba a ttha-ba namane, a besa dinkgwê, gore baa jê, ba itumêlê. Ké gôna go tshola baeng ka go se ngongorege, motho a ntse a ipotsa a re: Nka ba dirêlang? nka ba itumedisa ka eng? A ba ka itumêla ha ke re, gongwe ke re? Tsholô e e jalo, jaaka ya ga Abrahamo, ya go tshola baeng, e ne e le selô se, mo sebakeng seo, se sa tlhokweng mo lefatsheng. Kana e ka nna eng, se se neng se dirisa batho mo sebakeng seo, go nna le dipelo tse di jalo, tsa go tshola le go thusa baeng? A ké go re, batho bao ba ne ba sa tlhoke jaaka ka jeno? A ké go re, ba ne ba humile go gaisa

batho ba sebaka sa rona? Nyaya, mme e ne e le dilô di le pedi, tse batho ba sebaka seo. ba neng ba na natsô, mme tse ka jeno di tlhokôfalang thata thata mo lefatsheng. Dilô tse pedi tseo ké loratô le boikanyô. Mme ba ba tsholwang le go dirêlwa le bôna ba ne ba na le dilô di le pedi, tse le tsôna ka jeno re ka di batlêlang lefêla mo bontsing jwa batho mo lefatsheng. Dilô tse pedi tseo ké, boammaarure le tebogô. Batho ba pele ba ne ba sa duele molemô ka bosula, jaaka gompieno go dirwa ké batho ba le bantsi, ba ba thusiwang. Mme jaanong batho ba tloge ba gakgamale, ha motho a tshaba go thusa ba bangwe, etswe a tshabisiwa ké go tlhoka tebogô mo go ba o kileng a ba thusa jalo gonne molemô o a o ba diretseng jalo, ba o amogetse ka pelo e e bosula fêla. A rure go sa ntse go ka gakgamatsa motho, ha a bôna yo mongwe a ntse a akanya pele go re: a nka, a nka mo tshola!

Le ha go ntse jalo, loratô lwa pele, lwa go tshola baeng, le lôna ga lo tlhole lo le teng thata mo bathong. Loratô lo ka jeno lo sa tlhokweng e setse e le fêla loratô lwa go iteba le go ithata le go ipatlêla ka ba bangwe. Khumô, e batho ba humileng ka yôna, gongwe e ba e batlang ka tsotlhe tse ba di dirang, gongwe tse ba ikaeletseng go di dira, ké e e tsentseng batho bopeloe-thata, le bopelotshêtlha, le lefufa le kilô le letlhô, le tsotlhe tse di jalo. Selô se sengwe gapê se se tlhokisang loratô mo lefatsheng ké mabela, le boikgantshô, le boikgogomosô, gongwe boikgodisô. Dilô tseo ké tsôna tse di atisang kutlwanologô. Thatanô le thusanô ké dilô tse di suleng. Di jelwe ké maithatô, le maipatlêlô, le boikgodisô, le mabela, le go huma, le go batla tsotlhe tse di monate tsa botshelô jono fêla. Ké ka moo, ha ka jeno, motho a ntse a re: A nka re, gongwe a ga nka re, gore ke se tlhoke go mo tshola, mme e ntse e le go batla maipatô fêla, a a tlaa mo thusang, gore a ikgollê mo tirong ya go tshola yo o jalo.

V. Tselana tsa Ledira (Mood).

a) Tselana ya Tlhômamisô (Indicative) le ya Kgônô (Potential).

Ledira le bolêlêga ka ditselana di le dintsi, tse re tlaa lekang go di tlhagisa fa ka tatêlanô. Fano re tlaa leba pele Tsela ya Tlhômamisô, le ya Kgônô.

Tsela ya Tlhômamisô gongwe ya go tlhômamisa, ké tsela e maina a a setseng a e re phuthololêla, ebong ya go tlhômamisa selô go se na pelaêlô epê mô mafokong a a buiwang, go tlhamaletse fêla; go twe: Kea dira gongwe: O dirile gongwe: Re tlaa dira. Ga go sepê se mmui o sa ntseng a ipelaêla ka sôna mo go bueng ga gagwê, mme o tlhômamisa fêla go re go ntse jaana.

Tsela ya Kgônô yôna, ké e, le ha e tlhômame, e sa tiiseng gotlhe go re, go tlaa nna jalo, mme mmui mo go yôna o lebantse se o tlaa se dirang, le thata gongwe le kgônô ya gagwê, a re: Nka tsamaya, gongwe: Ba ka lema, gongwe: Re kaa tla, le jalo, le jalo.

Tlhaolang Madira aotlhe a a tsamayang ka tsela ya tlhômamisô le a a tsamayang ka tsela ya kgônô mo kgaolong e Lo e buisitseng.

Go Tshola Baeng.

Karolô 2.

Morafe wa Batswana le ôna ké o o neng^o itse go tshola le go dirêla baeng thata thata. E ne e ka nna mo motseng, ha moeng a ka gôrôgêla mo lelapeng, o ne a ntse a tlaa fitlhêla batho ba o gorogetseng go bôna ba itumetse, ba fitlhêla e le tlotlô mo go bôna go gôrôgêlwa jalo ké moeng. Ba ne ba fitlhêla ba diretswe se segolo ké yo o gorogetseng go bôna ka go tsêna mo lelapeng la bôna le go tlhola, le 'go lala teng.

Ba ne baa tle ba itshwenye go mo dirêla tso-
tlhe tse ba gopolang go re, di tlaa itumedise
pelo ya motho; E, ba ne baa tle ba mo direle
tsotlhe tse motho wa nne a di direle fêla motho
yo a mo ratang. Go no go tle go tlhabiwe, g
apeiwe, go besiwe tsotlhe tse di monate, tse mo
humagadi wa Motswana o ne a nne a di bese, a
di apee ka botswerere jo bogolo; a ké ting, a ké
mosôkô, a go tthatlegilwe setou, a go tshetswe
lekuka, gongwe a moeng o tsheletswe lobese, go
ngwe bojalwa, tsotlhe e ntse e le tse di molemo
le tse di monatenate, tse a di tlhaoletsweng
gore aa jê, a itumêlê.

Mme ha jaanong maitisboa a tsenye, sebaka
se, sa go nna fa mollong motho a o ntsheditse
diatla a o ôra, mme a sa o atamele thata thata
gonne o a tle o ntshe motho dipala, e be e le
go re, jaanong go tshwerwe dikgang. Foo o ka
fitlhêla monna a ntse a ingwaa meômô ya maoto
fa dipala dia tleng di ipontshe teng, gore go se
tuke bollô thata thata, gone ké gôna dia tleng
dii tswe. Mme ha motho a sa itisa, tsaa tswa, go
ne goa tle go nne thata go di fodisa gapê. Ka
sôna sebaka sa maitisô seo, se mo go sôna go
nne go tlotliwe tsa kwa, le kwa, bogolo tsa bo
gologolo, ka e le tsôna bogolo tse dia nneng d
lebiwe jaaka tse di gaisang tsa ka jeno. Le mo
sebakeng seo go no go setse go le jalo, go n
goa tle go gopolwe go re, tsa sebaka seo ga s
tsa sepê, ga di tshwane le tsa pele. Kana moen
e ne e le motho yo o tlotliwang, le yo o ratiwan
thata jang mo Batswaneng!

Ditselana tsa Ledira.

b) Tsa Tlwaêlô (Habitual) le Temalô (Customary)

Tselanô e nngwe gapê ya Ledira ké y
Tlwaêlô, e e supang se motho oa tleng a se dir
ké go re, se a tlwaetseng go se dira. Seo ké s

Motswana o se rayang ka go re: Kea tle ke leme, Pula ka sebaka sa Diphlane ea tle ee ne, le jalo, le jalo. Ka go bua jalo Motswana o kaya go re: Ke tlwaetse go lema, gongwe: Ka sebaka sa Diphlane pula e tlwaetswe go na.

Tselana e nngwe gapê ya Ledita ké e re ka reng ké ya temalô, ké ha motho a ka re: Ke a nne ke leme, ha pula e nelê. Ba nne ba tsamaye ha letsatsi le dule. Ka go bua jalo Motswana o raya go re, ké temalô go rialo ka nakô eo.

Tlhaolang Madira otlhe a a tsamayang ka tselana ya Tlwaêlô le ka tselana ya Temalô mo kgaolong e Lo e buisitseng.

Go Tshola Baeng.

Karolô 3.

Mme le ha e ne e le kwa merakeng, kwa basimane le makau ba disitseng dikgomo le di-hutsana teng, le gôna go ne go ntse go dirwa fêla jalo. Le foo go ne go ntse go ntshiwa tse di molemôlemô, go itumedisa moeng yo o ka neng a gorogetse teng. O ka fitlhêla, ha di gorogile kgomo tsa tlhako bollô a ntse a gamêlwa lobese fêla, a lo tshêllwa lo sa le bothitô. Mme ka na lobese lo lo jalo ké lo lo ntseng lo tshwara pelo ya motho ka monate wa lônâ jang, E, ké lo Motswana a ka buang ka ga lônâ a re: Lo ntse lo rata go phunya le go tswa kwa monyetsaneng ka monate wa lônâ. Malo nna! kana Motswana ké motho yo o nang a itse go tshola baeng ba ba mo etetseng, sentlê jang! E, le êna ha a ne a sena se sengwe se se monatenate, sa go mo tsisetsa, kooteng o ka bo a ne a tlaa etsa Abraham, a mo tlabêla namane, gongwe selô se sengwe se se ntseng jalo, gore a supê boitumêlô jwa gagwê jalo. Mme ka a ntse a tsoma, ha a di setse moragô, dikgomo tsa gagwê, a di disitse, go ne go ntse go fitlhêlwa go na le

sengwe se se monate se a se bolaileng, mme a tlaa itumedisang pelo ya moeng wa gagwê k sôna. O ka fitlhêla a mo tsholetse nama ya kg ka e e nonneng thata thata, E, le ha a ntse a thaisitse ka mmutlwane, ka e le bothale, e o mogileng, ya mo p'alla go e tshwara ka ô n mme e jaanong, maabane o letseng a e bolai ka molamu ha dintja di e tsosa, di e lêlêkêla m setlhareng. Kana e monate jang nama ya kgak e e nonneng e e ntseng e tshutshuma mafur fêla, ha e besitswe mo mollong wa magala. Mm ké yôna e o tlaa e ntshetsang moeng wa gagw yo o mo etetseng. Mme ha a ka bo a na le s se sa ntseng se ka e gaisa ka monate, rure o n a tlaa se ntsha a se mo fa gore a see jê, a itumê lê. Mme kana e ka nna eng se se ka phalan nama ya kgaka ha e nonnê jalo? Jalo ké yôn e a tlaa e mo bêtêlang pele mmôgô le lekuka, l le themileng sentlêntlê, metsi a lônâ a dutlile go tlhegotlhe, ga sala lônâ fêla, jaanong le bile tiile, le ntse le re: tsii! ka bothata jwa lônâ. Mm jaanong ha ba sena go ja monatenate oo, ba bil ba iphimotsê melomo e e neng e phatsima m leseding la mollo, ka mafura a kgaka e ba e je leng, jaanong go simollwe go buiwa tsa kwa ga kwa moeng yo a tswang teng, tse di monatenate tse di itumedisang pelo ya yo o etetsweng, gor a be a tlhokê borôkô, a ntse a reeditse, a sa le moge go re, bosigo e bile bo fetile.

Ditselana tsa Ledira.

a) Tsa Tsweletso (Continuous) le Ekabo (Conditional), gongwe Tebantshô.

Tselana e nngwe ya Ledira ké ya Tswelets e motho o supang ka yôna go re, se se dirwang, s go buiwang ka ga sôna ga se ise se khutle go d rwa, mme se sa ntse se ntse se dirêlwa pele. K sôna se motho o se kayang, ha a re: Ke ntse k

tsamaya, Ba ntse ba lema, Re ntse re tshwere, le jalo.

Tselana e nngwe gapê ya Ledira ké e re e bitsang ya Ekabo, ka e le e lefokonyane la Ekabo le tlaa neng le bônwa mo go yôna, le ha lea le fetolwe ka go lebanngwa le se go buiwang ka ga sôna, gongwe se se buang ka nosi, gore ta gongwe le buiwe le sa re: Ekabo, mme le re: Re kabo, gongwe Se kabo, gongwe: Ba kabo, le jalo le jalo. Ka go bua jalo Motswana o rata go re: selô se ne se tlaa dirafala, ha se, le sele se ne se dirafetse. Go lebantsha ké go dirafala ga selô ka go dirafala ga se sengwe ké gôna Motswana o go buang ka go re: Re kabo re lemile, gongwe: Pula e kabo e nelê, gongwe: O kabo a fodile, le jalo, le jalo.

Tlhaolang Madira otlhe a a bolêlang ka tselana ya "Tsweletso" mo kgaolong e Lo e buisi-tseng.

Tlhaolang Madira otlhe, a a tsamayang ka tselana ya "ekabo", a Lo a fithêlang mo kgaolong e Lo tswang go e buisa.

Bopang mebolêlô e mengwe ka Madira a a tsamayang ka tselana ya "Tsweletso", le a a tsamayang ka tselana ya "Ekabo."

Go Tshola Baeng.

Karolô 4.

A monate wa dikgang tse di ratiwang, o o bileng o lebatso motho, wa go nna a o reeditse, borôkô, gore a be a gakollê ké mokoko, ka go lela ga ôna go re, bosigo boa feta! Kampô a ga sé sôna se batshwaridikgang ba, ba bong ba se lemoga, ha ba utlwa Mothanyibosigo a lla jalo? Kana oa ne a rialo, monna yo wa dipho-fa dintlê yo. Ea be e le go gakolla basimane go re, le atametse go ipontsha ka mahube a lônâ letsatsi, mong wa motshegare. Mme kana dia nne

di batle go re, ha le ya go tlhaga le tsôna di be di gangwa, kgwêbana tse di dinakakgolo. Jalo go ikgaoganngwe le dikgang tse di monatenate tsele, mme mosimane a itatlhele mo dikobong. Ka go rialo, wa be a leka gore a o santse a ka bo bôna borôkô jwa nakwana e le nngwe fêla, bo motlhamongwe bo sa ntseng bo ka mo thusa gore a se ye go otsêla kwa a tlaa nnang le go tlhôla a di disitse teng. Mme e tlaa re jaanong monna a ithoma a thulametse, ditôrô tsa tse o tlhotseng a di utlwile e le gôna di ratang go mo pôtapotisa kwa le kwa mo bolaong, a tshoga ka a thantsitswe ké tshunyana ya letsetsi, ka lentse le le roromang, le lentlêntlê leele. Mme ka e le ya reng e setse e simolotsê, e be e tshwaretse rure, ya se ka ya mo fa sebaka sa go thulamêla gapê; mme ka le êna oa ne a tsoga, ha a utlwa e lla, a akofa a di latlha dikobô tsa gagwê, le ha a ne a sa ntse a lapile, a ya go ba tsosa bo monnawê, go re ba yê go gama, di tlê di bollê gonne ha ba gama di be di ya go bolla, ka dia ne di bolle ha ba sena go gama. E, rure o na a itse go tshola baeng Motswana.

Ditselana tsa Ledira.

d) Gangwe le gapê (at Intervals) le ya Tlhalosô (Explanatory).

Tselana e nngwe ya Ledira ké e re ka reng ké ya Gangwe le gapê, ka e le e e supang go dira le go dira gapê le gapê. Tsela e ké e e tsamayang ka mokgwa o: Rea ne re lema le jalo.

E nngwe gapê tselana ya Ledira ké ya Tlhalosô, ka e le e e tlhalosang go re, ha go twiana ya bo e le go dira jaana. Tsela eo e tsa maya ka mokgwa o: Kea be ke lema, gongwe oa be a utlwile botlhoko, le jalo.

Tlhaolang Madira otlhe a, mo temeng e L

e buisitseng, a tsamayang ka tselana ya Gangwe le gapê, le otlhe a a tsamayang ka tselana ya Tlhalosô.

Bopang mebolêlô e mengwe e le tlang ka Madira a ditselana tseo.

Go Tshola Baeng.

Karolô 5.

Mme jaanong tsholô eo e ile kae ka jeno? E ile, e ile le dipaka tsele tsa makuka le tsa dikgaka tse di nonneng, tse di tshwarwang ka mmutlwane gongwe ka dintja mo ditlhareng, ka go bolawa ka melamu, di besiwa mo magaleng a mollô wa morutlhwane, di jewe, mafura a ntse a lutlêla kwa thamong ya monnanyane. E ile tsholô eo, ya go tshola baeng ka boitumelô jole jwa pele. E ile kwa dilô tsotlhe tse di monatenate tsele di ileng teng. E jelwê ké go tabogêla khumô le go ipatlêla, le go ithata.

Mme ga ya ya fêla mo matlong le mo masikeng a mangwe a batho, nyaya, e ile le mo merafeng, tsholô ya go tshola baeng. Merafe le yôna ga e tlhole e thusana, e ratana, jaaka mo dipakeng tsa bogologolo. Loratô lo sutetse le tlhō; kutlwanô e lelekilwe ké kilanô bo ikanyanô jwa go ikanyana ga batho le merafe bo jelwê ké go belaelana mongwe le mongwe, ka e le yo o ipatlêlang fêla, o gopolêla yo mongwe se se bônwang mo go êna. Lefufa le tsenye mo bathong le mo merafeng. Ga go opê yo o santseng a itumêlêla lesegô la yo mongwe, mme ké le le tsosang fêla bopelotshêtlha mo go mongwe le mongwe, le mo merafeng. Mme jalo bopelotshêtlha bo, bo tsenye le tlhō; mme kana Letlhō gwa twe: ké le le tsosang diletseng. Mme kwa tseo di tsogang, di tthagang teng, ké kwa molamu le ôna le lerumô di sa tlholeng di le kgakalakgakala teng.

Ka moo: Boang! lo boêlê kwa dipakeng tsa pele, le kwa mekgweng ya pele ya thatanô le kutlwânô le boikanyanô. E, a re thusaneng kwa re bônang go batliwa thusô ya rona teng. A re ratê re tsholê baeng, jaaka batho ba pele, le bôna Batswana, ba ne ba tlwaetse go dira. Tlhôkômêlang mafoko a, mme lesegô la ôna ga le nke le tlhôkafala.

Ditselana tsa Leditra.

e) Tsa Taolô le Taô (Imperative) le Taolô se ka kopô (Optative).

Go na le ditselana tse dingwe li le tharo, tse di batlang di tshwana. Ditselana tse ké tsa Taolô, le Taô, le Taolô se ka kopô.

Ditselana tse di tsamaya jaana:

Taolô	{	Bongwe: Lema!	Taô	{	Bongwe: O lemê!
		Bontsi: Lemang!			Bobedi: Lo lemê!
					Bontsi: Lo lemeng!
Taolo se ka Kopô	{	Bongwe: A ke lemê		{	Bongwe: A ke lemê
		Bobedi: A re leme			Bobedi: A re leme
		Bontsi: A re lemeng			Bontsi: A re lemeng

Êlang tlhôkô: Leditra la tselana ya taolô, ké le motho a ka batlang a pallwa go le utlwa sentlê mo dilong tse di tshwanang le tse: Ha go tse: Se bolaye, ké go re: Bolaya selô se. Mme: Se bolaye ké go re: O se ka wa bolaya.

Tlhaolang mo kgaolong e Lo e buisitseng e-le, Madira o tlhe a a tsamayang ka nngwe ya ditselana tse tsa Taolô, le Taô, le Taolô se ka Kopô.

Bolêlang Mebolêlô e mengwe e e tlang ka tselana ya Taolô, le e e tsamayang ka tselana ya Taô le e e leng ya tselana ya Taolô se ka kopô, mme e ntse e le ka Bongwe le ka Bobedi, le ka Bontsi.

9. Bonnô jwa Thutlwa.

Karolô 1.

Bonnô jwa thutlwa e ne e le bogare jwa lefatshe la Afrika, le borwa jwa lônâ. Ka jeno phôlôgôlô eo re e bônâ fêla kwa bogareng jwa lefatshe leno. Mme mafelô a mangwe, a re a neng re e bone mo go ôna ké mo Mmusô o beileng molaô, gore yôna le diphôlôgôlô tse dingwe tse dikgolo, tse Motswana a di bitsang diôka, di se ka tsa bolawa teng. Selô se rea tle re fithele e le tirô e kgolo le e e molomô e e diri-

lweng ké Mmusô; gone ba bantsi ba rona ba ka be ba sa itse thutlwa, le ba ba tlaa tlang kwa moragô ga rona, ba ne ba tlaa se ka ba itse sepê ka ga yôna. ha e se leina la yôna fêla. Thutlwa ké phôlôgôlô e e boi, e e sa itseng go itlhabanêla. E sireletsa bophelô jwa yôna fêla ka go nne e tshaba, ha e bônâ baba ba yôna. Baba ba bagolo ba thutlwa ké motho le tau, mme e nua ka galê e ipabaletse, gone baba ba

yôna ba e tsoma ka tlhoafalô. Tau e e bolaya go ee ja, motho êna o e bolaya go ee ja le go suga letlalô la yôna, a le ntshe dikgôlê. Fêla dikgôlê tsa yôna ga di thata jaaka tsa thôlô, kapô tsa pôtokwana, mme fêla di dileele, e bile d dintlê thata.

Thutlwa ha e ka be e le nngwe ya diphôlôgôlô tse di ruilweng ké motho, e ka bo e le bonôlô, e le molemô jaaka pitse, le gôna e ka be e dirêla motho tirô e a e dirêlwang ké pitse. E ka be e le molemô go pagangwa, go lêlêka dipôlôgôlô tse dingwe ka yôna. Tlhôgô ya yôna e tshwana le ya pitse, mme ditsêbê tsôna di tshwana le tsa kgomo. Mo godimo ga tlhôngô ya yôna go eme dinaka di le pedi tse di diripa. Molala wa yôna o moleele, o mosesane, o na le moêtsê o mokhutshwane. Maoto a yôna ké a maleele, a masesane, fêla a pele a feta a moragô ka boleele. Go tloga fa fatshe go fitlha kwa godimo ga tlhôngô ya yôna, ké dinao di le lesomê le botlhano, kapô lesomê le bofêrammedi. Mmalala wa yôna ké wa nkwê, gonne e tshêtlha, mme e na le mebalabala e mentsho.

Ditselana tsa Ledira.

f) Tsa Kopô (Petitional) le Kopô se ka taolô (Polite Imperative).

Go sa ntse go na le ditselana tse pedi tse dingwe, tse le tsôna di batlang di tshwana. Ditselana tseo, ké tsa Kopô, le Kopô se ka taolô.

Ditselana tseo ké tse di tsamayang ka mokgwa o:

	Bongwe: Mma gongwe Nta ke lemê!
Kopô	} Bobedi: Mma gongwe Nta re lemê!
	Bongwe: A nkê ke lemê!
Kopô se ka taolô	} Bobedi: A re kê re lemê!

Bopang mebolêlô e mengwe e e tsamayang ka tsôna ditselana tseo.

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a fitlhêlang mo kgaolong e Lo e buisitseng Lo be Lo bolêlê go re a tsamaya ka tselana efe, ya ditselana tse Lo di ithutileng.

Bonnô jwa Thutlwa.

Karolô 2.

Sejô se segolo sa Thutlwa ké matlhare a ditlhare. Mo ditlhare di seng teng ea tle e phele ka bojang. Ha e fula bojang e paralatsa maoto a yôna a pele, gore e tlê e kgônê go bo tshwara, gonne ha e sa dire jalo, e ka bo tlhaêla. Ha e le mo sekgweng, e fula sentlê, ka e kgôna go tshwara matlhare a a kwa godimo ga setlhare, bakeng la molala o moleele wa yôna. Le ha e le mo dikgweng, e a nne e tswe go ya kwa magobeng a a kgakajana le sekgwa go ya goo nwa. Ka tau e le botlhale, ea tle e e lalle gaufe le mogobe wa metsi, e tlolele thutlwa mo godimo, e e ngaparele go fitlhêla e e bolaye.

Gapê thutlwa e ntse e bônwa kwa Mmusô o phûtetseng diphôlôgôlô tsa mefuta teng (Zoo). Fa rea ne re e bone, ha re ka kgôna go ya teng. Kwa teng rea tle re bone mefuta ya diphôlôgôlô, dibata, le dibatana, le digagabi, le dinônyane, le diphôlôgôlô tse dingwe, tse di gaufe le motho ka popêgô, e leng tshwene le mefuta e mengwe ya yôna. Rea tle re bone go re, go ka be go le molemô thata, ha Mmusô o ka be o dira go re, motse mongwe le mongwe o nnê le fa diphôlôgôlô tsa naga di bônwang teng. O se ka wa boa teng, O sa bôna Thokolosi (Lemponyeponye), mme O se ka wa êma gaufe naê, gonne a ka go dira maswê.

Ha bannabagolo ba ka gopola malatsi a bogologolo, O tlaa utlwa ba re: "Thutlwa e ra-

têlwa go gola, thutlwa e godile, a be e godile, phôlôgôlô tshesanyane!" Se se re bontsha go re, mo kitsong ya bôna ya go itse diphôlôgôlô go ne go se e e fetang thutlwa ka boleele.

Tselana ya Leditra.

g) Ya Goyagoile (Infinitive).

Le ha go sa ntse go na le ditselana tse dingwe tsa Leditra, tse di sa kgonegeng go teiwa maina, jaaka tse di tsamayang ka mekgwa e: Ke ka be ke ntse ke lema, gongwe: Ke sa ntse ke lema, gongwe: Ea tle e re ke lema, gongwe: E ka re gongwe ka be ke lemile, e nngwe re sa ntse re na le go e kaya, ebong tsela ya goyagoile. Tsela eo ké e e tsamayang ka mokgwa wa go baya, "go" fa pele ga Leditra, jaana: O ile go lema, le jalo.

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a fitlhêlang mo temeng e Lo e buisitseng Lo bolêlê go re, a tsamaya ka tselana efe ya tse Lo di ithutileng.

10. Lokwalô gongwe Lekwalô, gongwe Longôlô.

Mo ditlhophêng tsa Maselô, ha a fetoga go tswa bongweng go ya bontsing, go na le setlhôpha sengwe, se se bidiwang setlhôpha sa "Lo-di" ké go re, maselô a setlhôpha se mo bongweng a tla ka tlhôngô ya "LO" mme mo bontsing gôna a tle ka tlhôngô ya "DI". E rile re ithuta ka ga setlhôpha se, ra utlwa go tse: Setlhôpha se, le setlhôpha sa "Le-Ma" ké ditlhôpha tse di atang di tlhakatlhakannwa. O ka utlwa ditšaba dingwe di re Legong-Magong, Lebônê Mabônê, etswe go tshwanetse ga tse: Logong-Dikgong, Lobônê-Dipônê. Lefoko le lengwe le le ntseng jalo le ditšaba di se tseng di le tlhakantsê ka

mokgwa wa go re, ka jeno le bôna ba ba sa ntseng ba leka go bua segologolo sa go re: Logong le Dikgong mo go lônâ ka jeno ba bue jaana mme ka mosô gônâ ba le bue ka go sele. Ké lefoko le: Lokwalô. Tôta lefoko le mo Bongweng e ne e ntse e le Lokwalô, mme mo Bontsing e le Dikwalô. Mme ka jeno re utlwa go twe Lekwalô, le Makwalô, mme ba ba buâng jalo ba boe ba re Lokwalô le Dikwalô.

Lokwalô mo bontsing Dikwalô, le Lekwalô, mo bontsing Makwalô ké mafoko a le mabedi a a se tseng a buiwa ké bontsi jwa batho ka bobedi jwa ôna. Mme jaanong re na le dilô tse pedi tse di kwadiwang gongwe tse di kwadilweng, mme tse di bidiwang ka bobedi jwa tsôna jalo, etswe tsôna di sa tshwane. Dilô tse pedi tse ké: Buka le Borifi. Ke kwala jalo gore yo o buisang a tlhaloganyê sentlê se tôta se kaiwang. Ka jaanong e le mebuêgô e le mebedi ya lefoko le le lengwe fêla, mme dilô tse di bidiwang jalo, le tsôna e le tse pedi, go ka nna jang ha sengwe le sengwe sa tsôna, tse pedi tse, se ka bêêlwa gongwe sa tlhaolêlwa lefoko la sôna, le se tlaa bidiwang ka lônâ, gore dilô tse di tle di farologanyesêgê sentlê.

Jalo ka re: a gotlhe go lekiwe go bitsa dilô tse pedi tse ka mokwa o: Selô se ba bangwe ba se bitsang buka, re se bitse Lokwalô, e re se se bidiwang borifi sôna re se bitse Lekwalô. Ke sa ntse ke

boa gapê ke re: A go tswa fano, Buka e nne e bidiwê Lokwalô, mme mo bontsing e nnê Dikwalô, e re Borifi bôna bo bidiwê Lekwalô, mme mo bontsing gônâ e nnê Makwalô.

Ha e le Lengôlô lônâ ga go batlege go re, re akanye lefoko le, ka e le Sesotho mme eseng Setswana, ga re le batle.

VI. Tharabololô ya Ledira (Conjugation).

Tharabololô ya Ledira e tsamaya ka Dipaka tsa lona tse tharo tse kgolo. Ha O bolêla ka Ledira go tlaa utlwala pila thata go re, O raya tsa go dirafala leng, a ké tsa maabane, tse di fetileng, gongwe tsa ka jeno tse e leng gôna di dirafalang, gongwe tsa kamosô, tse di sa ntseng di tlaa dirafala. Ké go re: Ledira le utlwatsa sentlê sebaka sa go dirafala ga selô.

Dipaka tse dikgolo di tharo ebong:

1) Sebaka SELENG, 2) Sebaka SEILENG, le 3) Sebaka SETLANG.

1) Re tlaa simolla ka Sebaka SELENG (Present Tense).

Re tlaa rarabolola Ledira le: Go rêka.

Ledira le, ha re le bolêla mmôgô le badiri ba setlhôpha sa batho, re tlaa fitlhêla go na le badiri ba le barataro, ebong: 1) Sebui: (nna), 2) Sebuêlwa (wêna) le 3) Sebuiwa êna. Badiri ba bararo ba e bile ba ka bolêlwa ka bontsi, jaana: 1) Sebui (rona), 2) Sebuêlwa (lona) le 3) Sebuiwa (bôna).

Jaanong ha re ya go kôpanya badiri ba ba barataro bao le Ledira, ké go re: le se ba se dirang, ebong: go rêka, re fitlhele go tse:

Bongwe	Bontsi
1) Sebui (nna) kea rêka	4) (rona) rea rêka
2) Sebuêlwa (wêna) Oa rêka	5) (lona) Loa rêka
3) Sebuiwa (êna) oa rêka	6) (bôna) baa rêka.

Tlhaolang Madira otlhe a a mo kgaolong e Lo e buisitseng mme a tla ka Sebaka Seleng.

Tlhaolang le a mangwe otlhe a a sa tleng ka Sebaka Seleng, mme Lo a tsisê ka sôna Sebaka se.

Lekang go rarabolola Ledira le: "go kwala", le ha e le le lengwe, ka ditselana tsotlhe tsa Le-

lira, ebong ditselana tse: Tselana ya Tlhômanisô, le ya Kgônô, le ya Tlwaêlô, le ya Temalô, e tse dingwe tsotlhe.

11. Lekwalô (Borifi).

Morêna K. Tsholô,

Phokeng.

Diphalane 25, 1938.

Wa ga etsho!

Kea kwala, ke Go itsise go re, ke simolla go tsêna mo tirong, e ke ntseng ke bua le wêna ka ga yôna, ka sebaka le sebaka. Ke eletsa, ke bile ke Go kopa go re, O ntshê maikutlô a gago ka botlalô ka ga tirô eo. Ke gana go amogêla maikutlô a batho ba bantsi ba ba senang losika le kgolaganô epê le nna. Ke gakollwa ké ba bantsi, gore ke dirê tirô eo, ke sa kope kgakollô ya opê, mme ke boifa go dira jaaka ba gakolla, gobane ga ke bone lebaka le le mphang maikutlô a go dira jalo. Ke na le mabaka a mantsi, a a ntirang go re, ke êmêlê mogopolô le maikutlô a gago.

Oa gakologêlwa go re, ka jeno ke dinyaga tse tharo ke ntse ke bua nao ka ga tirô eo, mme ka sebaka le sebaka ke lebeletse go re, O ntlhagisetse keletso ya gago. Ka jeno ke go gakolla ka lekwalô le go re, O tlê O bone sebaka se se siameng sa go baakanya megopolô ya gago, gore O tshwanetse wa dirang. O itse sentlê go re, go thata mo bathong ba bangwe, go ntshetsa ba bangwe maikutlô ba lebanye nabô ka sefathêgô,

mme ba fitlhele go le bonôlô go naya kgakoll
ya bôna ka lekwalô. Kea kopa, ka re, O nka
rabê ka bonakô, O se ka wa boifa go mpolêll
se maikutlô a gago a leng sôna, wa re ka gongw
ke tlaa utlwa botlhoko. O se ka wa dira, gor
O nkgatlhê; ké selô se e tlaa reng kamosô y
be e le botlhoko mo go nna. Ha O lemoga kd
tsi nngwe mo go yôna, O e ntlhagisetse ka me
kgwa ya yôna yotlhe.

Ga ke itse go re, a Oa itse go re, ka dipaka
tse dintsi O mpolokile mo dikotsing tse dintsi.
Gantsi ga Oa ka wa itshwara go mpontsha mo-
gopolô wa gago mo dilong tse ke neng ke go-
pola go re, di tlaa mpoloka, mme tse ka jeno ke
bônang go re, di ka be di mpolaile. Mo go nna
go diragetse se Motswana a reng: "Phala e se
na le phalana lesilo." Maesimane a re: "Two
heads are better than one". Jaanong gê, a re
kôpanyê ditlhôgô, re bônê go re, go tlaa tswa
eng fa gare ga tsôna.

Nta ke go bolêllê go re, puô e ke ntseng ke
e bua nao ké eng: Ke ntse ke Go bolêlla go re,
rrê e rile mo khularong ya gagwê, a ntlogêlla
dikgomo di le makgolo a mabedi le masomê a
manê a a metsô merataro. Oa itse ka O no O
le teng ha a ntaêla go re, o rile ke se ka ka ba
ka senya dikgomo tseo mme ke di solofêlê, ke se
ka ka kgatlhiwa ké go di rekisa, ka re ke dira
tirô nngwe ka tsôna. Ha nka dira kgatlhanô le
taêlô ya gagwê, ga go sepê se se tlaa ntshiamêlang.
O mosupi go re, mo dinyageng tse somê tse di feti-
leng fa moragô ga loso lwa gagwê, ke lekile thata
go solofêla dilô tsa gagwê, mme di senyêga ka
palô e ntsi ka ngwaga le ngwaga. Ka jeno di
boetse kwa moragô thata; di lekgolo le metsô e
metlhano. Ke na le poifô go re, mo dinyageng di
se kae tse di tlang, ke tlaa be ke setse fêla.

Ke ikaêlla go rekisa tsôna tse di setseng
tse, go fitlha ka ya bofêlô. Ka madi a ke tlaa
a bônang ka go rekisa, ke batla go rêka setsha

sa lefatshe se se nang le mmu wa go lemiwa, mme ka leka bophelô ka tirô ya go lema. Bagakolli ba bantsi ba re, ke rêkê môtôrôkara, mme ke rwalê batho ka ôna. Se ke se tshaba tôta, ka ke bonye ba bantsi ba ba digilweng ké ôna. Mo go ôna ntatê a ka se ka a nkgadima le ha e ka motlha opê. Ga ke batle go sotla leina la ga ntatê, ka tloga ka ja mpya. Ha go se phoso mo go se ke ikaëllang go se dira, O tlaa ntlhôngônôlôfatsa.

Ké kopa go re, O nkarabê ka pelê.

Ké nna wa gago,

Kôbê.

a) **Sebaka Seleng (Present Tense).**

Ha re ka kôpanya Madira le Didiri tsa Dihôpha tsotlhe tsa Leselô jaaka re di ithutile, re tlaa fitlhêla kwa ntlê ga Didiri tse re setseng re tswile ka ga tsôna go sa ntse go na le mefuta e ya Didiri.

Bongwe.

1. (motse), oa gola
2. (Lefatshe) lea kgaba
3. (logong), loa tuka
4. (selô), sea timêla
5. (bosigo), boa sa
6. (kgomo), ea fula

Bontsi.

7. (metse) ea gola.
8. (mafatshe) aa kgaba.
9. (dikgong) dia tuka.
10. (dilô) dia timêla.
11. (masigo) aa sa.
12. (dikgomo) dia fula.

Kwa ntlê go tsôna tseo go sa ntse go na le Leselô le le diregileng ka go baya "GO" fa pele ga Ledira, jaana: Go lema. Ha le lônâ Le-
selô le, re ya go le kôpanya le Ledira, e nne:
3 (golema), goa lapisa.

Ntshang Madira otlhe a a mo temeng e Lo buisitseng, Lo bolêlê a a tlang ka Sebaka Se-
eng.

Mme otlhe a a sa tleng ka Sebaka Seleng,
Lo a tsisê ka sôna Sebaka seo sa Seleng.

Elatlhôkô: Mo sekgoeng, ka Leselô le sena Ditlhophá, badiri ké ba barataro fêla, ebong: (I, you, he [she, it], we, you, they).

12. Karabô ya Lekwalô la ga Kôbê.

Ngwanatsêlê 2. 1938.

Wa ga etsho!

Lekwalô la gago ke le amogetse, ebile ke le itumeletse thata thata, ka gonne le ntshupeditse boikanyô jo O inkanyang ka jôna. Ka nnete ke ne ke le teng, ha rraago a Go laêla, a re: "O se ka wa ba wa senya dikgomo tse, mme O di solofêlê; O se ka wa kgatlhiwa ké go di rekisa. Oa re, ke dira tirô e nngwe ka tsôna". Ka re ke utlwile melaetso e ya ga rraago, ka gonne ke ne ke le teng, ha a Go laetsa jalo.

Jaanong ka e le fa, O ikaeletse go di rekisa mme O kopa kgakollô ya me mo tirong eo, ke akantsê e le gagolo thata go re, ke tlaa go araba jang ntlheng ya kopô eo ya gago, ya go re, ke go gakollê go re, O reng ka tsôna. Ka go naanagana jalo, ke akantsê go re, ke tlaa go raya ke re: O rata go rekisa dikgomo, le ha rraago a go reile a re, O se ka wa dira jalo. Go batlile go nkimêla go dumêlla maikaêlêlô ao a gago, mme e rile ke a sêkasêka, megopolô ya me ya nthaya ya re: Ka e le fa rraago a go reile a re: O se ka wa di rekisa, ke ipotsa go re, o na a batla'ng ka go rialo. Mme ha ke akanya thata, ke fitlhetsê e le go re, boswa jwa gagwê le jwa ga rraagwê, le rraagwêmogolo bo se ka jwa senyêga mme bo bolokêgê. Mme jaanong ka e le fa go bônala go re, le ha ekete O itshwentse thata go bo disa, ga goa ka ga thusa sepê; boswa bo bo ntse bo senyêgêla pele fêla, mme e bile bo setse bo fokotsegile thata thata, mme ha go ka tswêlla jalo go tlaa fitlhêlwa dinyaga di se ka

e tlaa re di ise di fete, bôna boswa boo bo tlaa bo bo ile, go fitlhelwe naga e omeletse fêla.

Jaanong Oa re, batho ba go gakolotsê go re, O di rekisê mme O rêkê setabogi ka tsôna. Seo ké kgakollô e e sa siamang ka gopê, ka re itse go re, setabogi ké selô sa dinyaganyane di se kae fêla, se be se ile, se sulê. Ha O ka dira jalo, O tlaa bo O sa dirisa lefoko la ga rraago ka gopê; mme O tlaa bo O sentsê boswa jwa gagwê, ka mokgwa o go tlaa tweng, ké wa mabela le boikgodisô fêla.

Mme ha e le ka ga maikaêlêlô a gago, a go rêka lefatshe ka dikgomo tse, gôna ke akantsê jaana: Dikgomo dia swa, mme lefatshe lônâ ga lee swe, jalo ké selô se se siameng go rêka lefatshe, gore O tlê O bolokê boswa jwa bagolo ba gago jalo. Mme kana rraago o na a rata go re, dikgomo tseo di ntsifale ka go tsala. Dikgomo dia tsala, mme lefatshe lônâ ga sé le le tsalang. Jaanong re tlaa reng ka ekete ké fa le tlaa êma fêla le sa gole, le sa oketsege. A rure ga le kake la oketsêga, a ke nnete, ga le tsale? Legalê ga le tsale ka mokgwa wa kgomo, mme le ha go ntse jalo, lefatshe le lônâ le ka tsala. Ke raya jaana: Ha O ka itshwenya, wa sé ka wa nna bobodu, O tlaa fitlhêla le go busetsa ka dijalô. Ha jaanong dijalô tse O ka di dirisa sentlê, Oa sé ka Oa nna bosafa gongwe bofafalele, o tlaa fitlhêla lefatshe le go thusitse, gore O be O kgônê go le oketsa ka go rêka mafatshana a mangwe gapê. Jalo re ka re: lefatshe le lônâ lea tsala, mme le tsadisiwa ké motho. Ha fêla motho a ka dira ka boikanyô mo go lônâ, O tlaa fitlhêla le lônâ a ka le godisa ka ngwaga le ngwaga. Jalo go tlaa tswa mo go wêna go re, a lefatshe le a tsala kampô nyaya.

Ké sôna se se mphentseng go go raya ke re: Maikaêlêlô a gago ké a a siameng, rêka lefatshe, mme O supê go re, rure O rata go boloka boswa jwa ga rraago ka go dira mo go lônâ ka

boikanyô jotlhe, gore O nnê O le godisê jalo Kgomo ea tsala mme le gona ea swa. Lefatshe lona lea tsala mme ga lee swe. Jalo se se molemô, ké lefatshe.

Karabo ya me ké eo. Mme jaanong sala sentlê wa ga etsho.

Ké nna wa gago

Molefê.

b) **Sebaka Seileng (Past Tense).**

Sebaka Seileng ga se se se nang le sebaka se le sengwe fêla jaaka Sebaka Seleng, mme se na le dipakana di le tharô, ebong Sebakana i) Phetso, le ii) Phetswana, le iii) Phediphedi.

i) **Sebaka sa ntlha sa Sebaka Seiling ké Sebakana Phetso (Perfect Tense).**

Ha ke re: Ke ne ke rêka, mongwe le mongwe a ka utlwa go re, tirô e ya go rêka ké e e setseng e dirafetse. Le ha go ntse jalo, ga go utlwale go re, e rile jaaka go dirafala jalo, a e ne e setse e feditswe gotlhe. Mme ha ke re: Ke rekile, foo go utlwala sentlê go re, thêkô ké selô se se feditsweng gotlhe. Ké ka moo, ha mmolêlô o: ke **rekile**, sebakana sa ôna re se bitsa **Sebakana Phetso**.

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a fitlhêlang mo kgaolong e Lo e buisitseng a a emeng ka Sebakana Phetso.

Mme otlhe a a sa emeng ka Sebakana Phetso Lo a tsise ka sôna Sebakana Phetso.

Elang-tlhôkô ka fa Leditra, ha le bolêlwa ka Sebakana Phetso le fetogang ka teng. Phetogô e e atileng bogolo, ké ha "A" wa bofêlô wa Leditra a tloswa ké "ILE", jaana: Lema-Lemile rêka-rekile, batla-batlile, bala-badile, tla-tlile.

Bolêlang a mangwe a Lo a itseng.

Madira a a khutlang ka "ALA" ké a "ALA" yo a tlosi wang ké "ETSE", jaana: Rôbala-robe-tse, lala-letse, sala-setse, le jalo.

Bolêlang a mangwe.

Madira otlhe a a khutlang ka "SA", le "SHA", le "TSWA", ké a "A" wa bo fêlô wa ôna o tlosi-wang ké "ITSE", jaana: Busa-busitse, ntsha-ntshi-tse, utswa-utswitse, isa-isitse, disa-disitse, bo-ntsha-bontshitse, le jalo. Bolêlang a mangwe a a jalo.

Madira otlhe a a khutlang ka "NYA", ké a "YA" wa bofêlô o tlosi wang ké "TSE", jaana: Fenya-fentse, ikanya-ikantsê, lebanya-lebantsê, le jalo. Go sa ntse go na le Madira a mangwe a mo sebakane Phetso a fetogang a sa lebelê-la thulaganyô e, mme a jalo le ôna re ka a bi-tsang Masenamolaô, jaaka: Tsêna-tsenye, tena-tennê, tshwara-tshwere, tsaya-tsere, khubama-khubame, rwala-rwele, ja-jele, le a mangwe.

Batlang a mangwe a a ntseng jalo.

13. Lokwalô-Dikwalô.

Lokwalô ka puô ya Serôma ké lo lo bidi-wang: Liber. Liber tôta ké go re kgobati. Ha Barôma gongwe re ka re Maitalia a bitsa Lo-kwalô a re ké: Liber, ka Setswana ké go re: Kgobati, ké ka gonne, go tswa dipakeng tsa pele batho ba ne ba kwala mo kgobating, kgobati e le pampiri ya bôna. Leina la sekgoa la Lokwalô ké Buka. Leina leo lônâ le tserwe mo leineng la setlhare se re ka se bitsang Mongena wa sekgoa ebong: Boekenhout ya sekgoa. Setlhare se se na le dipatinyana, tse tshimologong go ne go kwalwa mo go tsôna, ka di le bolêta, mme jalo di lebanye thata go re go kwalwê mo go tsôna.

Kgobati e bogolo go neng go kwalêlwa mo go yôna e ne e le ya lotlhaka lo lo neng lo tlhoga mo mekgatsheng le fa dinokeng tsa ma-

fatshe a Afrika-botshêka, bogolo kwa Egepetô Bokima jwa lotlhaka loo kwa thitong ya lônâ ba ne bo ka ne bo le kana ka letsôgô la monna Baegepetô ba ne ba itse go faga ka lônâ ha ba loga ditlhako, le diaparô tse dingwe tsa bônâ Lotlhaka loo lo ne loo bidiwa: Papyrus. Mme ka e le lônâ lo lo neng lo dirisiwa go kwalla mo go lônâ gongwe mo lekwating lwa lônâ, ké ka mod ha e rile jaanong batho ba lemoga go dira pampiri ka tse dingwe, le yônâ ba e biletsa kwa go lônâ, ba re ké: Pampiri.

Ka jeno pampiri e dirwa ka dikgong tsa ditlhare. Batho ba ntlha ba ba simolotseng go dira pampiri ka kgobati ya ditlhare goa twe ké Matšaina, mme ba salwa moragô ké Majapanê le Baarabia.

Ka jeno pampiri e dirwa fêla ka logong lwa setlhare. Ké mefutafuta ya dipampiri e e dirwang. Go na le dipampiri tse di kimakima, tse batho ba rulêlang matlo a bônâ ka tsônâ, gongwe tse ba di kôkôtêlang fa tlase ga marulêlô a disênkê, gore di kganêlê bothitô jwa tsônâ, ha go le bollô mo selemong le mo letlhafuleng, le seramê sa tsônâ, ha go le tsididi mo marigeng.

Mme e bile go na le dipampiri tsa mebalabala tse di seng dikima thata, tse go phuthêlwang dilô mo go tsônâ, Dipampiri tse di swaana tse di sesane bogolo ké tse go kwalêlwang mo go tsônâ, gongwe tse go gatisiwang mo go tsônâ go dira dikwalô.

Bogologolo dikwalô di ne di sa gatisiwe, mme di ne di kwala ka seatla, ka sekwadi se se neng se dirwa ka lefofa la lefuka la dinônyane tse di kgolwane. Ga e ise e nne makgolo a le mabedi a dinyaga batho ba ithutile go dira dipênê tsa tshipi, tse di tshwanang le tse rona ka jeno re kwalang ka tsônâ.

Go gatisa, le ha Baegepetô, le merafe e mengwenyana e ne e setse e na le dilô tse di tshwanang le dikanô (Distêmpêlê), gônâ go si-

molotswe ké Johannes Gutenberg, e ka ne e ne e le ka 1440-1450. Kgatisô ké selô se e rileng se sena go lemogiwa, sa tswêllapele ka bonakônakô. Ka jeno tôta le go kwala go setse go dirwa ka mokgwa wa go gatisa.

Ha dipampiri tsotlhe tsa lokwalô di sena go gatisiwa, di kôpanngwe sentlê ka thulaganyô, di rokaganngwe jalo ka thulaganyô mo letlalong le le lebanyeng, mme e nne Lokwalô.

ii) **Sebakana Phetswana (Perfect Tense).**

Sebakana sa bobedi sa Sebaka Seileng ké Sebakana Phetswana. Ha ke re: **Ke ne ke rêka**, mongwe le mongwe a ka utlwa, ha go rêka e le selô se se dirilweng, fêla ga go utlwale, ha go setse go feditswe gotlhe gotlhe, mme e le selô se e ne ekete se neng se santse se dirwa. Ké ka moo re bitsang sebaka seo, re re, ké **Sebakana Phetswana (Imperfect Tense)**.

Go bolêla Madira ka Sebaka Phetswana, ké jaana. **Ke ne ke rêma, O ne O rekisa**, ba **ne ba tsamaya**, le jalo le jalo.

Tlhaolang Madira otlhea Lo a fitlhêlang mo kgaolong e Lo e buisitseng a boletswe ka Sebakana Phetswana.

Bolêlang Madira ao ka, Sebakana phetso, mme e re e ntse e le a Sebakana phetso Lo be Lo a bolêle e ntse e le ka sôna sebaka seo, mme e le ka tsela ya Tirwa, le tsela Tira-Tirêga, jaana: Gatisitswe le gatisegile.

14. **Mokwalô.**

Lefoko le la Mokwalô kana ké le le kayang eng? Ha go twe: Mokwalô, re ka gopola go re, go teiwa mofuta wa ditlhaka, tse motho o di kwalang, gonne go na le mefutafuta ya ditlhaka, mme merafe yotlhe ga e ise e dumêlane go nna

le mofuta o le mongwe fêla wa ditlhaka. Ditlhaka tsa batho ba ba agileng mo lefatsheng la Asia, ga di tshwane le tsa batho ba ba agileng mo Europa. Mme le bôna baagi ba Asia ga ba kwale ka ditlhaka tse di tshwanang botlhe. Matšaina a na le ditlhaka tsa ôna le Majapane le ôna a na le mokwalô wa ôna ntlheng ya ditlhaka tse di fapaanyeng le tsa merafe e mengwe ya Asia. Baarabia le Baindia le Bajuda, botlhe ba, ba na le mekwalo ya bôna. Mme ha re ka tlhokômela mokwalô wa Baarabia le Bajuda sentlê re tlaa fitlhêla e le mekwalo e e sa fapaaneng thata thata. Mo lefatsheng la Europa merafe e e kwa ntlheng ya bophirimatsatsi e na le mokwalô wa yôna, o re ka o bitsang mokwalô wa serôma. Mme merafe e e kwa ntlheng ya botlhabatsatsi, jaaka Mabulgaria le Bagrika le ba bangwe mokwalô wa bôna re ka re ké o o fagare ga mokwalô wa Batho ba Asia le batho ba bangwe ba Europa.

Bajêrêmane le bôna ba na le mokwalô wa bôna, mme le ôna o ntse o fokotsêga, go tsêna mokwalô wa serôma.

Mme ha go tse Mokwalô e bile go kaiwa mokgwa o ditlhaka di kwadilweng ka ôna; ké go re: Ha mokwadi a na a itse gongwe a sa itse go kwala. Go na le batho ba mokwalô wa bôna o leng montlê thata ba ba itseng go baya tlhaka e nngwe fêla jaaka e nngwe, ba go tweng: ba na le letsôgo le lentlê gongwe le seatla se sentlê. Go na le batho ba ba itseng go kwala sentlê thata gore mokwalô wa bôna o kgatlhê motho go o leba.

Mme ka lefoko la mokwalô e bile go ka teiwa mokgwa, o mokwadi o rulagantseng mafoko a gagwê ka ôna mo go kwaleng ga gagwê. Ha mokwadi wa setswana e le Motswana ka nosi, le ha O sa itse go re, go kwadile motho wa setšaba sefe, O ka lemoga fêla ka mokwalô wa gagwê go re, go kwadile Motswana. Motho mo-

sweu, le ha e le yo o itseng puô ya setswana thata jang, se a se kwadileng se tlaa ne se le-mogiwa, ha se kwadilwe ké yo e seng Motswana. Mebolêlô e a e kwalang e tlaa ne e supa go re, e bopilwe ka mokgwa wa puô ya batho basweu. Puô ké selô se se senolang motho ha e buiwa gongwe ha e kwadilwe. Mokwalô oa supa.

iii) **Sebakana Phediphedhi (Pluperfect).**

Kwa ntlê go dipaka tse re se tseng re utlwi-le mokgwa wa tsôna wa go buêga, re sa ntse re ka re: **Ke ne ke rekile.** Ka go bua jalo go supiwa ha mo sebakeng sele, se se fetileng go rêka le gôna gô no go setse go dirafetse, E, re ka re: go rêka go rile “fedifedi”. Ké ka moo ha sebaka seo re tlaa se bitsa: **Sebakana Phediphedhi.**

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a bônang mo kgaolong e Lo e buisitseng mme Lo a tsisê ka Sebaka Phediphedhi.

15. Letsatsi la Boikhutsô.

Karolô 1.

Mo ditiragalong tse dintsi tsa bogologolo, tse re utlwang ka ga tsôna mo dikwalong tse di galalêlang, re utlwa go re, e rile ka motlha o bana ba Israêlê ba neng ba tswa mo kgolegong ya Babelone ka ôna, go ne go le monna mongwe a bidiwa Boni, a agile fa mollwaneng wa lefatshe la Mesopotamia. Monna yoo, e ne e le motho yo o molemô, yo o tlhalefileng, mme o na a na le mosadi le bana.

Go kile ga tla kwa go Boni moengele wa Modimo mo tshwanong ya motlhanka wa kgosi Aretasaseta, mme a mô raya a re: “Nanoga o tsêê mosadi le bana ba gago, le batlhanka le malata a gago, le thoto yotlhe ya gago, mme O

yê kwa lefatsheng la bo rraago, O thusê ga aga motse o mogolo wa boitshêpô teng.” Boni a mo araba a re: “Kgosi ya me, le Morêna wa me, ke leboga thata, mme kana ke tlaa kgô na jang go kgabaganya bogareganaga bo bogolo bo, ka e le fa e bile ke sa itse tsela?” Motlhaka wa kgosi a mo raya a re: “Tsamaya fêla, mme O ikanyê kgosi.”

Boni jaanong a phakêla a tsamaya ka fa taelong ya kgosi, mme pelo ya gagwê yôna ya boifa, ya re: “Go tlaa nna jang. ka ke tlaa be ke tlogetse tsotlhe, bogolo ditsala tsa me, mme ke tlaa be ke le moeng fêla mo lefatsheng lotlhe ke sa itse opê?” Mme ga dirafala ka ba tsa maile dimeile di le thataro, ba lapa thata, mme ba re: “Re tlaa ikhutsa kwa kae?” Ba bôna gaufe le tsela têtê e nngwe ya kgosi fa pele ga bôna. Erile ba tsholetsa maitlhô a bôna, ba bôna motlhanka wa kgosi mo go yôna, mme a ba bitsa, a re: “Ikhutseng fa.” Ba aparêla gôna, mme motlhanka wa kgosi a ba tlamêla ka dilô tsotlhe tse ba neng ba di tlhôka. Ba ikhutsa pila, mme ba tiisa dipelo tsa bôna. Boni a bua re: “Ké molemô o mogolo wa Modimo. Mme kwa pele gôna re tlaa thusiwa ké mang?” Jaanong ga tla monna wa tênte mme a mo supetsa tsela e e siameng ya dimeile tse thataro gapê le tsôna ditselana tse di fapogang mo go yôna. A ba tshegofatsa ka leina la kgosi, a ba lesa go tsamaya.

d) **Sebaka Setlang (Future Tense).**

Sebaka Setlang se na le dipakana di le nnê

i) Nkare: Ke **tlaa** rêka, gongwe: Ga **ke nke** rêka. Sebaka se ké sôna re se bitsang **Sebakana Setlang** (Simple Future).

ii) Gapê nka re: Ke **ne ke tlaa** rêka, gongwe: Ke **ne ke senke** ke rêka. Sebaka se ké

se re se bitsang: **Sebakana Setlang Phetswana** (Future Past). Gonne, ké sebaka se se kayang go re, ha sekêê se kabo se dirafetse, foo thêkô e tlaa bô e ne e fedile, le ha e se gotlhe gotlhe.

Tlhaolang mo kgaolong, e Lo e buisitseng, Madira otlhe a Sebakana Setlang, le otlhe a Sebakana Setlang Phetswana.

Bolêlang Madira a mangwe ka dipakana tseo.

Letsatsi la Boikhutsô.

Karolô 2.

Boni le batho ba gagwê ba ne ba tswêlêla mo tseleng ya bôna, mme ba leka go tsamaya ka fa lefokong la motlhanka wa kgosi. Ba ne ba itshôkêla matshwenyêgô a tsela ya bôna, ka ba ne ba tiisitswe ké mafoko a kgosi, a ba a utlwileng mo molomong wa motlhanka wa yôna. E rile ha ba se na go tsamaya dimeile tse thataro gapê, ba fitlhêla têtê e nngwe gapê fa tseleng, le motlhanka wa kgosi mo go yôna, mme le êna a thusa Boni, le ba gagwê jaaka wa têtê ya ntlha. Boni le batho ba gagwê ba ne ba tsamaya mo loetong la bôna ka malatsi a le masomê a a fêrang bobedi; mme la bofêlô ba fitlha sentlê kwa lefatsheng la bo rraabô; ké gôna Boni a lemogang go re, e ne e le Modimo o o mo thusitseng mo tseleng yotlhe ya bôna ka moengele wa ôna.

Loêtô lo lwa ga Boni lo, ké setshwantshô sa bophelô jwa motho. Dimeile tse thataro ké malatsi a marataro a beke. Letsatsi la boikhutsô ké Sontaga. Têtê e e fa tseleng ké Kêrêkê e e leng ntlo ya Modimo. E agilwe ka ntlha ya motho, gore a ikhutsise moya wa gagwê mo go yôna, mme a ithutê go ikanya Modimo. Motlhanka wa kgosi ké Moruti yo o biletsang batho mo ke-rekeng, mme a ba supetse tsela ya legodimo, le ditselana tse dintsi, tse di fapogang mo go yôna. Malatsi a a masomê a a fêrang bobedi, ké dinya-

ga tse di masomê a a fêrang bobedi tsa bophelo
jwa motho mo tshepelong ya lefatshe. Lefatshe
la bo rraetsho ké legodimo.

Motho yo o lesilo ga a dire sepê le kêrêkê
mme ka a sa kgone go utlwa lefoko la Modimo
mo molomong wa motlhanka wa ôna, yo o kge
thilweng go re supetsa tsela e e isang kwa le
gaeng, le O le re baakanyeditseng, tsela ya ga
gwê e timêla mo bogarengganaga jwa lefifi. Yo
o botlhale, o rata kêrêkê ya gagwê, mme o tlaa
tsêna kwa legaeng la badumedi. ba e leng bo
rraetsho, kwa o tlaa beng a bolokegile teng: Le
yo o sa dumelang, ha a ka be a dumetse o ne a
tlaa be a bolokegile teng.

Dipakana tse pedi tsa bofêlô tsa Sebaka Se-
tlang ké tse:

iii) Ke sa ntse nka re: Ke tlaa be ke rekile
gongwe: Ke tlaa be ke sa rêka. Sebakana se
ka e le se se tlaa bong se fedile gotlhe, ha sekê-
tê se dirafala, ké se re se bitsang: Sebakana Se-
tlang Phetso (Future Perfect).

iiii) Mme la bofêlô nka re: Ke ne ke tlaa be
ke rekile, gongwe: Ke ne ke tlaa be ke sa rêka.
Ké go re: Mogang sekê-
tê se yang go dirafala.
foo thêkô e tlaa bo e rile: fedifedi. Ké ka moo
sebaka se, e le se se bidiwang Sebakana Setlang
phediphedi (Future Pluperfect).

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a bônang mo
kgaolong e Lo e buisitseng; mme Lo a tsise ka
Sebakana Setlang Phetso, le ka Sebakana Setlang
Phediphedi.

16. Nkô le tirô ya yôna.

Karolô 1.

Modimo o neile motho dilô di le tlhano, tse,
ha a di dirisa, a ka lemogang ka tsôna, dilô tsa

lefatshe, tse a phelang ka tsôna, le mo go tsôna. Dilô tse tlhano tseo, ka e le tse motho o ka lemongang dilô tsotlhe tsa lefatshe ka tsôna, a ga sé tse re ka di bitsang Dilemosi? Dilô tse tlhano tse ké Tebô, gongwe Pônô, le Kutlô le Kapoapô, le Tupô, le Tekô-ya-monate.

Dilô tseo ké tse Modimo o di neileng motho ditokololô tsa gagwê, gore a di dirisê le go itirêla jalo ka tsôna. Ditokololô tse a di dirisang ka tsôna, tse Modimo o di neileng motho ké Maitlhô le Ditsêbê, le Menwana, le Nkô, le Loleme. Tebô gongwe pônô ké selô se se dirwang ka leitlhô. Ka moo re ka re: Motho o dirisa leitlhô la gagwê go leba, gongwe go bôna. Theetso gongwe Kutlô ké selô se se dirwang ka tsêbê. Kapoapô ké selô se motho o se dirang ka menwana. Tupô ké selô se se dirwang ka nkô, mme go leka monate gôna ke ga loleme. Jalo, re ka re: motho o itirêla ka ditokololô tsa gagwê, ha a di dirisa dilô tse, tse di mo lemogisang tsotlhe tsa lefatshe.

Dilô tse dikgolo mo go tsôna tseo ké Pônô gongwe Tebô, le Kutlô gongwe Theetso. A koo-teng ga sé ka ntlha ya moo, ha sengwe le sengwe sa dilô tse pedi tse dikgolo tse, se neilwe didirisi di le pedi, ebong maitlhô a le mabedi go bôna, le ditsêbê di le pedi go utlwa? Le gôna gapê a ga sé ka ntlha ya moo, ha ditokololô tse, ya re di ntse di le pedi, di neilwe tirô e le nngwe fêla, gore di se diwe ké sepê se sengwe go e dira, mme di e dire ka botlalô. Nkô le ha e le nngwe fêla, e na le ditirô di le dintsi, ebong: Go hupa moya, le go ntsha mamina, le go ithinya, le go dupa. Loleme le lônâ le ha le le-nosi ké lo motho o le kang monate ka lônâ, ebile o ja ka lônâ mme le gôna o bua ka lônâ. Mme maitlhô ôna, le ha a le mabedi, a na le tirô e le nngwe fêla ya go leba, gongwe go bôna. Le ditsêbê le tsôna le ha di le pedi, tirô ya tsôna e nngwe fêla, ebong ya go utlwa, gongwe go reptsâ.

VII. Go bopêga Ledira; gongwe Bana ba Ledira.

Madira a mantisi re ka re ké bana ba Ledira gongwe ba Madira a mangwe. Gonne O ka fitlhêla Ledira le tsetse Madira a mantsinyane a mangwe, a a duleng mo go lônâ, ha le iphetola gongwe le ikoketsa. Êlangtlhokô mme lo gakga malê go re, Ledira le losika thata jang, ha ke re. O **dira** phoso, ha O **itira** motlhanka wa go **dirêla** batho ba bangwê, le ha O **dirisana** le bao, ba ba **itirêlang**, tse di yang go ba **dirafalêla** tlalêlô.

Mo mmolelong o, Ledira le legolo ké “**DIRA**” mme a matlhano a mangwe ké bana ba lônâ. Bana ba ba Madira re tlaa ba ithuta ka go leba bobedi le bobedi ba ôna ba re tlaa fitlhêlang e le mabapa.

i) **Dirêla, le Dirisa.**

Ha re oketsa Ledira ka mogatla wa “**ÊLA**” e be e le gore jaanong Ledira leo le kaya se motho o se dirang ka ntlha ya yo mongwe gongwe ka ntlha ya se sengwe, jaaka: Go tlhabanêla le go buêla le go swêla morwarraago. Gongwe mogatla o wa “**ÊLA**” ha o okelediwa Ledira e be e le gore o supa ha Ledira leo le dirêla gongwe, jaaka: Go tsamaêla, le go swêla kwa sekêtê.

Mme ha Ledira le ka okelediwa mogatla wa “**ISA**” gône e be e le gore Ledira leo jaanong le supa ha motho gongwe selô se kgônwa go dira se Ledira le se kayang, jaaka: Go tsamaisa, le go fudisa, le go nosa dikgomo.

Mogatla o wa “**ISA**” e bile ké o o dirang gore Ledira ha e ne e le Leséfetetsa, jaanong e nne Lefetetsa, jaaka: Maru aa duma, mme ké Modimo o o dumisang maru. Kgomo ea tsamaisa, ka motho a e tsamaisa.

Tlhaolang Madira otlhe a Lo a bônang mo kgaolong e Lo e buisitseng, mma Lo a tsise ka megatla ya "ÊLA", le "ISA".

Nkô le Tirô ya yôna.

Karolô 2.

Mme le ha ditokollô tse di dirisang dilemosi tse, tsa go bôna, le go utlwa, le go apaapa, le go dupa di na le tirô e kgolo thata, e mmele wa motho o ithusang ka yôna mo dilong tse dintsi tse a di tlhôngang mo bophelong jwa gagwê, ntlha e nngwe ditôkololô tse, e bile ké tse di kgabisang mmele o, gore e nnê o montlêntlê thata thata. Ké mekgabô, e Modimo o e neileng motho go ntlafatsa mmele wa gagwê ka yona. Kana ké mang, yo o sa itseng ka fa sefatlhêgô sa motho sea tleng se senyegile ka teng, ha nkô ya gagwê e kgaogile, e jelwê ké botlhoko jo bo tshwanang le jwa lêpêrô, gongwe jwa kankêrê, go re go be go salê go bônala marapô a nkô fêla; gongwe ha a ka kgaoga ditsêbê, jaaka go a tle go dirafale, ha di jewa ké mollô gongwe ké seramê. Foo rure sefatlhêgo sotlhe sa motho yoo, se a be se senyegile, se boitshêga. Gongwe ha motho a latlhêgetswe ké leitlho, le phunyege, le gontswê jaa-nong go setse mosima fela. Gongwe ha motho a kgaogile menwana e setse e le dikotunyana fêla. Tsotlhe tseo ké tse bontlê jwa motho bo fokotsêgang thata thata ka tsôna.

Mme ditirô tse dikgolo tsa ditokololô tsa motho, tse di fetang tirô ya go kgabisa le go ntlafatsa mmele wa gagwê, ké go mo lemotsha dilô tsa lefatshe, tse a phelang mo go tsôna le ka tsôna, le go mo thusa, gore a di itirisetse le go iphedisa ka tsôna, le ha go mo kgabisa le sôna e le selô se segolo, se re nang le go se lebogêla Modimo o o di re neileng. Kana sefoku ké motho yo o tlhomolang pelo thata thata jang, ka a sa

bone bontlê jwa popô yotlhe ya lefatshe, le tsa di mo go lônâ, tse Modimo o di dirileng ka botswerere jo bogolo, le ka botlhale jo bo gakga matsang jwa ôna, go tlotla kgalalêlô ya ôna. Gapê sesusu le sôna ké motho yo o ka utlwêlwang botlhoko thata thata jang, ka go pallwa ké go itsane le batho se ka êna, ka a sa ba utlwe le ha a ba bôna. Rure Modimo o mogolo, o o neileng dibopiwa tsa ôna dilô tseo; bogolo e le gore di lemogê ôna Modimo wa tsôna ka tsôna. A kgalalêlô ya ôna Modimo, o mogolo o, e bakwêlê. E, nêelang Modimo tlotlô, nêelang Modimo tlotlô.

Mme se le sôna se gakgamatsang ntlheng ya ditokololô tse dintsi tseo, tsa motho, ké ha go ise go bonwe di sa thusane, di sa utlwane, e nngwe e rata go dira se e nngwe e se ganang. Nyaya, ga go na kôpanô epê, e e dirilweng ké batho, gongwe e e leng ya batho, ba ba emeng mo tirong e le nngwe fêla e e nang le kutlwanô e e tshwanang le ya ditokololô tsa motho, le ha di le dintsintsi jaana. Kana ké thatanô, le ikanyanô, le kutlwanô, le thusanô, e ntlê jang e e fitlhêlwag mo go tsôna. Tlha bakrêsetê, kôpanô e ya batho ba kêrêkê, le bôna ba ka ithuta go utlwana le go thusana le go ikanyana thata thata jaaka ditokololô tsa mmele le go agisanya jaaka tsôna.

ii) Itira le dirana.

Bana ba ba bedi ba, ba Ledira le: "DIRA", le ha ekete ba katokanye thata thata jaana, ka yo mongwe a okeditswe ka tlhôngô mme yo mongwe êna le ka mogatla ba atamelanye thata, gone ha Ledira le, le okelediwa ka tlhôngô e "I", e be e le gore tirô ya lônâ ké e e boang e leba modiri wa lônâ, e le le go dirêlwang modiri wa lônâ ka lônâ, gongwe re ka re, le modiri wa Ledira o itirêlang ka lônâ, jaaka: Go ijesa, go iphedisa, le jalo le jalo.

Nkô le tirô ya yôna.

Karolô 3.

Mme le ha maitlhô le ditsêbê e le tsôna ditokololô tse dikgolo, e, tse dikgolo ntlheng ya go lemotsha motho dilô tsotlhe, tse a phelang ka tsôna, le tse a agileng mo go tsôna, le ha go ntse jalo nkô le yôna e na le tirô ô e e sa tshwanêlang go tlhokomologiswa fêla, ka e le e rure le yôna e sa nyatsegeng.

Ha motho a kabo a sena thata ya go dupa, o ka bo a sa bolo go ja dibodu, tse di ka mo lwatsang, a sa itse go re, a ké dibodu. Jalo le yôna nkô ké selô, se se thusang motho thata thata, goré a se jê dilô tse di tletseng bothole jo bo bolayang. Kana ké mang, yo o ka mo gololang mo go jôna?

Gapê: Kana motho e ka nna yo o tlhomolang pelo thata jang, ha a ka palêlwa ké go dupa lonkô lo lo botshe, lo lo monatenate lwa dithunya tse dintsi, tse di kgabisang lefatshe, ha dipula di nelê, tse go seng opê, yo o ka di êpololang ka ntlha ya bontsi jwa tsôna. E, ké mang yo o iseng ke a itumelele lonkô lo lo monatenate lwa dithunya, tse di tshwanang le tsa marose, le tse dingwe tse di ntseng jalo? A ha lonkô lo lwa tsôna lo ka dirologa, ga di tlaa be di senyegile thata thata, le ha di santse di ka kgatlha matlhô thata thata jang nnê?

Gapê: A go na le motho, yo o nang le nkô e e itseng go dupa, mme a ka aga mmôgô le setoto se se bodileng? A ga re lemoge go re, rure nkô ké tokololô e e thusitseng motho gantsintsi mo malwetseng, a a ka bong a sa bolo go mo gatêlêla, ka a pallwa ké go dupa monkgô wa se bodu se a agileng le sôna, gongwe se a se jeleng? Kana o na a tlaa bôna kae thata ya go se gato losa gongwe go a pitokolola mo go êna?

Jalo hêê: ka nkô ya motho e sa ntse e na le thata ya go dupa, ké lesegô le legolo la Modi-

mo, le o le neileng motho go mmoloka ka lōna
A motho, ha a sena nkô e e dupang, mmele o
nkgga monkgô wa mofufutsô, ga a kabo a ntse a
fetisa nakô e a tshwanetseng go tlhapa ka yōna
a sa tlhapa, bogolo ha go le maruru, mme metsi
a le tsididi? Mme a le sōna ga sé, se se neng
se ka mo tsenya bolwetse? Rure nkô ké lesegô
la Modimo, le ha ya motho eketse ga e bogale
gale, jaaka ya diphedi tse dingwe; gonne sengwe
le sengwe Modimo o se lekanyeditse kabêlô ya
sōna, fêla ka fa ôna mo botlhaleng jo bogolo jwa
ôna o itseng ka teng. Ha motho a sa abêlwa
nkô e e bogalegale jaaka ya ntša gongwe ya le
nong, ké ka fa Modimo o itsileng a tlhōka go
ngwe a sa tlhoke ka teng.

iii) Dirolola le Dirologa.

Mogatla o wa "Lola", ha o okeditswe Ledira
o supa go re, se se neng se dirilwe, jaanong se tlo
siwa gapê; gore se se tlhole se nna teng, jaaka
Bôfa-bofolola, thiba-thibolola, ribêga-ribegolola
le jalo.

Mme mogatla wa "Loga" ôna, ha o okedi
tswe Ledira, e be e le go re, Ledira leo jaanong
le supa go re, tlosô eo ya go tlosa se se neng se
dirilwe, jaanong e dirafetse, jaaka: Bofolola-bo
fologa, thibolola-thibologa, ribegolola-ribegolo
ga, le jalo.

Tlhaolang Madira otlhe, a Lo a bōnang mo
temeng e Lo e buisitseng, a a okeleditsweng me
gatla ya "Lola," le: "Loga."

Batlang a mangwe a a ka tsamayang ka
ôna mokgwa oo.

Nkô le tirô ya yōna.

Karolô 4.

Re itse go re, ntša e abetswe nkô e e bogale
gale. Ha Modimo o e abetse jalo, le gōna ké

ka fa o itsileng go batlêga ka teng. Kana nkô ya ntja ké e e bogalegale jang. Ké mang wa rona yo o sa golêlang kwa metseng e megolo ya batho basweu, mme e le kwa mafatsheng a Batswana, kwa go sa ntseng go tsongwa teng ka dintja, mme a ka reng, ga a ise a bone, ntja e tsere lobelô lo logolo mo motlhaleng wa mutla, gongwe wa phôlôgôlô e nngwe, e ntse e sa o bone motlhala oo, mme e o dupa fêla ka nkô? Gongwe a ga Lo ise Lo utlwe jaaka mo metseng e megolo ya batho basweu, mapodisa a a tle a tle ka dintja, go tla go tsaya motlhala wa senokwane, se se phuntseng golo gongwe go utswa; mme di o tsee motlhala oo, le ha o ka kgarakgatsêga, wa boaboêla kwa le kwa gongwe wa tlo-latlolwa ké metlhala e mengwe gantsi jang, di sé ke di o tlogele gapê go ya di be di mmônê, moutswi oo; mme di mo tlolele, ka di dupa monkgô wa gagwê?

Gongwe ké mang yo o goletseng mo lefatsheng la Afrika-borwa pele ga ntwaga ya Maburu, diphôlôgôlô di sa ntse di tletse mo go lônaga, e re di tsongwa, fa gongwe di tlhabiwe, mme di sé ke di bolawe; le ha go ntse jalo di ye go swêla kwa nageng, mme di jewe ké manong, a a neng a sa ntse a tletse mo lefatsheng leno; mme a ise a ke a gakgamalele bogale jwa nkô ya lônaga lenong? Legale go na le batho, ba ba gopolang go re, ga sé bogale jwa nkô ya lônaga, mme ké bogale jwa leitlho la lônaga, le le bonêlang kwa kgakalakakala, go lemoga kwa setoto se leng teng. Mme ga sé selô, se se ka dumêlêségang thata go re, a rure e ka nna leitlho, le le ka bônang jalo? A mme le ka bônaga se se dirafalang kwa mosejaga thaba, e e fa gare ga lônaga le kwa phôlôgôlô eo e swêlang teng? Nyaya, ga sé leitlho le le bogale le le ka bônêlang kwa kgakala la lenong, mme ké nkô e e bogalegale, e e dupang selô le ha se swetse go pôta thaba kaa kwa.

Go itsege sentlê go re, dintsi tsedi kgolo tse di

tala, mogang motho a apayang morôgô, o o bidi wang kole, mme e sa ntse e le gôna fêla a o tlhatlhêgang, di tlaa bônala ka pelêpelê, motho a sa itse go re, di tswa kae, gongwe di itsile ka eng. Di gogilwe ké monkgô wa morôgô oo. Ké jôna bogale jwa nkô e e itseng go dupa, le ha motho a sa tlhaloganye go re, selô seo se ka dirafala jang.

iv) **Dirêga le Diragala, gongwe Dirafala.**

Mogatla wa “ÊGA” ké o o dirang go re, Le fetetsa le fetogê e nnê Leséfetsa, ka e le o o fetolang mmolêlô otlhe, gore Sediri se tlogê mme Sedirwa se yê go nna Sediri, jaana: Motho o kgôna tirô. — Tirô e a kgônêga. Phagê o robile kala ya setlhare, — Kala ya setlhare e robegile, le jalo. Tlhaolang Madira otlhe a mogatla oo mo kgaolong e Lo e buisitseng, mme Lo bopê mebolêlô, e Madira ao a tlang mo go yôna kwa ntlê ga mogatla oo.

Mogatla wa “GALA” gongwe “FALA”, le ôna o tshwana le wa “ÊGA”, mme ga o mo Madireng a le mantsi. O ipontsha jaana: Molemi o utlwa lentswe la kgomo, — Lentswe la kgomo le a utlwafala.

Batlang Madira a mangwe, a a tleng a buiwe ka mogatla oo.

17. Diane.

Lo sé bônê mabyê go katogana, bosigo a a — atamêlana.

Lorwaneng go tsênêlwa gongwe.

Mma Dipodi ga a ipone se se mo tlhogong.

Mafoko ga a timanwe, go timanwa dijô.

Magodu a itlhôpêla, a itobatobeletsa.

O itlhatlaganyetsa magala tlhogong.

O mpatlisitse 'gopônyana lwa phiri.

Phatla-phetla oa iphatlalaletsa.

Go lesiwa bo tshologileng, go somarêlwa bo seatleng.

Tselakgôpô ga e latse nageng.

A lo mpôna phiriwapôtlana lwa mpataganêla?

Aramêla letsatsi le sa tlhabile.

v) Diradira le Diraka.

Go dirisa Ledira ka go le bua gabedi ké go ntsifatsa gongwe go tiisa se se se bolêlang ka go le bua gangwe fêla, jaana: Motho oa boa, — motho o ntse a boaboa. Moleleki oa tsamaya, e, o ntse a tsamatsamaya, ga a khutle.

Go oketsa Ledira ka mogatla wa "KA" le gôna eketeké go ntsifatsa se Ledira le se bolêlang ha le buiwa gangwe fêla, jaana: Motho o thubile ntlo, e, o thubakile gotlhe gotlhe. le jalo.

Tlhaolang bana botlhe ba Madira, jaaka Lo ba ithutile, mo Dianeng tse Lo di buisitseng, mme Lo bolêlê se ba se kayang.

Ha jaanong re sa ntse re rata go akaretsa bana botlhe ba Ledira, jaaka re ba ithutile, ra ba ra ba fetola go nna Maselô, re ka riana:

Madira a magolo.

*Maselô a a tswang
mo go ôna.*

DIRA

BÔFA

TIRÔ

PÔFÔ

Bana ba ôna

Maselô a bôna.

1) Dirêla	bôfêla	tirêlô	pôfêlô
2) dirisa	bofisa	tirisô	pofisô
3) itira	ipôfa	itirô	ipôfô
4) dirana	bôfana	tiranô	pôfanô
5)	bôfaganya		pôfaganyô
6) dirolola	bofolola	tirololô	pofololô
7) dirologa	bofologa	tirologô	pofologô
8) dirêga	bôfêga	tirêgô	pôfêgô
9) diragala		tiragalô	
10) diradira	bôfabôfa	tiratirô	pôfapôfô
11) diraka	bôfaka	tirakô	pôfakô.

Mme bana ba, ba Ledira le bôna ba sa ntse
ba na le bana ba bôna, ditlogolo tsa Ledira. Di
tlogolo tse di jalo ké tse:

Bana ba bana		Maselô a bôna.	
1)	bôfêlêla		pôfêlêlô
2)	itirêla	itirêlô	ipôfêlô
3)	itirisa	itirisô	ipofisô

Ha re rata, re sa ntse re ka isa kwa kgaka-
la. Fêla re tlaa khutla fa, gonne ka tseo, re setse
re bonye go re, puô ya Setswana e maatlametlo
tôta ka go itse go bopa mafoko ka a mangwe.

Bopang mebolêlô ka Ditlogolo tseo tsa Ledira

18. Mebolêlô ya go ithuta Madiranyana.

Karolô 1.

Ke bôna go re, re tlaa bôna tsela ya go
ya kwa lefatsheng la Kgalagadi, ha mogopolô
wa mong wa gago o ka nna wa nna jaaka o
ntse o ntse go tloga malôba, ha ke se na go
bua le êna ka ga lônâ leêto leo. Ke tlaa leka go
nne ke mo sokolla ka go mo supetsa go re, ha a
ka dira go re, re bônê tsela ya go ya kwa teng,
le kwa mafatsheng a merafe e e kwa pele ga
letsha la Mfame, sengwe le sengwe se re tlaa se
bônang kwa teng, sa tlwaêlô, le sa mekgwa ya
batho ba mafatshe ao, se tlaa mo tsisetsa tlotlô
e kgolo go feta e e ka tshoka e neetswe rona.
Ke tlaa be ke sa dire sepê sa bolelo, ka ke tlaa
be ke bua boammaarure. Ke tlaa leka, gore ke
mmônê gapê kamosô, ka ga yôna kgang e, mme
e tlaa re, ha re ka fetsa go bua nakô e sa le
teng, ke tlaa dira go re, ke Go bônê, ke Go bolê-
lêlê, se maikutlô a bofêlô a gagwê e leng ôna.

VIII. Madiranyana, ebong

i) Matlatsamadira a a ka êmang a le nosi.

Madiranyana a Matlatsamadira re setse re kgatlhanye le ôna mo thutong e nngwe ya lokwa-lô lo, mme ra utlwa go re, tirô ya ôna ké go tla-tsa Madira, fa a sa fetseng mmolêlô pila teng. Re a bitsa Matlatsamadira ka ntlha ya moo. E bile re utlwile go re, ya re a le nosi, a sa pata Ledira le le ngwe, le ôna e nne Madira a a tle-tseng. Jaana: "Pula e tlaa **tloga** ee na; re **itse** go lema. Mme le gôna nka re: "Ke **itse** sebaka se a neng a **tloga** ka sôna." Mo mmolelong o, "**itse**" le "**tloga**" ké Madira a a tletseng. Mme mo mmolelong wa pele ôna "**tloga**" le "**itse**" e ne e le Matlatsamadira, a a thusang gongwe a tletsang Madira, gore puô e ntlafalê.

Bolêlang Matlatsamadira a a jalo, Lo be Lo bopê Mebolêlô ka ôna.

Mebolêlô ya go ithuta Madiranyana.

Karolô 2.

Baetsho, ga sé bosilo go re, motho a lekê se mogopolô wa gagwê, o mo rayang o re, a se dirê, ha e se se se bosula. Ha re ka be re sa dire ka galê, se maikutlô a rona, a re rutang go re, se ka re boloka, le gôna se ka boloka bontsi ba batho ba rona, go ka be go se sepê, se motho a ka beng a se dirile go tsholetsa kêmô ya botshe-lô jwa baagi ba lefatshe. Re tlaa leka, re tlaa bôna, fa re tlaa pallwang teng. Ba bantsi ba bogologolo ba kile ba leka, ba pallwa; mme le ka jeno ba ntse ba leka, mme ba ntse ba dumê-la go re, la bofêlô ba tlaa tshwara se maikaêlêlô a mogopolô wa bôna e leng sôna. Le rona, ha re ka nna ra leka, ra nna ka mogopolô o le mo-ngwe fêla, e tlaa re la bofêlô ra bôna sa maikaê-lêlô a dikeletso tsa rona.

ii) Matlatsamadira a a sa ka keng a bolêlwa a le nosi.

Mofuta o mongwe wa Madiranyane ké a a sa kakeng a bolêlwa a le nosi, mme a tshwanetse go nna a pata Madira. Matlatsamadira a a ntseng jalo ke a a thusang Madira go bolêla Sebaka Seileng le Sebaka Setlang. Dipakana tsa dipaka tseo ga di kake tsa bolêlwa ntlê go Matlatsamadira a a ntseng jalo. Re ithutile dipakana tse, ebong go re, Sebaka Seileng sena le dipakana tse: Sebakana Phetsô, le Sebakana Phetswana, le Sebakana Phediphedhi. Gapè re ithutile go re, Sebaka Setlang se na le Dipakana tse: Sebakana Setlang, le Sebakana Setlang Phetswana, le Sebakana Setlang Phetsô, le Sebakana Setlang Phediphedhi. Dipakana tsotlhe tseo ké tse di ka bolêlwang fêla ka go dirisa Ledia mmôgô le Letlatsaledira.

Ha re bolêla sengwe ka dipakana tsa Sebaka Seileng, re tlaa nna le go re: Ke NE ke rêka, gongwe: Ke NE ke rekile; gongwe: Ke NE ke SA reke, gongwe: Ke NE ke SA rêka. NE le SA ké Matlatsamadira a a thusang Ledia go bolêla ka Sebaka Phetswana, gongwe Phediphedhi, ka tlhômamisô gongwe ka tatolô.

Ha re bolêla sengwe ka Dipakana tsa Sebaka Setlang le gona re tlaa nna le go re: Ke TLAA rêka, gongwe GA ke NKE ke rêka, gongwe: Ke NE ke SE NKE ke rêka, gongwe: Ke TLAA BE ke rekile, gongwe: Ke NE ke TLAA BE ke rekile. Mafokonyana otlhe, a a gatisitsweng ka ditlhaka tse dikima ao, ké Matlatsamadira, a a thusang Ledia go bolêla ka Sebakana Setlang, le Setlang Phetswana, le Setlang Phetsô, le Setlang Phediphedhi.

Mafokonyana otlhe ao, a re a bitsang Matlatsamadira, a a thusang Ledia go bolêla ka dipakana tsa Sebaka Seileng, le ka Dipakana tsa Sebaka Setlang; ké a re utlwileng go re, ga aa ka

ke a êma a le nosi, mme a ka bolêlwa fêla mmôgô le Ledira. Le ha go ntse jalo go na le lengwe la Mafokonyana ao, le le sa ikobeleng molaô oo wa go re, ga le ka ke la buiwa le le nosi, le se na Ledira. Lefokonyana leo ké: TLA, gonne re ka re: Tlaa kwano! gongwe ra re: Ke etla, le jalo. Mme ka lefokwana leo e le, le le sa ikobeleng molwa, le lônâ re ka re, ké Lesenamolaô, ha le bolêlwa e le Letlatsaledira.

Tlhaolang Matlatsamadira, a a sa ka keng a êma a le nosi, mo kgaolong e Lo e buisitseng mme Lo bolêlê go re, ké a a thusang Ledira go bolêla ka Sebakana sefe.

Mebolêlô ya go ithuta Madiranyana.

Karolô 3.

Bakeng la tirô e e molemô, e O e diretseng batho ba, ke go kôpa go re, O nnê teng kwa phuthegong ya morafe, e e tlaa nnang teng kamosô. E tlaa re ha kgosi e se na go nna mo sedulong sa yôna, ke tlaa êma ke e dumedisa, ke e bôka, mme kwa bofelong jwa lobôkô, ke tlaa bua ka mantswa, a a tlabang pelo ka ga bogolo, le ka ga tshiamô ya tirô ya gago.

Ke tlaa lala ke bonye Moilwê, ke molêlla ka ga tirô e, mme ke tlaa mo kopa go re, e re kamosô, ha ke se na go bua, a êmê, a ntlatsê mo puong ya me. Ké motho yo ke a neng ke mo kope, go nthusa mo kgangnyê ya morafe. Ha O ka nna wa itshwenya go dira jalo, O tlaa nna motho, gonne kgosi e tlaa go tsosetsa sefatlhêgô, e go tsholetsa, gonne go dira jalo, ké go tsholetsa leina la yôna.

iii) Matlatsamadira a a sa ka keng a bolêlwa a le nosi.

Matlatsamadira a mangwe a a sa ka keng a bolêlwa a le nosi, ha e sé mmôgô le Ledira fêla, ké

a a dirisiwang, ha Ledira le bolêlwa ka ditselana tsa lona, e leng tsa: 1) Kgônô: NKA rêka, le 2) Tlwaêlô: Ke a TLE ke reke, le 3) Temalô: Ke a NNE ke reke, le 4) Tsweletso: Ke NTSE ke rêka, gongwe: Ke SANTSE ke rêka, le 5) Ekabô: NKABÔ ke rêka, le 6) Gangwe le gapê: Ke a NE ke rêka, le 7) Tlhalosô: Ke a BE ke rêka, le 8) Kopô: MMA ke rêkê, gongwe: NTA ke rêkê, le 9) Kopôtaolô: A re KE re rêkê.

Mafokonyana otlhe a a kwadilweng ka ditlhaka tse di kima ao, ké Matlatsamadira a a thusang Ledira go ka bua ka Ditselana tseo tsa lona.

Tlhaolang mofuta oo wa Matlatsamadira mo kgaolong, e Lo e buisitseng. Bolêlang a mangwe a a ntseng jalo, mme Lo be Lo bope Mebolêlô ka ona.

Mebolêlô ya go ithuta Madiranyana.

Karolô 4.

Batho ba têng, ba ba lesitseng dipelo tsa bona go nna mongôbô wa lefufa le keletso ya go dirêla bangwe ka bona bosula. Ga ba tlhaloganye go re, go tsholêla motho yo mongwe lefufa, ké go tshola noga mo kgetseng tsa bona. Ba ikaeletse go re, e tlaa re ka letsatsi lengwe ba iteeêna yo ba mo tsholetseng lefufa, go mmolaya ka yona, mme la bofêlô e tlaa bolaya bona batshodi ba yona. Ba tlaa lebala, ba gopola go re, ké molekane wa bona, mme motho a lokele letsôgô la gagwê mo kgetseng a lebetse go re, o tshotsê noga. Letsatsi leo, e tlaa nna la gagwê la bofêlô. Loso lo tlaa tlêla êna yo o eleletsang wa ga gabô bosula; gonne o lebala go re, se êna e leng sôna, ké se a se neilweng ké modiri wa gagwê; mme se mongwe ka êna e leng sôna, ké se a se neilweng ké mmopi wa gagwê. Tirô tse tsotlhe tsa bophelô jwa rona, di mo atleng tsa gagwê yo o re dirileng, mme rona ga re na kabêlô epê ya sepê sa tsôna.

iv) **Lidiranyana la: “Go nna”, gongwe “Go baa”. (To be).**

Lediranyana leo le rata go re, le bêêlwê thokô, le sêkasêkwê, le lôna fêla, gore re le bônê pila, le go tlhaloganya mokgwa wa lôna. Gonne le fetogafetoga fa O a beng O batla O timêla, sa itse go re, a e sa le lôna.

Lediranyana leo, le utlwala sentlê ha O le bolêla ka Sebaka Setlang, O re: Le nna ke tlaa NNA teng. Tse di tlaa NNANG isagwê, ga re di itse. Jôna o tlaa NNA mogale, a ka se ka a NNA legatlapa.

E bile le utlwala go re, e sa le lôna, ha le tla ka ditselana tsa Ledita, e leng ya Kgônô, ha ke re: Selô sele e ka NNA photi, e ka NNA phuduhudu, ka gongwe e ka NNA selô se sele fêla, Le ka tselana ya Kopô, ha ke re: A a BÊÊ teng; mme wêna O se NNÊ teng. Le ya Taô, ha ke re: Lona lo NNÊ teng, mme bôna ba se BÊÊ teng.

Ka tselana ya Tlhômamô gôna Lefokonyana le, re fitlhêla le fetogile gotlhe, ha ke re: (Nna) KE (I am) teng; Ke NE ke LE teng. (Wêna) O (you are) koo; (Êna) O fale, Ga a YÔ fa; o NA a SE teng, mme GA a teng le jaanong. Mo mebolelwaneng e GO NNA gongwe GO BAA go fetogile gotlhe mme boemong jwa ôna go tsêna mafokonyana, a Lo fitlhêlang a gatisitswe ka ditlhaka tse di kima.

Ha go bolêlwa ka ga Leselô se le leng sôna go tlaa ne go dirafala, ka go dirisiwa ga lôna Leditanyana le, go twe: Kgomo KÊ seruiwa, nna KE motho, wêna O senatla.

Ha Leditanyana le, le tsamaisiwa le Ditlhôpha tsa Maselô, re tlaa fitlhêla le ntse le fetogêla mo mokgweng wa Setlhôpha se le tlang le sôna go twe: Batho BA mo pitsong; Mmooka O mo khwiting; letsatsi LE mo marung; loso Lo fa; setlhare SE kwa; felo fa GO gontlê.

Mme Leditanyana leo, e bile le sa ntse le ka

tla e le Lediraletlhaodi. Ha ke re: Ke se ke LENG sôna; wêna O tlaa nna se O BEILWENG sôna, e LENG mmetli; motho yo, ké yo o tlaa NNANG mothusi wa me.

Supang go re, Lediranyana la “NNA” gongwe “BAA” Lo le itse pila, ka go le tlhaola mo kgalong e Lo e buisitseng, le go bolêla go re, le tla ka sebaka sefe, le ka tselana efe.

19. Monate wa Dijô mo Ganong.

Karolô 1.

Tirô e kgolo ya loleme ké go bua. Ga go na setlhodiwa se sengwe se se neilweng puô, e e tshwanang le ya motho. Diphôlôgôlô le tsôna di na le puô ya tsôna, mme ga sé e di utlwanang ka yôna jaaka batho. Ha kgomo e lla, re ka utlwa kgomo e nngwe e e araba ka go lla gapê; bogolo namane ké e e itseng lentswe la mmaayô, jaaka sephedi sengwe le sengwe, e re ha mmaasô a lla, se be se itse go re, ké mmaasô yo o llang, mme se araba ka go lla gapê. Mme ké go tlhaloganya tumô fêla, ga sé go itse go re, ha phôlôgôlô se ka yôna e lla jalo, e a bo e reng, gongwe e batlang. Motho êna o itsise yo mongwe megopolô ya gagwê ka puô ya gagwê. O e neilwe ka ntlha ya moo, gore a itsise yo mongwe megopolô ya gagwê ka yôna, gonne se se mo pelong ya motho ké se se tlhagêlang kwa ntlê fêla ka puô. Mafoko ké a a senolang megopolô ya pelo. Mme ke se se utlwisang botlhoko thata, go utlwa go re, bontsing jwa batho mafoko ga a ntshe tse di molemô, mme a tlhagisa tse di bosula, e leng tsa go kgala Modimo, le go senya motho; etswe tôta loleme lo no lo neilwe batho, gore ba tlotlê Modimo ka lônâ, le go thusa batho ka dikaêlô, le ka dikgomotsô tse ba di ba utlwisang ka loleme. Ka jeno ké se se utlwisang botlhoko thata thata, ha batho ba sa dirise loleme ka go rialo. Nyaya,

ha motho a ka rialo, O fitlhele batho ba sa rate go mo reetsa; O utlwe ka bonakô motho a re: Ga ke na sebaka, gongwe a re, kana ke lapile thata jang nê, ke rata go yoo itapolosa; O bone a setse a wêla mo tseleng. Mme ha e ka re a setse a go fularetse jalo, Oa simolla go bua tse di bosula, O ka gakgamala, ka êna yoo, a boa a tsile go reetsa; jaanong a sa tlhole a lapile, mme a na le sebaka.

Kana go tswa kae, ka go ntse jalo, ka batho ba itumêlêla tse di maswê fêla? Ké ka gonne dipelo tsa bôna di senyegile, di tletse boleo fêla. Jaanong ka megopolô ya bôna e kgoberegile thata jalo, mafoko a a tlhagisang megopolô le ôna a pallwe ké go ntsha se sele, ha e se, se le sôna se kgoberegileng fêla, se tletse maswê.

Ha batho ba ka simolla go tlogêla lefatshe gapê le go boêla kwa legae la nnete la bôna, le ba duleng mo go lônâ, ha ba latlha Modimo le boammaarure, foo ba ka simolla gapê go ila tse di maswê le go rata tse di molemô, le go natefêlwa ké tsôna. Ka ba tlogetse legae le boammaarure, ba ile kwa boeng, ba natefêlwa ké tsa boeng, mme ba latlhile tsa legae. Ba ka simolla go kgatlhiwa ké tsôna fêla gapê, ha ba boa ba tlogêla boeng, mme ba batla tsa legae.

II. Letlhalosi (Adverb).

Karolô 1.

Jaaka Letlhaodi e le lefoko le le dirisanang le Leselô, jalo Ledira le lônâ le na lefoko le le dirisanang le lônâ. Lefoko leo ké Letlhalosi. Re utlwile go re, Letlhaodi ké lefoko le le tlhaolang Leselô mo go a mangwe, jaaka go twe: Ké motho yo MOGOLO.

Letlhalosi lônâ ké lefoko le le tlhalosang ka fa Ledira le dirang ka teng; ha go twe: Setlha-re se godile GAGOLO.

Ha re tlhotlhomisa Matlhalosi, re tlaa fitlhêla

e le a a mefutafuta. Mefuta e megolo ya Matlhalosi ké e:

- 1) Letlhalosi la sebaka, ké le: O tsile MAABANE, re tlaa fuduga ISAGWÊ, kgomo eo e sale e e swa NGÔGÔLA, le tse di ntseng jalo.
- 2) Letlhalosi la mafelô, ké le: Ngwana o ile GAE, Mpya e tshabetse kwa ntlê, Ba ile merakeng, le jalo.
- 3) Letlhalosi la mōkgwa, ké le: Ba lemile PILA, O humile GAGOLO, o feletswe GOTLHE, le a a ntseng jalo.
- 4) Letlhalosi la palô, ké le: Ke mmonye GARARO, o ntse a tla GANGWE LE GAPÊ, o boile GANTSI. le a a ntseng jalo.

Tlhaolang Matlhalosi otlhe mo kgaolong e Lo e buisitseng; Lo bolêlê go re, ké a mofuta ofe.

Monate wa Dijô mo Ganong.

Karolô 2.

Ka Modimo e le o mogolo, o o dirang dilô tse di gagamatsang thata, le loleme o lo dirile e sé go re, lo dirê tirô e le nngwe fêla, mme e bile o lo neile tirô e nngwe gapê, e leng tirô ya go lemotsha motho monate gongwe botlhoko jwa dijô tse a di jang. Kana dijô ga di tshwane mo dilong tse dintsi. Ga di tshwane ntlheng ya go utlwana le phodisêgô le boitekanêlô jwa moji yo o di jang, le ya go mo nonisa gongwe go mo otisa. Jalo e bile ga di tshwane ntlheng ya go natefêla gongwe go sé natefele motho yo o di jang. Dijô ké dilô tse di nang le mefutafuta ya kutlwalô ya tsôna, jaaka botlhoko le bojarara le pabô gongwe phisô le botlha le monate le botshe.

Dijô ha di le botlhoko, gongwe di le bojarara, gongwe di baba, Motswana o a tle a re: di botlhoko, gongwe a re: ga di monate. Mme ha di ka ne di le botshe, gongwe di le monate, gôna a bua fêla a re: Dijô di monate gongwe a re: di

monate thata, gongwe monate gagolo, gongwe monate gagolo thata, gongwe monate gagolo thata thata, ha e le tse a ratang go di tlotla thata thata.

Lefoko la: monate ké le Motswana e bile o le dirisang mo dilong tse dintsi disele, tse di mo tlêlang mo botshelong jwa gagwê. Ké fêla jaaka lefoko la: go ja, le lônâ a le dirisa thata thata, le mo dilong tse dintsi thata. Ha Motswana a itumetse, O tlaa utlwa a re: Ke jelê monate, le ha dijô di ne di seô. Gongwe O ka utlwa a bua ka ga tirô a re: ké e e monate, le tse dintsi disele.

Lefoko, le lengwe le Motswana o le dirisang ka ôna mokgwa oo, ké la: "goo swa." O ka utlwa a re: Ke sule ka tlala, gongwe a re: Ke bolailwe ké tlala, gongwe ké lenyôra, gongwe ké tirô, gongwe ké pelo, le tse dintsi disele. Ka go bua jalo go supêga go re, dijô ké selô se segolo se se ratiwang thata, mme loso lônâ e le selô se se boitshêgang gagolo go gaisa tse dingwe.

Re utlwile gantsi thata go re, kgomo e ne e le selô se Motswana o neng a se rata thata. Ké ka ntlha ya moo, e re ha a tshwantsha selô mo bogolong jwa sônâ, a se tshwantshe le yônâ kgomo, a re: Namane e tona ya selô. Rure Motswana o ne a itse go bua sentlê thata.

Letlhalosi.

Karolô 2.

Letlhalosi ga sé fêla lefoko le le tlhalosang Lediri, mme e bile ké le, le a tleng le tlhalose mafoko a mangwe e leng: Letlhaodi, le Letlhalosi le lengwe, le Lebadi. Ha go twe: E ne e le dikgomo tse tharo FÊLA, tse dintlê GAGOLO, tse a di bolaileng gagolo BOGOLO, ké go re: FÊLA ké Letlhalosi le le tlhalosang Lebadi; mme GAGOLO ké Letlhalosi le le tlhalosang Letlhaodi, mme BOGOLO ké Letlhalosi le le tlhalosang Letlhalosi. Tlhaolang Matlhalosi otlhe a a mo

kgaolong, e Lo e buisitseng. Lo bolêlê go re, a ké a a tlhalosang Letlhaodi gongwe Letlhalosi gongwe Lebadi.

Monate wa Dijô mo Ganong.

Karolô 3.

Mme jaanong ha e le ntlheng ya monate wa dijô mo ganong, gongwe moutlwalô wa tsôna, re ka botsa go re: pharologanyô ya dilô tse: Botlhoko le Bojarara le Pabô le Botlha le Botshe le Monate ké efe.

Monate ké moutlwalô wa dijô dingwe le dingwe, tse di itumedisang loleme lwa motho thata. E ka nna maši, gongwe bogôbê, gongwe nama, gongwe disele. Botshe bôna ké jwa dinôtshe le jwa sukiri le tse dingwe tse di jalo. Botlhoko ké moutlwalô o re o fitlhêlang bogolo mo selong se se bidiwang santlhokwe, jaaka leina leo la sôna le lemogisa ka nosi.

Bojarara ké moutlwalô wa bojalwa jwa setswana, mme botlha jôna ké jwa Morotologa, bogolo ha o jewa go fitlha kwa thapong ya ôna. Pabô gongwe phisô ké moutlwalô wa selônyana se se bidiwang pepere.

Selô se motho o farologanyang dilô tsotlhe tseo ka sôna ké loleme. Ké lônâ lo a utlwanng ka lônâ ha selô se le botlhoko, gongwe se le bojarara, gongwe se baba, gongwe se le botshe, gongwe se le monate. Ké foo O tlaa utlwanng motho a bua ka ga bojarara le botlhoko le botshe le monate le pabô le phisô ya selô.

Mme moutlwalô wa dilô ga o tshwane mo bathong botlhe; gongwe re ka re, loleme lwa bôna ké lônâ lo lo sa tshwaneng, gonne motho yo mongwe O ka utlwa a bua ka ga monate wa dijô, tse yo mongwe a sa fitlheleng monate opê mo go tsôna. Yo mongwe gapê O ka utlwa a bua ka ga bojarara jwa dijô, etswe yo mongwe êna dijô tseo di mo natefêla thata. Selô seo ga sé tswe mo di-

jong, mme se tswa mo phapaanong ya moutlwalô ntlheng ya l leme lwa yo, le lwa yo mongwe. Ké go re, diteme tsa bôna ga di tshwane mme dia fa-paana, fêla jaaka go le phapaanô mo bathong ntlheng ya dilô di le dintsi, e, re ka re mo dilong tsotlhe, gonne ga go na batho ba le ba bedi mo lefatsheng lotlhe, ba ba tshwanang gotlhe mo dilong tsotlhe, jaaka go sé diphedi dipê tse pedi, tse di tshwanang gotlhe gotlhe. Mme ké selô se se supang gapê botlhale jo bogolo jwa Modimo, mmopi wa tsôna.

Motswana ka a goletse mo dijong tse di nang le bodila gongwe bojarara, o na a rata dilô tse di ntseng jalo thata thata, jaaka lekuka, gongwe bojalwa jwa setswana, le tse di ntseng jalo.

II. Letlhalosi.

Karolô 3.

Letlhalosi ga sé fêl. lefoko le le itlhaotseng gotlhe gotlhe mo mafokong otthe a mangwe a puô ya setswana, mme re ka fithêla le fa gongwe le dirwa ka mafoko a mangwe, jaaka: ka Leselô, gongwe ka Letlhaodi gongwe ka Lebadi.

Leselô le ka f toga la nna Letlhalosi, ha le bofeletswe mo Ledireng ka go taniwa ka "KA", jaaka ha re re: Pula ee na KA METLHA, ba tsamaile KA BONAKÔ Gongwe le nna Letlhalosi ha le tlamilwe ka "LA", jaaka ha re re: Pitsa e tletse LA GO TSHOLOGA, motho o lwala LA GOO SWA.

Letlhaodi le lônâ lea tle le nne Letlhalosi, ha e le le e tlhalosang Ledira gongwe Letlhaodi, gongwe Letlhalosi le tengwe, jaaka ha re re: Kana mothe yo o montlê GAGOLO jang, O tsamaile GAGOLO SEGOLO.

Lefoko la boraro le lea tlang le nne Letlhalosi, ha e le, le le tlhalosang Ledira, ké Lebadi, jaaka ha re re: T ela e, ke e tsamaile GANTSI ebong GA RATARO.

Tlhaolang Matlhalosi otlhe mo kgaolong e
Lo e buisitseng, Lo bolêlê go re, a ké Matlhalosi a
Leselô gongwe a Letlhaodi gongwe a Lebadi.

Dirang mebolêlô, mme lo dirisê Matlhalosi
ano mo go ôna:

E sa le ka, le: gantsi, le: ka bosakhutleng,
le: gapê, le: go tloga fa, le: ka letlatlana, le: ka
malatlhantshwana, le: maitisiboana, le: maitisiboa,
le: gangwe le gapê, le: ka metlha yotlhe, le: kwa
ntlê, le: kwa tlase, le: pelenyana, le: ka botswe-
rere, le: ka bonakô, le: gabedi, le: gangwe fêla,
le: ka thata e kgolo, le: ka mahube a naka
tsa kgomo.

20. Mebolêlô ya go ithuta ka yôna.

1. Bana ba gagwê ba ne ba ôpêla sentlê.
2. Ke mmôna ka galê, fa tsela e wêlang mo no-
keng teng. 3. Kgantelê ke tlaa ya kwa nokeng.
4. Re utlwetse loso lwa gagwê maabane. 5. Re
tlaa gopola go bina ga gagwê ka metlha. 6. Ha
O dira tumêlanô le motho, Oa ipôfa, O sebetse
ka matsêtsênêkô. 7. Re ba laetse go re, ba boê
ka pelê, baa tlê go golla mo sekgweng. 8. E
rile go sena go feta malatsi a le mantsi, ra gô-
rôga mono, ra emisa fa sakeng. 9. E rile bogo-
logolo ga be go le motsana fale, fa thabeng.
10. Jaaka O bolêla go re, O ba bonye ba utswa,
mme wa sé ka wa itsise opê mo motseng, O
utswitse mmôgô le bôna. 11. Isa dipodi tse kwa
pele mo patlalong, mme a dinku di yê kwá mo-
ragô, mo sakeng. 12. E rile pele ba mmaya kwa
pele mo sedulong sa ntlha, mme moragô ba mmaya
kwa moragô mo mannong a bofêlô. 13. Ké selô
se re se bônang mono mo borwa ka metlha. 14. O
bolaile dikgogo tsa me ka bomo ka molamu.
15. Ditlhako tse di batlile go fêla. 16. Ikgaoganyê
gotlhe fela le mekgwa ya bosula, e O e ithutileng
mo mebileng. 17. Kooteng dipitse di tlaa bolla

mo gae moragô ga dikoloi. 18. Tau e bolaile kgomo kwa morakeng, ya ee ja ka bontlha bongwe. 19. E rile motlhamongwe bo-tshwene ba be ba tletse mo sekgweng se. 20. Ke solofetse go ya go aga isagoê kwa dikgweng. 21. Batswana bogolo ké barui ba dikgomo, tse ba lemang ka tsôna kwa selokong. 22. Kgosi e gakgametse segolo go utlwa basimane ba feditse gotlhe gotlhe kwa masimong. 23. Legalê ba ile go tsoma, mme ga go itsiwe kwa ba ileng go tsoma teng.

Supang go re, Lo itse se Letlhalosi e leng sôna, ka go ntsha Matlhalosi otlhe, a a mo mebololong e Lo e buisitseng.

III. Letlama (Preposition).

Letlama ké lefokonyana le le tlamang Leselô; le le kôpanya le Ledira. Ha ke re: Ke rêma KA selêpê KWA sekgweng, mafokonyana a: KA le KWA ké Matlama, ka a tlamile Maselô a: SELÊPÊ, le SEKGWENG le Ledira le: RÊMA. Jalo selêpê ya nna se go rêngwang ka sôna, mme sekgwa sôna ya nna se go rêngwang mo go sôna.

Tlhaolang Matlama otlhe a a mo kgaolong e Lo e buisitseng ya Mebolêlo ya go ithuta ka yôna.

Lo bôna diphatlha, tse di mo gare ga mebolêlô e e tlang e. Di tlatseng ka Matlama a a tshwanetseng, mme lo bolêlê go re, a tlamile eng. Lo dirê ka mokgwa o: KA o tlamile selêpê ya nna sa go rêma.

- 1) Jona o lema mogoma.
- 2) Mmutla o ganetse mosimeng.
- 3) Kgomo e bothile setlhareng.
- 4) Mmê o ile tshimong.
- 5) Dipodi di fula nokeng.
- 6) Motho o tsenyê tlung.
- 7) Ke itisitse mongkanaakê.
- 8) Mosimane o thubile lebelô pitse.

Itireleng mebolêlô e e tshwanang le e ka Matlama a: godimo ga, le: tlase ga, le: fa thokô

ga, le: mo teng ga, le: kwa ntlê ga, le: ntlê go,
le: go bapa le, le: mmôgô le: Lo dirê ka mo-
kgwa o. Lo re: Lenong le fofa GODIMO ga thaba.

Matlama a mofutanyana o mongwe ké a: O
lwala LA goo swa. O loma SE KA mpya. LA
o tlamile GOO SWA, a go kôpanya le LWALA.
SE KA o tlamile MPYA, a e kôpanya le LOMA.

21. Kubu.

Ha re bôna kubu, re ka e tshwantshanya le
tshukudu, gongwe le tlou, kapô le kolobê. E na
le tshwanô ya dilô tseo mo popegong ya yôna
yotlhe. Tihôgô ya yôna e phaphathi, ditsêbê tsa
yôna di dinnye, mme molala wa yôna o mokhu-
tshwane. Maoto a yôna le ôna a makhutshwane,
mme mpa ya yôna e batla e kgoma lefatshe,
ha e tsamaya.

Bonnô jwa kubu ké dinoka tsa lefatshe la
Afrika, mme kwa e bônwang ka bontsi jo bogolo
teng, ké mo nokeng ya Tšobe, e e leng senwa-
ne sa noka ya Sambesi. Fa gaufe le dikgatlhō
tsa yôna noka e ya Tšobe le ya Sambesi, go
na le lekgabana, le metsi a noka ya Sambesi a
ikgaolang mo nokeng e ka go le potologa, le go
ya go wêla jalo mo nokeng ya Tšobe, dinoka
tseo di ise di kgatlhane. Ké metsi a a boteng, a
a makete. Foo, go-ka twe, ké lesaka la dikubu,
gonne ké fa di tsallang teng. Ga go na moitho
opê, yo o ka lekang go tsamaya mo go ôna me-
tsi ao ka mokôrô. Ha a ka leka o tlaa latlhêgê
lwa ké botshele jwa gagwê, mmôgô le mokôrô
wa gagwê. Kubu e tlaa o tshwara, e o thubaga-
nya ka mênô, le mong wa ôna e mo tshwara,
e mo kgaoganya.

Kubu e tlhōla mo metsing motshegare, mme
le ha go ntse jalo, e tshwanetse ka sebaka le
sebaka, ya inosa tlhōgô, kapô nkô ya yôna go
tsaya moa. Ha e le fa di leng teng ka bontsi,

O ka lemoga ka go bôna fale le fale go inoga tlhōgō ka sebakanyana se se khutshwanyane. Bosigo kubu e tswêla kwa ntlê; e fula fa gaufe le noka. Fa go leng masimo teng gaufe le bonnō jwa yōna, ea tle e nne letshwenyo le legolo mo go beng ba ôna ka go ba senyetsa mabêlê otlhe. Fa e jeleng teng mo tshimong, O ka ba wa re: mabêlê a segetswe kwa dikutung ka thipa. E ja mabêlê gotlhe, ditlhaka le lotlhaka.

Mo dinokeng tse dipôtlana tse di gaufe le rona, kubu ga e tlhole e le teng. E feditswe ké batho basweu ka go e bolaya ka tlhōbōlō. Gapê mo e sa ntseng e bônala ka bontsinyana ké mo dinokeng tsa Sambesi le Nili le Odi kwa tlase. Nama ya yōna ea jewa, mme letlalō la yōna le diriwa di sambōkō le dime, tse re di bōnang ka galê.

IV. Lekōpanyi (Conjunction).

Lekōpanyi ké lefoko le le kōpanyang Leselō le lengwe, gongwê mmolêlō le mmolêlō o mongwe. Lekopanyi le le kōpanyang Maselō le dirisiwa thata. Ha go twe: Modimo o nneile mmele LE moya LE matlhō LE ditšêbê LE dihotō tsotlhe LE tlhaloganyō LE maikutlō otlhe, go dirisitswe Lekōpanyi le: "LE" fêla. Go tshwana jaaka ekete le kōpanya Maselō fêla, mme tōtatōta le kōpantšê mebolêlō. Gonne ha mo puong Lekōpanyi leo, le ka bo le sê teng, re ka bo re tshwanetse go bua jaana ra re: O nneile, mmele: o nneile moya, o nneile matlhō, le go tswêllapele jalo fêla, mme ka na foo puō e ne e tlaa nna e e telele-telele jang! Jaanong Lekōpanyi le: "LE" le kōpantse mebolêlōnyana yotlhe eo, fa Ledira le sa tlholeng le batlêga teng go boaboesediwe.

Makōpanyi a mangwe a kōpanya mebolêlō jaaka ha re re: Ha O ya kwa Pilwê, O rata go tsamaya sentlê, GORE O fitlhê ka pelê. GŌNA O se ka wa fapoga tsela ya tsōgō le, E KA RE

GONGWE wa timêla. Makopanyi a matlhano ao, a kôpantsê mebolêlô e metlhano ele, gore e nnê mmolêlô o le mongwe fêla.

Makôpanyi a mangwe a ôna mofuta oo, ké a: Gonne, le: E se re gongwe, le: Ka gongwe, le: Le ha go ntse jalo, le: Eketse, le: Etswe, le: Ebong, le: E leng, le: Ké gôna ka moo. Bopang mebolêlô ka Makôpanyi ao.

Makôpanyi a mangwe gapê a farologanya jaana: O rile, o tlaa go bitsa ka jeno, GONGWE ka mosô. LE HA E LE ka tsatsi le lengwe, LE HA E KA NE E LE ka beke e e tlang. HA E LE nna, a ka se ka a mpitsa.

Ntshang Makôpanyi otlhe mo temeng, e Lo e buisitseng.

22. Kgogo le Segodi.

Ga twe, e rile bogologolo go ise go nne tlhônô le kilanô le kgaoganô le polaanô fa gare ga diphedi tsa lefatshe, kgogo e ne ya ya kwa go segodi go adima lomaô, go roka dikobô tsa yôna. Ka tshiamô e ne e sa le teng go feta dilô tsotlhe, segodi ga sea ka sa ipotsa go re, a se tshwanetse go adima kgogo lomaô. Kgogo e ne ya boêla kwa ga yôna. mme ya feta ya simolla go dira tirô ya yôna.

Ka go tlhoka lesegô go le teng, kgogo e ne ya latlhêgêlwa ké lomaô lwa segodi, tirô ya yôna e ise e fele. Ya leka go lo batla ka seba-ka, e ise e itsise mong wa lônâ go latlhêga ga lônâ. La bofêlô segodi sa fêla pelo, mme sa roma ngwana kwa go kgogo go ya go tsaya lomaô. Kgogo ya feta ya bolêlla ngwana wa segodi go re, lomaô lo latlhegile; mme segodi e rile se utlwa puô eo, sa tloga sa ikisa kwa go kgogo go botsa ka fa lomaô lo latlhegileng ka teng.

Kgogo ya feta ya bolêla ka fa lomaô lo latlhegileng ka teng, le ka fa yôna le dikgo-

gwana tsa yôna di ntseng di leka go lo batla ka teng. E ne ya bolêla go re, lomaô lo sa le lo latlhêga e ise e dire sepê ka lônâ, mme pelo ya yôna e botlhoko thata bakeng la tiragalô eo.

Segodi sa re: "Ao! Ntlha O ntse O sa nkitsise ha lomaô lo timetse?" Kgogo ya re: "Ke ne ke ise ke tlhoboge go lo batla, mme ke na le tsholofêlô ya gore, ke tlaa lo bônâ." Segodi sa re: "Waii! O dirile phosô. O ka be O se ka wa letêla, gore ke be ke tlê go go botsa; kana ga rea lo tlhakanêla." Kgogo ya re: "Joo! O bua jang nêê? Ga Oa tshwanêla go bua le nua ka mafoko a a ntseng jalo, le ha lomaô e le lwa gago. Boêla kwa gae, mme O tsoge O tla le batho go re utlwise kgang e. Ke bônâ go re, rona ka bobedi ga re ka ke ra utlwana."

Segodi se ne sa boêla kwa gae, mme sa lala se ile go laletsa diphôlôgôlô tse dingwe, gore di tlê go se utlwise kgang ya sônâ le kgogo. Mo diphôlôgôlông tse di neng di le teng, go ne go le katse le êsêlê le motho.

E rile ha lekgotla le se na go phuthêga, segodi sa kopiwa go re, se lôtlêgêlê lekgotla ka fa se llang ka teng, mme ha se sena go bolêla, kgogo le yôna ya bolêla ka fa lomaô lo neng lwa timêla ka teng. Ha lekgotla le lemoga go re, kgogo e ne e sa latlhe lomaô ka bomô, le ne la kopa segodi go re, se bolêlê tsela e sônâ se bônang go re, kgang e ka fediwa ka yôna. Segodi sa êma sa re: "Nna ka re, ke tshwanetse ka ituêla ka bana ba kgogo go tsamayê e be e tsisê lomaô lwa me."

Katse ge e utlwa puô eo, ya tloga ya leba kwa sekgweng, ya re: "Ao! ao! aoo!!! ya ba ya re: "subee". Esêlê le yôna ya tloga ya leba kwa ya re: "Owii! owiii!! owiiii!!! Motho a re: "Mmallo!" Le êna a tloga a tsamaya.

Kgogo ya botsa segodi ya re: "Rea reng? Kana batho ba re tlogetse, kgang e sa fêla." Segodi sa re: "A wa re ga ea fêla? E fedile."

Sa tloga sa re, "phuruu", sa leba kwa godimo; e rile se le kwa godimo, sa boa se ikolopile. sa feta sa re kgogwana sa e re, "phamo." Go tloga foo segodi se ja bana ba kgogo, mme kgogo le yôna ka e tlhoafaditswe ké go jêlwa bana, e fata ka metlha le bana ba yôna go leka, ha e ka se ka ya bôna lomaô lwa segodi, gore se tlê se lesê go e jêla bana.

V. Letsiboga (Interjection).

Matsiboga ké mafokonyana a motho o a ntshetsang ka pele, le ka tshoganetso, a tsibositswe ké sengwe se a se bônang gongwe a se utlwa, mme sa tsosa kgakgamatso gongwe le tshogô gongwe pelaêlô gongwe boiumêlô, le ha e le se sengwe fêla mo go êna. Ga sé mafoko a a bolêlang taba le ha e le polêlô e e utlwalang. A batlile go tshwana le modumô o o ntshiwang ké diphedi tse dingwe, ha di tletswe ké se se ntseng jalo. Ka mafoko ao, le ka medumô eo, go lemotshêga se se mo pelong ya motho gongwe ya sephedi.

Mafokonyana ao ké a a jaana: Motho ha a tshogil, a re: "Joo! Joo nnaa!" Ha a gakgameitse, a re: "Mmaalo!" Ha a nyatsa, a re: "Oaii!" Ha a gana, a re: "Gaê!" gongwe: "Le goka!" Ha a a fya, a re: "Tshutshu!" Ha a gatsêla, a re: "Tshikhi!"

A mangwenyana ké a: "E!" "Ahee!" "Nyaa!" "Ao!" "Auwii!"

Bolêlang a mangwe a Lo a itseng!

Ntshang a a mo kgaolong, e Lo e buisitseng.

23. Loêtô lo Monate.

Re kile ra be re le mo loetong, re ya kwa Mmusô o tlhaotseng lefatshe teng, gore e nnê la diphôlôgôlô. Lefatshe leo le kwa botlhabatsatsi.

Molelwane wa lônâ o o leng ntlheng ya botlhabatsatsi ké dithaba tsa Lebômbô. tse e bileng di le molelwane o o kgaoganyang lefatshe la Transvaal le la Mapotokisi.

Lefatshe leo le kwa tlase, ka le le gaufe le lewatlê. Ditsela tse di isang kwa go lônâ, di fologa ka dithaba tse di goletseng kwa godimo

Nare.

thata, ké tse di boitshêgang. Le ha go ntse jalo re tsamaile sentlê, ra fitlha kwa e sa bolong go nna keletso ya rona go ka fitlha teng.

Naga eo, ké ya bontlê jo bogolo, ké e e ntseng e re, "talaa!" Ké ya dikgwa tse dikima, tse di ntseng di re; "t-hoo!" Ké ya diphôlôgôlô tsa mefutafuta, tse di leng mo go yôna, tse e reng di

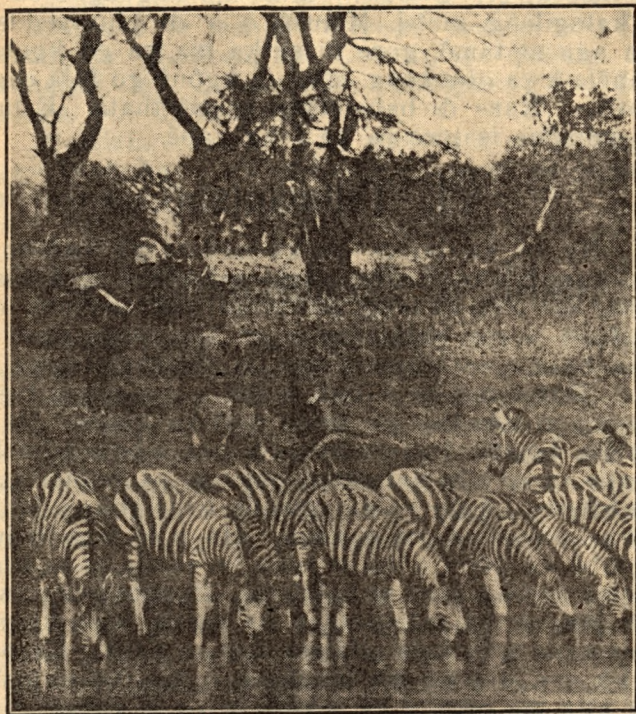
ragoga, e be e ne ekete lefatshe lea roroma, go ntse go re, "rrrruuu!" Go teng tau, le nare; go kgokong; go thôlo; go pitse, morôlê o modilotsana; go phala, diraparapa tsa mefaratlhatlha. Tshwene ké e le yôna e sa tlhokweng, monnana

Thôlo.

o o seriba. Le nkwê e teng, sebatladi sa go ratêla le go gagabêla disaelemogi. A ke batla go lebala thutlwa, namane e e bodilodi ba nkwê, sekapitse se se molala o leng moleele go ka fitlha kwa dikaleng tsa dithare tse di godileng!

A bontlê jo bo gakgamatsang! Go ka baa eng se se ka itumedisang motho jaaka go bôna dibopiwa tseo tsa Modimo, di ntse mo gatsona ka kagisô, di sa tshosiwe ké babolai, ka ba se teng! Le ha re sa fitlha kwa mfameng o o kwa botshêka

Pitse le kgokong.

wa naga eo go leng diôka mo go yôna, e leng tlou le tshukudu le phofu, re bonye mefuta e mentsi ya diphôlôgôlô. Mefuta ya tse re di bonyeng ka matlhô, ra di bala, e ka nna masomê a mabedi a a metsô e metlhano.

Diphôlôgôlô tseo, le ha di le dintsi jaana, mafulô ga di a fetse. Re ne re le kwa teng ka kgwedi ya Phatwê, le ha go ntse jalo mafulô a na a sa le magolo, dilô di nônnê, di tshutshuma mafura. Metsi le ôna ga di a tlhoke, dinoka tse di metsi a magolo di ralala naga eo, di gwaswa, di ntse di re, "gwaaa!" Mme mo nageng, e ekete e katogileng metsi. Mmusô o a di phunyeditse, wa aga matamô, gore di se ka tsa ya go kgobokanêla kwa dinokeng, mme di kgônê go fula naga yotlhe. Rura di babaletswe sentlê thata. E tlaa re gongwe isagwe ra ya teng gapê.

VI. Tshwantshô.

Ha re ka bo re ya ka mefuta ya mafoko a Sekgoa, re ka bo jaanong re re, re e feditse, Fêla mo Setswaneng go sa le mofutanyana wa mafoko a mo Sekgoeng a sa bônalleng; mme le ôna ké a a sa tshwanêlang go tlhokomologwa.

Motswana ha a bua, a tlôla, gongwe a tsere kgang, o tlwaetse go thusa puô ka diatla. Ha a bolêla bogolo jwa namane, o tlaa tshwantsha ka seatla, a se tthamaladitse, mme se sa batalala, se emisitswe, ké go re mongwana o mogolo o lebile kwa godimo a re, e kaka. Ha e le bogolo jwa kolobê ké bôna a bo supang ka seatla se se tthamaladitsweng mme se bataletse. Bogolo jwa ngwana jôna o bo tshwantsha ka seatla, a se kônnê, menwana e ile kwa godimo, a re, o kana. Ha e le ntlhô e e duleng mo lekotong, o tlaa tshwantsha ka atla tse pedi, a re, lekotô le ne le rurugile, le le kana.

Le ka mafoko Motswana oa tshwantsha, mme mafokô a re a tlhalosang fa, ké ôna a Tshwantshô.

Motho a ka re: Ke fitlhetse naga e re, "fyii". Ka go rialo o tshwantsha bontsho jwa pilô. Ha a re: O takile ntlo ya gagwê, e ntse e re; "tuuu", o tshwantsha bosweu jo bogolo jwa ntlô.

A mangwe ké a: O wetse mo bodibeng, a re, "thobu," a ba a re, "nwêê." Ke bonye tlhapi e re, "bilo", e be e nwela, e re, "timatimê". A ja nama ele, a e re, "ta." A tshaba a re, "fataka." A didimala, a re, "tu".

Bolêlang a mangwe, a Lo a itseng.

Mefuta yotlhe ya mafoko a puô ya segarona ké mefuta e le lesomê, e leng: Leselô. le: Letlhaodi, le: Letlosa, le: Lebadi. le: Ledira, le: Letlhalosi, le: Letlama, le: Lekôpanyi, le: Letsiboga, le: Tshwantshô.

Bolêlang mafoko a le mabedi a mofuta mongwe le mongwe wa mefuta e e lesomê eo ya puô ya Setswana.

24. Mokgalagadi le ditau.

Polêlô nngwe ya bogologolo ea re: Monna mongwe wa Mokgalagadi, e kile ya re a tsamaya mo sekgweng, a fitlhêla tau e bolaile phôlôgôlô. O na a sena mtagô, e bile a bolailwe ké tlala. Ka jalo a ragogêla kwa taung, a e tshosa a e lêlêka, a e tlogedisa phôlôgôlô. E rile tau e se na go tshaba, a sala a kgobokanya dikgong, a itêêla mollô fa sefifing sa phôlôgôlô gore tau e se ka ya mo tlasêla.

Ka masa a sega nama, a tsamaya. A tlhola a tsamaya, ya ba ya nna motshegare o mogolo, letsatsi le tuka bollô, le fisa, le ntse le re, "tshirrr". A utlwa a lapile, ka gonne a letse a sa rôbala, a letile tau e a e tlog-disitseng phôlôgôlô. Ké ha a ya go ikhutsa mo moriting wa setlhare.

E rile a ntse a ikhutsitse, a utlwa lotswalô lwa gagwê lo mo raya lo re: "tau e mo setse moragô" A bo a namêla setlhare, a ya go nna mo dikaleng tsa sôna. Ya re a le koo, a gadi-mêla kwa mor gô, a bôna ditau di le nnê, di mo tshot-ê moulhala. A lemoga go re, ha a ka bo a sa palama setlhare, di ka bo di mmolaile.

Ditau tsa nna tsa tla le ôna motlhala, tsa ba tsa fitlha fa kutung ya setlhare, se a leng mo go sôna. Mme e re di se feta, motlhala di o tlhoke; di boele kwa moragô, di o tsee gapê, o tle go di timêlêla gapê fa kutung ya setlhare. Ditau tsa nna tsa boaboa jalo, êna a ntse a di lebile a le mo setlhareng. La bofêlô nngwe ya tsôna ya le-lala, ya mmôna ya duma. Tse dingwe le tsôna tsa isa matlhô tsa mmôna. Jaanong tsa dikologa setlhare di mo leletse, di pallwa ké go namêla, ya ba ya re moragô tsa botha mo moriting. Monnana a ba a ithaya a re: "Joo nnaa ke swêlang?! Kê tlaa di tshabêla kae?"

Mokgalagadi, ka a letse a sa rôbala, a ôtsêla, a ba a tshwarwa ké borôkô, a re, "swê" gôna koo dikaleng. Go thanya ga gagwê mo borokong ya be e le ha a sitlhamologa mo dikaleng, a bataganêla mo godimo ga ditau, tse le tsôna di robeseng, a re, "ruthêê."

Morôlê o o borokwana, bo tau, e rile ba thanya foo, ba tshogile, ba sa itse gore ba wêlwa ké eng, ba ragoga, ba phatlalla, ba tshaba: Mokgalagadi le êna a tloga ka lebelô le legolo, a na a sala a tshaba, bosigo jwa ba jwa tsêna a ntse a tshaba, a sa itse kwa a yang teng; a ba a idibadiwa ké sepyhi gare ga bosigo. A tsoga a sêlwa ké badisa ba meraka, a namaletse mo nagingeng. Ba mo isa gae, ba mo tlhomola mebitlwa ya ditlhare tsé a letseng a di sutlhakile, ba mo alafa, a ba a fola.

Mafoko a mefuta yotlhe e re ithutileng maina a yôna a Setswana mo lokwalong lo, re tlaa a fitlhêla mo kgaolong, e re e buisitseng jaanong.

Tlhaolang teng:	Maselô.
	Matlhaodi
	Matlosa
	Mabadi
	Madira
	Matlhalosi

Matlama
Makôpanyi
Matsiboga
le a Tshwantshô. . . .

VII. Masenamolaô.

Re utlwile ka ga mafoko a puô ya Setswana, ra ba ra bôna ka fa mafoko ao a fetogang ka teng. Dilô tseo di re lemogisitse go re, puô ya Setswana ké e e rulagantsweng sentlê, e e sa fetogeng fêla kwa ntlê go ka fa melaong ya yôna.

Le ha go ntse jalo le yôna e na le mafoko a a sa fetogeng ka fa melaô ya puô e batlang ka teng. Mafoko ao ké a re a biditseng Masenamolaô. Jaanong re sa ntse re tlaa leka go a tsisa mmôgô Masenamolaô otlhe a a re utlwileng ka ga ôna, le go oketsa a re iseng re utlwe ka ga ôna, ké a:

1) Maselô a e leng Masenamolaô.

Re utlwile go re, ngôtlô e dirafala ka go oketsa mogatla wa ANA mo Leselong. Jaanong go na le mafokonyana a se kae a a sa tsamayeng jalo. Ké a:

Motho o nna Ngwana, mme e seng Mothwana.
Kgomo e nna Namane, mme e seng Kgôngwana.
Nku e nna Kwana, mme e seng Ngwana.

2) Matlhaodi a e leng Masenamolaô ké a:

Nkgwê e nna Kgwana, mme eseng Nkgwana.
Ntsho e nna Tshwana, mme eseng Ntshwana.

Gapê: molaô wa puô wa re: Ké Matlhaodi a mmala fêla a, ka go oketsa mogatla wa ANA, a dirang go re, mmala oo e nnê wa Setshegadi.

Tshojwa ké Letlhaodi la popêgô, mme ka go tsaya mogatla wa ANA:

Tshojwana, le dira gore e n e Setshegadi, eseng go ngôtlêga.

mmôna, ba tshoga thata, ba leka go tshaba, mme monnamogolo a ba lëlêka; ba palama mo godimo ga setlhare, mme a se kgaola, le sengwe le sengwe se ba tshabêlang mo go sôna, le ha se le se ki-ma jang!

E rile jaanong ba sa tlhole ba bôna maano apê, Masilo a bitsa dintja tsa gagwê, a di sasetsa mo monnamogolong oo, tsa mo tshwara, tsa mmo-laya. Masilo le Masilonyana ba bôna kgololo jalo mo senatleng seo sa monnamogolo; mme ba ya kwa gae, kwa tshabô ya bôna e neng e setse e ba atameditse teng.

E rile jaanong setoto sa monnamogolo se bôla, lenala le le telele la gagwê la fetoga la nna mosadi, mme go sa itse opê. Moragô ga sebaka se se telele ka Masilo le Masilonyana ba ntse ba tsoma, ga diragala letsatsi lengwe, ka ba tswa kwa nageng go tsoma, ba fitlhêla motse wa bôna o ribegetse le baagi ba ôna botlhe, go sa sala sepê se se sa ntseng se bônala, ha e se mokgôrô wa lekgotla le mannô a matlo fêla, a a neng a eme mo go ôna. Le ha go ntse jalo dijô tsa bôna ba fitlhêla di baakantswê, di le mo megopong ya bôna. Selô seo sa ba gakgamatsa thata, bogolo ka go ntse go tswêlêla jalo, ba ntse ba fitlhêla dijô tsa bôna, mme ba sa itse, le ha e le go bôna, yo o di apayang.

Letsatsi lengwe ba bolola gapê go ya go tsoma, mme ka ba rata go bôna le go itse moapei, ba boa ka bonakô; ba ba ba mo fitlhêla a sa ntse a apeile, e le mosadi; mme ba mo tshwara, gonne le ha a ne a rata go tshaba, ka a ba bôna, ba mo kgôna ka thapêlô le puêlêlô go sala.

Jaanong ba mmolêlêla tsotlhe tse di dira-galetseng ba ga gaabô le motse wa bôna, mme ba mo rapêla go nna le bôna. Ka nnete a du-mêla go aga nabô; a ba dirêla tsotlhe ka molemô; ba ntse ba fitlhêla tsotlhe di rulagantswê, di baa-kantswê sentlê, ha ba boa kwa nageng.

Ka motlha mongwe ka ba ntse ba tlôtla ga bohutsana jwa bôna ebong ga thebegetso ya ba gaabô le motse wa bôna, mosadi yoo a ba raya a re: "Kea bo nka re: motse wa Masilo êma! mme Lo ka tshoga, o êma gapê fa pele ga lona jaaka pele." Jaanong ba mo tshwenya ka mera-pêlô, gore a ke a buê jalo, mme ênê a didimala fêla.

Ka mosô ba tswa gapê go ya go tsoma jaaka galê; mme e rile ba boa ka maitsiboa, ba gakga-madisiwa gagolo ké go bôna motse otlhe wa bôna o eme ka thulaganyô yotlhe jaaka pele, le ba gaabo botlhe ba le mo go ôna.

Ga nna boitumêlô jo bogolo. Mme Masilo le Masilonyana ba lebala go leboga mosadi yole; ba fetêla fêla kwa malapeng a bôna. Ka go dira jalo ba utlwisana mosadi botlhoko thata thata. Ka ntlha ya moo a nyeletsa motse gapê, ka ba sa ile go tsoma, mme e rile ba boa, ba fitlhêla gapê motse o se teng, ba gôrôgêla gapê go ênê; ba fitlhêla a ba baakanyeditse fêla jaaka pele, mme bôna ba bo ba hutsafetse segolô bogolo, ba mo rapêla thata go re, a ba bolêlêlê phoso ya bôna, ha a tlaa ya go ba dirêla jaana. Mme ka a ba bolêlêla, ba ikwatlhaya fa pele ga gagwê.

Ka ntlha ya moo, e rile ba boa ka mosô gapê kwa tsomong ya bôna, ba bôna motse wa bôna o eme gapê.

Jaanong ga feta malatsinyana ba ntse ba mo logêla maano a a bosula, go ya letsatsi le lengwe ba ba ba gôrôgêla go ênê ka fa ba tloa-êlanyeng naê ka teng, mme ba rôbala gôna. E rile malatsinyana a se na go feta, ba tla gapê go ênê; ba mo raya ba re: "Re bonye logong lo lo siameng, a re yê, gore re le Go fatsetse; O tlê O le tsêê, O tlê gae!"

A ba utlwa, a ya nabô, mme ka a sa baakanya dikgong, tse ba di fatsitseng, ba mo kgaola tlhôngo mo kinamong ya gagwê.

A swa jalo; mme bôna ba ya go aga tshimo ya ga Masilo.

2) Tshimo ya ga Masilo.

Ea re ka go ne go lengwa ka mogoma wa setswana wa mabôgô, go kgatwa thitê, Masilo a nna fêla mo nageng, a tsoma; mosadi wa gagwê a lema a le nosi.

Mme ka a na a le senatla mo tirong eo, o na a tle a kgate tema e kgolo, e ntlê ka letsatsi le le lengwe fêla. E rile jaanong ka letsatsi lengwe, ka a lemile gapê tema e e lekanyeng bonatla jwa gagwê, ka letsatsi le phirima, a êna a santse a lebile tema, e e lemilweng, a tle a itse go tsaya kobô ya gagwê, le go ya kwa gae. Mme tshoga ka a utlwa nônyane e bitsa e re: "Tswi di! bolemê jwa ga mogatsaa Masilo tlhakê!" (Ké go re: Tlhakana, O tswê thitê!) Ga nna jalo, bolemê jo a tlhotseng a bo lemile, jwa fetoga, jwa nna thitê gapê. Mme ênê a boêla kya gae ka dikeledi a tshwerwe ké kgakgamalô le poifô le maswabi.

Selô seo sa diragala ka malatsi a otlhe; ea re ditema tsa batho ba bangwe di ntse di golêla pele, ênê a bo a ntse a se na sepê. Jaanong mogatsêaa Masilo a bolêlêla monna wa gagwê, se a ntseng a se bôna le jaaka go ntse go diragalêla tema ya gagwê. Mme Masilo a le setswerere mo tsomong, a sé ka a rata go bolaya nônyane eo, mme a eletsa go e tshwara, gore a tle a itse go e bogisa; bogolo ka a utlwa, ha e ntse e na le mannô a le mangwe fêla, ha e tsile go senya. Masilo a ya gô e lalêla. Ea re, e itlhome e re e roga tema, a bo a e tshwara.

Jaanong Masilo, ka a eletsa fêla go e bogisa, a tsaya mmutlwa, a re o e tlhaba mo maragong, mme ya mo raya ya re: "Se ntlhabê, mme ke tlaa Go ntshetsa maši!" Masilo a araba a re: "A ntshê!" — Ka nnete ya ntsha maši a lekuka, a a natefêlang Masilo le mogatsê, ka baa ja.

Jaanong Masilo le mogatsê ba tsaya nônyane ba ya kwa gae le yôna. Ea re ba fitlha teng,

Masilo a tsaya mmutlwa gapê, mme ka a re, "o ttha-ba nōnyane ka ôna, ya mo rapêla, ya re: "Se ntlhabê, ke tlaa Go naya maši!" Masilo a e lesa, a amogêla maši. Ga diragala ka metlha, gonne ka Masilo a bōna, e mmusetša, a e boloka mo sefalaneng.

Ntlo ya Masilo jaanong ya tshela ka boitu-mêlô, gonne maši a ne a ntshiwa ké nōnyane. Mme le tema kwa masimong ea gola ka bonakô, ka e sa tlhole e rogiwa. Batho bōna ba ntse ba gakgamala, ha koo rra Masilo go ntse go bōnwa maši a lekuka.

E rile jaanong letsatsi lengwe, ka go ilwe kwa masimong le tsomong, mme morwadia Masilo a setse a le esi mo gae, a raya banyana ba bangwe ka boikgantsô, a re: "Kwa ga etsho go na le nōnyane, e ntsha maši!" A tsamaya a e ntsha, a e dirêla ka fa a tloaetseng ka teng, mme ya ntsha maši. Ea re jaanong ka ba natefêlwa ké maši, mme ka ba tlhokomologa nōnyane, ya fofa ea ya, ea lata tshimo ya ga mogatsaa Masilo, e jaanong e setse e godile ka mokgwa o o gakgamatsang.

E rile mogatsaa Masilo a santse a ntse a kgata teng, a tshoga fêla a utlwa e setse e re: "Phara! Tswidi! bolemê jwa ga mogatsaa Masilo tlhakê!" Mme ea re a tsosa matlhô, a gadima, a kgobêga marapô, ka a bōna e le thitê fêla gotlhe. Jaanong a boêla kwa gae ka seletlô. Mme ea re a utlwa, se se diragetseng, a itaya ngwana wa gagwê. Ba lala ka tlala, gonne maši a see yô. Ka mosô Masilo a ya go e laelêla gapê, mme a na segô, a e tshwara gapê; ga ba ga nna fêla jaaka pele.

E rile letsatsi lengwe ka ba ga Masilo ba ile masimong, bana ba motse ba tla gapê go tshameka le ba gagwê le go nwa maši a nong. E rile jaanong ba kgotse ba tlhokomologa nong, mme ya tswa ya fofa ya ya. Ba e latêla e ntse e tswêlêlapele e letsa molodi.